

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav řeckých a latinských studií

Saturnský verš

The Saturnian Verse

Martina Vaníková

– diplomová práce –

2008

vedoucí diplomové práce: Mgr. Lucie Pultrová, PhD.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze 30. června 2008

Martina Vaníková

Upřímně děkuji Mgr. Lucii Pultrové, PhD. za cenné rady,
podnětné připomínky a podporu při psaní této práce.

Obsah

OBSAH	3
1 ÚVOD	6
2 SHRUTÍ DOSAVADNÍHO BĀDÁNÍ	8
2.1 ANTICKÉ ZPRÁVY O SATURNSKÉM VERŠI	8
2.2 DOCHOVANÉ SATURNSKÉ VERŠE	10
2.3 PŮVOD SATURNSKÉHO VERŠE	11
2.3.1 ŘECKÝ PŮVOD	12
2.3.2 DOMÁCÍ, RESP. INDOEVROPSKÝ PŮVOD	13
2.4 METRICKÁ STRUKTURA SATURNSKÉHO VERŠE	13
2.4.1 OBECNĚ O VERŠOVÝCH SYSTÉMECH	13
2.4.2 STRUČNÝ PŘEHLED VÝVOJE TEORIÍ METRICKÉ STRUKTURY SATURNSKÉHO VERŠE	14
2.4.3 ČASOMĚRNÉ TEORIE	15
2.4.3.1 Metrické záměny a úpravy	16
2.4.3.2 Odchylné měření délek	17
2.4.3.3 Shrnutí starší fáze	18
2.4.3.4 Časoměrná teorie v současnosti	19
2.4.4 AKCENTOVÉ TEORIE	20
2.4.4.1 Akcentové teorie založené na penultimovém pravidle	21
2.4.4.1.1 Jednotlivé teorie	21
2.4.4.1.2 Srovnání	24
2.4.4.1.3 Isochronie	25
2.4.4.2 Akcentová teorie založené na počátečním přízvuku: Moredo - Parsonsova teorie ...	26
2.4.5 AKCENTO-KVANTITATIVNÍ SCHÉMATA	28
2.4.5.1 Penultimový přízvuk	28
2.4.5.2 Počáteční přízvuk	28
2.4.6 JINÉ TEORIE	29
2.4.6.1 Isosylabické teorie	29
2.4.6.2 Počet slov, „il ritmo verbale“	30
2.4.6.3 Synkretické teorie	30
2.4.6.4 Tripudium a „external beat“	32
2.5 ZHODNOCENÍ VÝSLEDKŮ DOSAVADNÍHO BĀDÁNÍ	33

3	<u>ČESKÝ VERŠ</u>	35
3.1	OBEČNĚ O ČESKÉM VERŠI	35
3.1.1	ZÁKLADNÍ PROZODICKÁ PRAVIDLA	35
3.1.2	PROKLIZE, ENKLIZE	38
3.2	PŘEKLAD ČASOMĚRNÉHO HEXAMETRU DO ČEŠTINY	39
3.2.1	KLASICKÝ ČASOMĚRNÝ HEXAMETR	39
3.2.1.1	Pravidla výstavby časoměrného hexametru	39
3.2.1.2	Prozodické a metrické licence v klasickém časoměrném hexametru	40
3.2.2	ČESKÝ ČASOMĚRNÝ HEXAMETR	41
3.2.3	ČESKÝ SYLABICKÝ A SMÍŠENÝ HEXAMETR	42
3.2.4	ČESKÝ PŘÍZVUČNÝ HEXAMETR	44
4	<u>METRICKÁ STRUKTURA LITERÁRNÍCH SATURNSKÝCH VERŠŮ</u>	46
4.1	PROZODICKÁ PRAVIDLA	47
4.1.1	TEZE A ARZE	47
4.1.2	ELIZE, AFEREZE, SYNIZESE	47
4.1.3	KVANTITA SLABIK	48
4.1.4	AKCENT	48
4.1.4.1	Pozice latinského akcentu	48
4.1.4.2	Sekundární akcent	49
4.1.4.3	Monosylaba	50
4.1.4.4	Enklitika	50
4.1.4.5	Proklitika, předložky	51
4.1.4.6	Odchylky závislé na pozici ve schématu	52
4.1.5	CÉZURY, DIEREZE	53
4.2	POUŽÍVANÉ TERMÍNY A ZNAČKY	54
4.3	LIVIUS, ODUSIA	55
4.3.1	ROZBOR JEDNOTLIVÝCH VERŠŮ	55
4.3.2	<i>PSEUDOANDRONICI</i>	66
4.3.3	NEÚPLNÉ VERŠE	67
4.3.4	SOUPIS METRICKÝCH SCHÉMAT	69
4.3.5	ANALÝZA STOP, TEZÍ, ARZÍ	70
4.4	NAEVIUS, BELLUM POENICUM	73
4.4.1	ROZBOR JEDNOTLIVÝCH VERŠŮ	73
4.4.2	NEÚPLNÉ VERŠE	90

4.4.3	SOUPIS METRICKÝCH SCHÉMAT	91
4.4.4	ANALÝZA TEZÍ A ARZÍ	92
4.5	VERŠ METELLŮ A NAEVIŮV EPITAF	96
4.5.1	ROZBOR JEDNOTLIVÝCH VERŠŮ	96
4.5.2	SOUPIS METRICKÝCH SCHÉMAT	97
4.5.3	ANALÝZA TEZÍ A ARZÍ	97
5	<u>SOUHRNNÁ ANALÝZA.....</u>	98
6	<u>ZÁVĚR.....</u>	101
	<u>BIBLIOGRAFIE</u>	103
	SEKUNDÁRNÍ LITERATURA.....	103
	ZKRATKY	104
	CITOVANÉ PRAMENY	105
	<u>RÉSUMÉ.....</u>	106
	<u>SUMMARY</u>	107
	<u>PŘÍLOHA.....</u>	108
	ÓDA HORÁCOVA IV, 7 (PŘEL. J. RAUTENKRANZ).....	108

1 Úvod

„The Saturnian metre has evoked almost as many monographs and magazine-articles as there are extant lines, but even yet no agreement has been reached on the most elementary point of all. Was it Accentual? Or was it Quantitative?“

(LINDSAY 1922: 8)

„The literature on the saturnian verse is voluminous, with nearly as many different opinions on its origin and nature as there are extant lines.“

(PULGRAM 1975: 211)

Saturnský verš je pojmenování metrického systému, v němž jsou složeny nejstarší latinské literární památky. Bouřlivé diskuse nad jejich záhadným metrickým schématem probíhají již dvě staletí a navrhované teorie jsou často v ostrém protikladu. Vzhledem k nepřehlednosti a množství literatury věnující se saturnskému verši jsme považovali za vhodné nejprve sestavit stručný přehled pokusů o řešení následujících problémů:

1. Jak interpretovat antické zprávy o saturnském verši?
2. Které verše lze vůbec považovat za saturnské?
3. Jaký je původ saturnského verše?
4. **Jedná se o verš časoměrný, přízvučný, nebo je jeho struktura zcela jiná, nezávislá na kvantitě i akcentu?**

Klíčová je především otázka metrické struktury saturnského verše – bez odpovědi na ni nelze přesvědčivě odpovědět ani na ostatní otázky. Přestože bylo možných řešení navrženo mnoho, stále nebyla nalezena všeobecně přijímaná hypotéza, která by metrickou strukturu saturnského verše uspokojivě vysvětlovala.

Vzhledem k tomu, že metrické schéma saturnského verše lze stanovit pouze na základě rozboru primárního materiálu, neboť dochované antické zprávy, o něž bychom bádání mohli opřít, nepovažujeme za důvěryhodné, je třeba tento materiál vybírat obezřetně. Jsme přesvědčeni, že je třeba se opřít pouze o ty verše, které jsou **zcela nepochybné**, a vyhnout se riziku, že budeme pracovat s verši, které saturnské nejsou. Nápisné saturnské verše navíc bývají často velmi porušené, obsahují chyby, není u nich vždy zcela jisté rozvržení do veršů, není ani dosud jasný vztah mezi nápisnými a literárními saturnskými verši – které jsou původnější, zda a jak se vzájemně ovlivňovaly apod. Přikláníme se tedy k metodě De Groota (viz kap. 2.2) a domníváme se, že je třeba nejprve pracovat **s literárními saturnskými verši**, a to pouze s nejstaršími, tedy **s eposy Livia Andronika a Naevia**. Teprve po stanovení metrické struktury těchto veršů považujeme za vhodné přistoupit k aplikaci zjištěných poznatků na nápisné saturnské verše, tedy verše dochované nápisně či v citacích nápisů.¹

¹ Revize tzv. nápisných saturnských veršů však již není součástí naší práce.

Část práce věnujeme českému verši, zejména pak českému hexametru. Na základě srovnání s překlady klasických hexametřů do češtiny se pokusíme objasnit možný postup (a s ním spojené potíže) Livia Andronika při překládání *Odysseie* do latiny. Ke srovnání latinského verše právě s českým nás vedou dva důvody – prvním je skutečnost, že v mateřském jazyce přirozeně cítíme rytmické schéma (primární a sekundární akcenty ve slovech, délky slabik atd.) a dokážeme snáze než v jazyce cizím posoudit rytmickou plynulost veršů; druhým důvodem je nápadná podobnost mezi nezávislostí délky vokálů na akcentu v latině a v češtině.

Ve druhé polovině práce stanovíme konkrétní metrická schémata dochovaných veršů z *Odusie* Livia Andronika, z Naeviova eposu *Bellum Poenicum*, a dále metrické schéma „vzorového saturnského verše“ *Malum dabunt Metelli Naevio poetae* a Naeviova epitafu.

2 Shrnutí dosavadního bádání

Cílem tohoto shrnutí není podat přehled všech prací o saturnském verši, ale pokud možno co nejpřehledněji postihnout možné odpovědi na výše uvedené otázky, jak se objevují v nejvýznamnějších pracích, a to s důrazem na teorie nejnovější.²

2.1 Antické zprávy o saturnském verši

Saturnský verš byl záhadou již pro římské slovesné umělce a gramatiky. Podívejme se blíže na zprávy, které se o něm z antiky dochovaly.

První zmínku o saturnském verši nacházíme u Ennia, tedy v podstatě současníka Livia Andronika a Naevia. Ennius přenáší do římského prostředí řecký časoměrný hexametr:

*...scripsere alii rem
versibus, quos olim Faunei vatesque canebant,
cum neque Musarum...
...nec dicti studiosus quisquam erat ante hunc.* (ENN. ann. 213-216)

Pojmenování verše se objevuje poprvé u M. Terentia Varrona v poznámce k uvedeným Enniovým veršům:

*Fauni dei Latinorum, ita ut Faunus et Fauna sit; hos versibus, quos
vocant Saturnios, in silvestribus locis traditum est solitos fari, quo
fando Faunos dictos.* (VARRO ling. 7,36)

Nejdelší antické pojednání o saturnském verši pochází z pera Caesia Bassa, gramatika doby Neronovy. Zmiňuje se o problému původu saturnského verše, dále uvádí příklady saturnských veršů, včetně nápisů. Za „vzorový saturnský verš“ považuje *Malum dabunt Metelli Naevio poetae*, což po něm opakují všichni novodobí badatelé. K problému metrické struktury saturnského verše Caesius Bassus poznamenává:

*Hic enim saturnius constat ex Hipponactei quadrati iambici posteriore
commate phallico metro.* (BASS. gramm. VI 266,8-9)

Popisuje tedy časoměrný verš, o němž dále říká, že je původu řeckého.

O řeckém původu a časoměrném charakteru saturnského verše zanechal zprávu také Terentianus Maurus na konci druhého století:

sed est origo graeca, ... (TER. MAUR. 2503)
*post rectius probatum est,
ut tale colon esset
iunctum tribus trochaeis, ...* (TER. MAUR. 2511-2513)

O saturnském verši se zmiňují i další římské gramatici a antikvarianisté³ výhradně jako o verši časoměrném.

² Pro úplný přehled všech prací a teorií o saturnském verši do r. 1913 viz KRÁL 1913: III, 1-53.

³ Přehledně BERGFELD 1909: 2-6; detailněji KRUSCHWITZ 2002.

Saturnský verš ovšem Římanům zvyklým již na pravidelné, hladce plynoucí časoměrné schéma zněl nelibě. Tak u Horatia čteme:

*Graecia capta ferum victorem cepit et artis
intulit agresti Latio. sic horridus ille
defluxit numerus Saturnius et grave virus
munditiae pepulere; sed in longum tamen aevum
manserunt hodieque manent vestigia ruris.*

(HOR. *epist.* 2,1,156-160)

Podobně u Vergilia:

*... nec non Ausonii Troia gens missa coloni
versibus incomptis ludunt risu que soluto* (VERG. *georg.* 2,385-386)

K tomuto místu pak na konci čtvrtého století poznamenává Servius:

*„Versibus incomptis ludunt“ id est carminibus Saturnio metro
compositis, quod ad rhythmum solum vulgares componere
consuerunt.* (SERV. *georg.* 2,385-386)

Serviův komentář vyvolal v 19. století jeden ze zásadních sporů ohledně saturnského verše: Co měl Servius na mysli slovy *ad rhythmum solum*? Zastánci akcentové teorie interpretují výraz *rhythmus* jako protiklad ke kvantitě, tedy v podstatě jako synonymum k *accentus*, a považují jej za jeden z důkazů pro akcentovou teorii,⁴ nebo alespoň za důkaz, že již někteří Římané věřili, že je saturnský verš vystavěn na jiném než časoměrném principu.⁵ Naproti tomu zastánci kvantitativní teorie se snaží Serviova slova vysvětlit tak, aby nebyla v protikladu k předpokládané časoměrné struktuře verše,⁶ a pochopitelně upřednostňují časoměrný výklad Caesia Bassa a ostatních gramatiků.

Je však třeba poznamenat, že římská gramatiková byla velmi vzdáleni době, kdy byl saturnský verš živým, v literatuře užívaným veršem. Jeho struktuře tedy již zřejmě nerozuměli a snaha o její popis je mohla snadno zavést k výkladu pomocí známých metrických principů řecké časoměrné poezie, jelikož jim jiné principy nejspíše nebyly známy.⁷

⁴ Např. BARCHIESI (1962: 311): „Servio il pater della teoria accentativa moderna...“

Výjimku představuje KRÁL, který, ač sám zastáncem akcentové teorie, uvádí (1913: III, 43): „Některé zprávy, že verš ten složen jest *ad rhythmum*, nelze jistě vykládati tak, že jej původcové těch zpráv pokládali za verš přízvuchný; výrazem tím chtějí jistě jen naznačiti, jak to již bylo správně tvrzeno, že v tom verši není pravého metra, přesných a spořádaných stop, že je volný, nevázaný, že má sice rytmus, ale nespoutaný metrickými pravidly.“

TODD (1940: 145): „I suggest that it was something as vague as the present colloquial word ‚swing‘; that Servius was pointing out that Saturnian, a verse used only among uneducated (vulgares), differed from the poetry of the academic and literary circles in that it was **not dependent on quantities but only on this (accentual) ‚swing‘**.“

⁵ Např. HERRMANN (1962: 793): „Et, comme Servius assimile les carmina en vers saturnien aux vers des poètes vulgaires, il en résulte que les saturniens se bassaient eux aussi sur le numerus syllabarum, c'est-à-dire sur le nombre de syllabes, donc sur l'isosyllabisme.“

⁶ Např. HAVET (1880: 358): „*Ad rhythmum solum* Servius certissime non eo sensu scripsit, quem plerique admittunt, id est *ad accentum solum*. Nam numquam veteres loquuntur de accentu, ut cum rhythmo commune quicquam habeat. Neque hic Servius sollemnis inter rhythmum et metrum distinctionis meminit, qui de metro ad rhythmum composito loquitur. Ea verba nos sic intellegimus: *ad arsin solam*, ita ut syllabae in arsi positae nihil referat utrum productae sint an correptae.“

⁷ COLE (1969: 4): „This confidence turns out to be based on assumptions which modern scholar cannot share – that the laws of Greek quantitative verse are valid for all poetry.“

2.2 Dochované saturnské verše

Badatelé se neshodují ani v otázce, které verše je možné považovat za saturnské. Antické zprávy nám jako saturnské verše identifikují pouze Naeviovo epos *Bellum Poenicum*, verš Metellů a dva verše z *tabulae triumphales*. Novodobými badateli bývají za saturnské obvykle pokládány:

<i>Odusia</i> Livia Andronika ⁸	– cca 27 veršů,
<i>Bellum Poenicum</i> Cn. Naevia ⁹	– cca 50 veršů,
verš <i>Malum dabunt Metelli Naevio poetae...</i> , ¹⁰	
Naeviův epitaf	– 6 veršů,
elogia Scipionů (<i>CIL</i> I ² , 6-16)	– 28 veršů,
<hr/>	
tj. celkem	– cca 120 veršů.

Zatímco Thurneysen (1885: 12-18) uvádí ve svém výčtu střízlivě pouze tyto saturnské verše (kromě Naeviova epitafu), jiní badatelé uvádějí daleko rozsáhlejší seznamy dochovaných saturnských veršů. Např. Leo (1905) uvádí více než 200 saturnských veršů (včetně mnoha neúplných), za saturnské verše pokládá i některé nápisy a epigramy (např. dva verše z *tabulae triumphales*,¹¹ epigramy Appia Claudia Caeca, epitaf Caecilia,¹² nápis faliských kuchařů,¹³ nápis z hrobky Eurysacovy¹⁴ atd.), ale také *Carmen Arvale*.¹⁵ Luiselli (1967: 297-334), podobně jako např. Mueller, přidává navíc 17 „saturnských veršů“ M. Terentia Varrona, které většina badatelů v seznamech neuvádí.¹⁶ I Luiselliho seznam čítá přes 200 veršů (nezahrnuje však některé nápisy,

FITZHUGH 1912: 20: „Bassus falsified our pre-classic tradition with his artificial Greek ictus. The fraud in each case was the same – **the fraud of hellenizing.**“

⁸ **Lucius Livius Andronicus** se narodil kolem r. 284; zemřel kolem r. 204. Pocházel zřejmě z Tarentu, po jehož dobytí v r. 272 se dostal do Říma jako otrok. Jeho pán Lucius Livius Salinator, jehož syny Andronicus vyučoval, jej propustil na svobodu. Andronicus byl učitelem řečtiny a latiny, hercem, dramatikem a básníkem. Je považován za zakladatele římské literatury (na objednávku složil r. 240 první latinskou komedii a tragédii). Pro své žáky přeložil Homérovu *Odysseiu* – překlad (*Odusia*) je složen saturnským veršem a byl používán jako školní četba do konce republiky. Andronicus uvedl do římské literatury i časoměrná metra podle řeckých vzorů (např. iambický senár, trochejský septenár). Již v době Augustově přestala být jeho díla považována za hodna větší pozornosti a byla čtena pouze kvůli archaickému jazyku (ze stejného důvodu z něj čerpali gramatikové ve 4.-7. stol. n. l.).

[Dle *Slovníku latinských spisovatelů* a úvodní studie ve Warmingtonově edici *Remains of Old Latin II.*]

⁹ **Gnaeus Naevius** se narodil kolem r. 270, snad v Římě či Kampánii, v plebejské rodině; zemřel r. 201 v Utice. Byl dramatik i básník, na římskou literární scénu vstoupil r. 235. Psal crepidaty, praetexty, togáty i palliáty. Kvůli narážkám ve svých divadelních hrách se dostal do konfliktu s rodinou Metellů. Byl proto uvržen do vězení, odkud byl později propuštěn, ale musel odejít z Říma. Na konci života napsal saturnským veršem první latinský národní epos *Bellum Poenicum* o událostech první punské války, již se aktivně účastnil.

[Dle *Slovníku latinských spisovatelů* a úvodní studie ve Warmingtonově edici *Remains of Old Latin II.*]

¹⁰ *gramm.* VI 266,7.

¹¹ *gramm.* VI 265,29, *gramm.* VI 265,25.

¹² *CIL* I² 1202.

¹³ *CIL* I² 364.

¹⁴ *CIL* I² 1203-1205.

¹⁵ *Carmen Arvale* (*CIL* I² 2), či také *Carmen fratrum Arvalium* je starobylý hymnus vyzývající polní božstva. Začíná slovy *Enos Lases iuvate*. Bývá často označován za skladbu složenou v saturnských verších, či bývá poukazováno alespoň na příbuznost mezi metrem tohoto hymnu a metrem saturnských veršů (cf. Tanner 1961). Zapsán byl ovšem až v r. 218 n. l., kdy Římanům již nebyl srozumitelný. Vzhledem ke způsobu zápisu (*scriptio continua*) navíc není jasné rozdělení textu do veršů.

¹⁶ M. Terentius Varro se snažil saturnský verš oživit v době, kdy již nebyl používán a byl nahrazen časoměrnými řeckými metry. Jeho strukturu tedy nemusel již dobře chápat a s jeho verši je nutné pracovat opatrně.

které uvádí Leo). Zander (1918: 1-18) představuje dokonce 333 saturnských veršů (jeho seznam je založen na nečíslovaném seznamu L. Haveta).¹⁷ Lindsay (1922: 438-443) uvádí seznam pouze 142 kompletních saturnských veršů, kromě oněch obecně přijímaných přidává nápis faliských kuchařů a věštby (většina věštek je ovšem dochována u historika Livia a nutno podotknout, že Lindsay si je vědom jejich možné nepřesnosti a dále s nimi nepracuje). Cole (1969: 10-16) definuje pro účely zjištění primárního materiálu saturnský verš jako „... any archaic verse that is used stichically and divided by caesura into two parts, the first of which contains five to nine syllables, the second five to eight syllables.“ Vylučuje ovšem všechny verše dochované pouze fragmentárně a dále všechny verše metricky shodné se senáry, septenáry, oktonáry a hexametry, a tak získává pouhých 125 saturnských veršů. Kromě již zmiňovaných obecně přijímaných veršů zahrnuje do svého výčtu epigramy Appia Claudia Caeca, dva verše z *tabulae triumphales*, epitaf Atilia Calatina, Marca Caecilia, dedikační nápis Mummiův, nápis z Vertulejí a nápis faliských kuchařů. Kromě nápisu faliských kuchařů byly coby saturnské verše identifikovány ještě další nápisy v jiných italských jazycích: Buecheler¹⁸ za saturnské nápisy prohlásil dva nápisy oské (*ID* 216 a 218), za saturnský verš bývá považován i faliský nápis *CIE* 8179 – *foied vino pipafo cra carefo*, Vetter (1925: 26-31) rozpoznal schéma saturnských veršů ve faliském nápisu *CIE* 8079.

Někteří badatelé však naopak pracují pouze s nejstaršími **literárními** saturnskými verši, tj. s verši Livia Andronika a Naevia (např. De Groot 1967). To odpovídá tendenci odlišovat literární a nápisné saturnské verše, z nápisných pak pouze opatrně vybírat verše do užšího seznamu „nepochybných saturnských veršů“.¹⁹

2.3 Původ saturnského verše

Ani v otázce původu saturnského verše nepadají mezi badateli shoda. Dá se říci, že existují dvě základní hypotézy, tedy hypotéza o řeckém původu saturnského verše a hypotéza, že jde o verš domácí italský, resp. praindoevropský,²⁰ již zastává většina badatelů. Přestože se domníváme, že tuto otázku nelze vyřešit, dokud nebude uspokojivě vysvětlena metrická struktura verše, dovolujeme si uvést přehled badateli navržených odpovědí i na tuto otázku.

O existenci oněch dvou základních teorií se zmiňuje již Caesius Bassus:

¹⁷ HAVET 1880: 217-442.

¹⁸ Buecheler zastával názor, že je třeba zkoumat pouze nápisné saturnské verše, jelikož verše literární, dochované v opisech, považoval za nedůvěryhodné (*non vidit*, viz KRÁL 1913: III, 8).

¹⁹ Cf. LINDSAY (1893: 147; poznámka k nápisu z Vertulejí, dedikačnímu nápisu Mummiovu, epitafru Marca Caecilia a nápisu faliských kuchařů): „These four inscriptions are not to be supposed to be more regular in their metre than other inscriptions of the kind in elegiac or iambic metre.“

²⁰ Např. HAVET (1880: 16): „Latini sine dubio, cum a ceteris Ario-Europaeis populis separati sunt, aliquem numerum domi et habebant et servaverunt, qui saturnio numero originem dedit.“

...quem nostri existimaverunt proprium esse Italicae regionis, sed falluntur. A Graecis enim varie et multis modis tractatus est, non solum a comicis, sed etiam a tragicis.

(BASS. gramm. VI 265, 7 – 266, 16)

Otázka původu saturnského verše je provázána s otázkou, zda jde o verš časoměrný, či přízvučný. Zatímco ovšem nelze říci, že by se zastánci kvantitativních teorií shodovali na řeckém původu verše (většina z nich naopak zastává teorii o původu domácím), zastánci akcentových teorií se shodují, že verš řecký původ nemá.²¹

2.3.1 Řecký původ

Zastánců řeckého původu nebylo v moderní době nikdy mnoho. Jedním z nich je Pasquali, který předpokládá řecké vzory již pro *Carmen Arvale*, hymnus, který je podle něj jedním z prvních produktů **latinizace řeckých veršových forem**. Jeho hlavním argumentem je tvrzení, že metrická ekvivalence — = ∪∪ je řeckou inovací, a protože se táž ekvivalence vyskytuje v saturnských verších, mají tyto verše řecký původ.²² Řecký původ saturnského verše obhajuje také Fraenkel, který srovnává saturnský verš s krétskými hymny²³ a předpokládá jeho přímé převzetí obyvateli Latia od Kréťanů.²⁴

Avšak i badatelé, kteří saturnský verš prohlašují za domácí italskou veršovou formu, připouštějí větší či menší vliv řecké poezie. Allen (1898: 45-46) například předpokládá, že původní saturnský verš (používaný v hymnech Saliů zvaných *versus Saturnii*) byl přízvučný, poté jej však Livius Andronicus přetvořil na verš časoměrný a stal se vynálezcem verše, který se stal velmi oblíbeným a začal být používán na nápisech. Problém této teorie vidíme v absenci důkazů existence tzv. *versus Saturnii* (sám Allen je pouze předpokládá analogicky k *versus lunonii*, *Minervii* etc.), natož pak důkazů o jejich přízvučném charakteru. Pokud by navíc skutečně byl charakter verše Liviem změněn z přízvučného na časoměrný, pro latinu tehdy zcela cizí, těžko by se novinka okamžitě prosadila na nápisech.²⁵ I Whatmough předpokládá změnu charakteru verše

²¹ Např. LUISELLI (1967: 194): „È chiaro che il saturnio, se lo si ritenesse un verso di struttura accentativa, sarebbe per ciò stesso un prodotto non importato dal mondo greco... Anche come verso quantitativo, il saturnio può essere tanto di origine greca quanto propriamente latino (o – meglio – d'origine indoeuropea).“

²² PASQUALI (1936: 22): „Ora il principio dell'equivalenza tra una lunga e due brevi è, pare, un'innovazione greca.“; ibidem 25: „... il saturnio, dico, deriva non già dalla medesima radice indoeuropea di certi versi o membri greci, ma direttamente da tali versi o membri.“

²³ FRAENKEL (1951: 170-171): „The Cretan hymn to Zeus of Dikte begins ἰὼ μέγιστε κῶρε, χαῖρε μοι Κρόνειε. ... it is *versus Saturnius purus putus*.“

²⁴ FRAENKEL (1951: 170-171): „A Cretan cult song seems well suited to illustrate the kind of verse used for hymns and other songs in those districts (let us say the region of Tarentum) from which the people of Latium may have received the prototype of their *versus Saturnius*.“

²⁵ Allen sám si však je problematičnosti své teorie velmi dobře vědom, jak uvádí v původním dopise, který byl společně s článkem nalezen v jeho pozůstalosti.

z přízvučného na časoměrný již v době před vznikem dochovaných veršů. Ty jsou podle něj jakýmsi nepovedeným kompromisem, což zapříčinilo brzké vymizení tohoto metra.²⁶

2.3.2 Domácí, resp. indoevropský původ

Nutno podotknout, že většina badatelů, kteří prostě konstatují, že jde o latinský verš domácí, resp. italský, nevysvětluje, co vlastně mají na mysli termínem „domácí latinský“, resp. „italský“ verš. Někteří dodávají, že jde o verš nejstarších lidových i sakrálních italských, resp. latinských písní a poezie. Ani zde se ovšem neocitají na příliš pevné půdě vzhledem k dochovanému, či spíše nedochovanému materiálu. Z nejstarších písní je dochováno vlastně jen *Carmen Arvale* (viz pozn. 15).

Deficit do jisté míry napravují badatelé, kteří se přiklánějí k **indoevropskému původu** verše. Ti předpokládají, že Latinové uchovali nějakou formu indoevropského metra a ta se stala již na italské půdě základem saturnského verše.²⁷ Zastánci indoevropského původu saturnského verše předpokládají společného veršového předka saturnského verše, řeckého hexametru, germánské Langzeile²⁸ a verše védských hymnů. Opakovaně je v odborné literatuře poukazováno na shody mezi saturnským a starým irským (keltským) veršem. Teoriemi indoevropského verše se ovšem podrobněji zabývat nebudeme.²⁹

2.4 Metrická struktura saturnského verše

2.4.1 Obecně o veršových systémech

Červenka (2006: 14-16) veršové systémy rozlišuje podle dvou základních kritérií – zda jsou slabičné a zda se v nich realizuje některá z prozodických opozic (přízvučnost / nepřízvučnost, délka slabiky / krátkost slabiky, určitý slabičný tón / všechny ostatní slabiky).³⁰

²⁶ WHATMOUGH (1937: 487): „At first an accentual verse, a desperate attempt was made to bring it under the quantitative rules of Greek metres. But the attempt failed so badly that it ended by destroying utterly the saturnian verse; and so saturnians ceased to be written.“

²⁷ Např. HAVET (1880: 16): „Latini sine dubio, cum a ceteris Ario-Europaeis populis separati sunt, aliquem numerum domi et habebant et servaverunt, qui saturnio numero originem dedit.“

²⁸ Verš starogermánských eposů (Beowulf, Edda...) obsahující zpravidla 4 ikty. Výraznou roli v něm hraje aliterace a bývá rozdělen na dvě kóla (poloverše) se dvěma ikty.

²⁹ Zájemce o teorie indoevropského verše odkazujeme na následující literaturu: FRASER 1909, WEST 1973 (celé odkazy uvedeny v seznamu citované literatury); MEILLET, A., 1923. *Les origines indo-européennes des mètres grecs*. Paris; USENER, H., 1887. *Altgriechischer Versbau, Ein Versuch vergleichender Metrik*. Bonn. (teorie Urvers); VIGORITA, J., 1973. *Indo-European Comparative Metrics*. Los Angeles (diss.). WATKINS, C., 1963. Indo-European Metrics and archaic Irish Verse. *Celtica* 6, 194-249.

³⁰ Jednodušší, ale méně komplexní členění uvádí HRABÁK (1978), který rozlišuje čtyři typy veršů: **verš sylabotónický**, nepřesně nazývaný **přízvučný**, určený počtem slabik ve verši a uspořádáním přízvučných a nepřízvučných slabik; **verš tónický**, s normovaným počtem slabik se slovními přízvuky a libovolným počtem lehkých dob; **verš sylabický**, s pravidelným počtem slabik a zpravidla i střední dierezí; **verš časoměrný**, založený

Slabičné jsou **veršové systémy**, v nichž je rytmickým činitelem stále stejný počet slabik ve verši a mezislovní předěl umístovaný pravidelně po určitém počtu slabik. Dle typu prozodické opozice, která se v systému dále realizuje, rozeznává Červenka následující veršové systémy:

- **sylobický** (nazývaný též isosylabický)

Nerealizuje se v něm žádná prozodická opozice (veršový systém typický pro francouzštinu).

- **sylobotónický**

Realizuje se v něm přízvuková prozodie, tj. prozodická opozice přízvukovost / nepřízvukovost (typický systém v novočeském verši, také v angličtině, němčině).

- **časoměrný (lyrické strofy)**

Realizuje se v něm časoměrná prozodie, tj. prozodická opozice délka / krátkost slabiky (řečtina, arabština).

- **tónový**

Realizuje se v něm prozodie melodická, v silných pozicích (tezích) jsou slabiky s určitým slabičným tónem, slabé pozice (arze) jsou obsazovány slabikami s jiným slabičným tónem (např. v čínštině).

Slabičnost se neuplatňuje v následujících veršových systémech:

- **tónický**

Jediným rytmickým činitelem v tónickém veršovém systému je prozodická opozice přízvukovost / nepřízvukovost (např. ve starogermánském verši).

- **časoměrný (mory)**

Rytmickým činitelem v časoměrném systému je pravidelné střídání slabik o jedné a dvou morách (antická časomíra) a důsledné dodržování principu isochronismu (— = UU).

Pro saturnský verš byly rozpracovány nejrůznější teorie: od klasické antické časoměrné teorie přes časoměrně-přízvukový veršový systém (tedy veršový systém s prozodií přízvukovou i časoměrnou) a tónické, resp. sylobotónické systémy až k teoriím čistě sylobickým. Existují i teorie prohlašující jej za verš arytmičtý.

2.4.2 Stručný přehled vývoje teorií metrické struktury saturnského verše

Metrické schéma saturnského verše bylo záhadou již pro římské gramatiky, ačkoli svorně (s výjimkou Servia) zastávali názor, že jde o verš časoměrný. Jejich až nápadná shoda je snadno vysvětlitelná - vždyť v době, kdy jejich poznámky vznikaly, byla jediným prozodickým principem v literatuře právě časomíra, a navíc, jak je všeobecně známo a jak jsme již zmínili, se v popisech gramatických a metrických jevů inspirovali u gramatiků řeckých.

na pravidelném střídání dlouhých a krátkých slabik bez ohledu na slovní přízvuk, příznačný pro jazyky s melodickým přízvukem a fonologickou délkou slabik.

zejména v počátcích bádání o saturnském verši uplatňována poměrně často.³⁴ Druhý způsob spočívá v metrických záměnách jednotlivých stop (např. rozvedení trocheje v daktyl či tribrachys), třetí způsob spočívá v úpravě kvantity slabik (např. jambické krácení). Tyto způsoby jsou při dodržení metrických zákonů přípustné.

Následující přehled neobsahuje všechny možnosti metrických záměn a úprav navrhovaných zastánci časoměrné teorie, ale pouze ty nejdůležitější či zvláštní.

2.4.3.1 Metrické záměny a úpravy

▪ anakruze:

V závislosti na tom, zda dávají přednost trochejskému či jambickému schématu kól, připouštějí badatelé v saturnském verši anakruzi (v jednom nebo v obou kólech), nebo ji naopak zavrhnou. Pokud ji připouštějí, předpokládají její trvání v délce jedné až dvou dob.

▪ nahrazení dlouhé slabiky dvěma krátkými (— = UU):

Připouští se tedy dvojslabičná teze či arze ve tvaru UU. V případě teze mají pak tyto dvě krátké slabiky jeden společný iktus.

▪ záměny stop:

Obhájci časoměrné teorie se odvolávají na metrickou volnost u starých římských scéniků, u nichž bývají arze běžně zastoupeny dvěma slabikami krátkými (rozvedení U → UU) nebo jednou dlouhou (vzhledem k ekvivalenci UU = —). Místo jambů (U—) se tedy u nich mohou ve všech stopách vyskytovat anapesty (UU—), místo trochejů (—U) daktyly (—UU), jamby i trocheje mohou být ve všech stopách kromě klauzulí nahrazeny spondejem (——).

Bergfeld (1909: 52)³⁵ uznává pro saturnský verš na základě antických zpráv následující varianty stop: jamb (U—), trochej (—U), daktyl (—UU), anapest (UU—), tribrachys (UUU), spondej (——), kretik (—U—), amfibrachys (U—U), bacchius (U—), palimbacchius (——U), molossus (——), tedy libovolnou metrickou variantu dvou či tří krátkých nebo dlouhých slabik s jedinou výjimkou – jako samostatnou stopu neuznává pyrrichij (UU), který naopak uznává např. Leo.³⁶ Považujeme však za nutné upozornit, že pokud můžeme jednotlivé stopy nahradit

³⁴ Byly doplňovány i athetovány partikule i plnovýznamová slova, měněn slovosled veršů, apod. Viz textově kritická vydání (např. Morel, Warmington, Blänsdorf).

Namátkou vybíráme příklad - verš 44 dle Blänsdorfovy, resp. 38 dle Warmingtonovy edice (textově kritické poznámky převzaty z obou vydání):

septimum decimum annum ilico sedent

iam septimum Mueller, *se primum* Baehrens, *sedentes* Mueller, *sederent* Havet, *sedere* Baehrens, *annum decimum* Thulin

³⁵ Dle Bergfelda se saturnský verš skládá vždy ze dvou poloveršů o schématu:

(U·U)U—U—U—(U) | ~ |, ~ značí libovolně dlouhou slabiku či pauzu

³⁶ Leovo schéma saturnského verše má tvar (dle ARNOLDA 1907: 103):

UUU | U— || UU | U— || UU | U— || UU | U—

Havet (1880: 31 n.) o tomto zákoně pojednává velmi obsírně, rozšiřuje jej také na sekvence s proklitiky, uznává jej pro poziční i přirozené délky a výsledkem aplikace jeho pravidel je např. *ferocia* (nom.) měřená $\cup\cup\text{—}$.

▪ **odchylné měření délek v porovnání s klasickou latinou:**

U starých autorů (Ennia, Plauta) nacházíme doklady původních odlišných délek koncových vokálů, které jsou v klasické latině krátké. Běžné jsou např. tvary *amāt*, *amābām*, *amānt*. Tyto dlouhé koncové vokály pak bývají zastánci časoměrné teorie předpokládány i v saturnských verších.

▪ **metrické dlužení:**

Havet (1880: 56) zavádí tento zákon o metrickém dlužení krátkých slabik v tezi: „Quaelibet syllaba brevis, si vocis ultima est, in versu saturnio sub ictu posita usque ad duas moras producitur genuinaeque longae fit similis.“ Dále dodává, že pokud je po takové tezi potlačena arze, může být ona původně krátká slabika prodloužena až na délku tří mor, a uvádí skupiny slov, jichž se toto metrické dlužení obzvláště týká, např. *marē*, *regīs* (gen.), *capitibūs*, *omniā*, *obliscerē*, *facilē*, *-quē*, což jsou délky jinak neexistující.

Metrické dlužení slabik pod iktem uznává na základě srovnání s Plautovými verši i Leo (1905: 21) – měří např. *virginem oraret* s dlouhou slabikou *-nem*.

Pokud ovšem může iktus způsobit takto nesmyslné délky,³⁸ a zároveň můžeme většinu dlouhých slabik zkrátit podle pravidla *brevis breviens* (podotkněme ještě, že žádný ze zmíněných zákonů není podle Haveta povinný), musíme se ptát, zda je tedy rytmickým činitelem v saturnském verši skutečně časomíra, tedy **pravidelné střídání dlouhých a krátkých slabik**. Zcela oprávněně vznesl Beare (1957: 121) námitku, že výsledkem aplikace výše uvedených pravidel je 80-90 metrických variant prvního kóla, přestože dochovaných veršů není více než 160. Arnold (1907: 103) v recenzi na Leovu monografii *Der Saturnische Vers* uvádí, že 40 veršů zůstává nevysvětleno.

2.4.3.3 Shrnutí starší fáze

S problémy, které snaha vytvořit jednotné schéma pro všechny saturnské verše působila, se vyrovnával každý z badatelů jinak – výsledkem jsou rozdílná měření některých veršů. Např. druhé kólon verše *bicorporēs Gigantes | magnique Atlantes* (NAEV. *carm. frg. 8*):³⁹

magnique Atlantes

Bergfeld:	$\text{—} \text{—} \cup$		$\cup \text{—} \text{—}$
Reichardt:	$\text{—} \text{—} \text{—}$		$\cup \text{—} \text{—}$
Zander:	$\text{—} \text{—}$		$\cup \text{—} \text{—}$ (s elizí),

tedy slabiku *-que* měří jeden krátce v arzi, druhý dlouze v tezi, třetí ji eliduje.

³⁸ Tento nedostatek se snaží odstranit REICHARDT, který uvádí (1893: 233 n.), že krátkou slabiku v tezi nedlouží iktus, ale krátká pauza, která následuje po konci slova, a za jedno ze základních pravidel pro saturnský verš pokládá, že každá teze může být realizována krátkou slabikou. Problém takto formulované teorie ovšem tkví v tom, že ve vázané rytmické řeči nelze předpokládat pauzu za téměř každým slovem, protože by se porušila plynulost rytmu.

³⁹ Verše Livia Andronika i Naevia uvádíme v celé práci číslovány dle Blänsdorfovy edice.

Dalším příkladem rozporně měřeného verše je *ibidemque vir summus adprimus Patroclus* (LIV. ANDR. *carm. frag.* 10) – povšimněme si pozic iktů a cézur:

ibidemque vir summus adprimus Patroclus

Reichardt: $\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u} \quad \bar{u}\bar{u}\bar{u} \quad | \quad \bar{u}\bar{u}\bar{u} \quad \bar{u}\bar{u}\bar{u}$
 Bergfeld: $\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u} \quad || \quad \bar{u}\bar{u}\bar{u} \quad | \quad \bar{u}\bar{u}\bar{u} \quad | \quad \bar{u}\bar{u}\bar{u}$
 Mueller: $\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u} \quad \bar{u}\bar{u}\bar{u} \quad | \quad \bar{u}\bar{u}\bar{u} \quad \bar{u}\bar{u}\bar{u}$

Zastánci časoměrného saturnského verše připouštějí v podstatě libovolnou podobu arzí, včetně možnosti je ve většině pozic zcela potlačit, což (přestože se jednotliví badatelé v jejich měření neshodují) časoměrnému schématu na důvěryhodnosti neubírá, ovšem teze měřené krátce jsou v rozporu s podstatou časoměrné prozodie⁴⁰ – schéma verše *noctu Troiad exibant capitibus opertis* (NAEV. *carm. frag.* 5) vypadá téměř u všech zastánců časoměrné struktury takto:

$\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}, \bar{u}\bar{u}\bar{u} \quad | \quad \bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}$.

Pokud se nechtějí smířit s krátkými tezemi, uznávají na mnoha místech metrické dloužení (Leo i Havet měří *capitibus*: $\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}$), čímž vznikají délky, které nelze uznat.⁴¹

Jednotlivé pokusy vysvětlit nepravidelnosti v časoměrném schématu, které si nadto často vzájemně odporují, nebudí příliš důvěry, což lapidárně vyjádřil G. B. Pighi:

„Le scansioni proposte dalla teoria quantitativa sono, se così mi sia lecito dire, lo scandalo della filologia. È incredibile che uomini come l’Havet, il Leo, lo Zander, il Pasquali abbiano potuto seriamente giocare con le brevi allungate, le lunghe abbreviate, le sincopi d’arsi o di tesi, gl’ictus primari e secondari, e tutte quelle congetture che permettono di misurare a saturnii anche gli articoli del codice, e di stabilire l’equivalenza metrica di versi...“

(PIGHI 1957: 49-50)

2.4.3.4 Časoměrná teorie v současnosti

V současné době lze pozorovat odklon od časoměrných teorií k teoriím přízvučným, isosylabickým a jiným. Přesto má však časoměrná teorie stále své zastánce. Poslední nám známou prací, která předpokládá časoměrnou strukturu saturnského verše, je článek G. Klosse z r. 1993.

Pro saturnský verš stanovuje schéma, které se od všech uvedených časoměrných schémat liší svým trochejským rytmem:

$\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}$
 $\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}$
 $\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}\bar{u}$, kde \bar{u} značí tezi, \bar{u} arzi.

Dále stanovuje zásady: arze se může skládat z jednoho až dvou elementů, uznává jambické krácení, poslední slabika kóla je syllaba anceps, elize se provádí pravidelně, hiát bývá pouze na cézuře, připouští synizesi, ale především teze může být zastoupena dvěma krátkými

⁴⁰ KRÁL (1913: 43): „Verš, v němž arse požívají svrchované volnosti a v němž ani these nejsou určité a pevné a mohou míti též vzhled jako arse, přestává býti veršem...“

⁴¹ Je nutné také podotknout, že práce Haveta ani neobsahuje metrický rozbor jednotlivých veršů, je tedy velmi obtížné jeho teorii prověřit na některých obtížnějších verších. Leo uvádí pro jednotlivé typy kól příklady veršů, ale ani jeho práce neobsahuje podrobný rozbor všech veršů. Zájemce o čtení saturnských veršů dle časoměrné teorie proto odkazujeme na práce Bergfelda, Zandera, Muellera.

elementy, iktus pak mají tyto dva krátké elementy společný. Dříve uvedené problematické pasáže měří Kloss takto:

capitibus opertis: (UU)(UU)U—, ,

magnique Atlantes: —U— (s elizí), přičemž U a — značí krátký, resp. dlouhý element, nikoli slabiku.

Problém teorie vidíme v ne zcela dostatečném vysvětlení termínu element (sám Kloss podotýká, že nejde o synonymum k termínu slabika) a v zanedbávání pozičních délek (nikoli však všech). Kloss měří kólon *apud nympham Atlantis* (LIV. ANDR. *carm. frg.* 13): (UU)U—U—, kde *apud* měří krátce z důvodu provedeného jambického krácení, ale z jakého důvodu je *nym-* krátký element a *-pham* element dlouhý? Kloss uvádí metrický rozbor pouze několika vybraných veršů, neověřuje tedy svou teorii na celém dochovaném materiálu (tedy alespoň fragmentech Livia a Naevia, jež sám považuje za relevantní), a nelze tak teorii zcela prověřit.

2.4.4 Akcentové teorie

„At multo levior simpliciorque res fit, si saturnium ad expiratorium linguae Latinae accentum compositum esse censeas.“

(KOLÁŘ 1947: 330)

Přízvučná prozodie je založena na pravidelném střídání slabik přízvučných a nepřízvučných. Teze jsou tvořeny slabikami přízvučnými, arze slabikami nepřízvučnými. Přízvučnou prozodii nacházíme u jazyků, které mají dynamický, nikoli melodický přízvuk, jak podotýká Král, Fraser aj.⁴² Tím ovšem latina nebyla,⁴³ proto se u ní dá očekávat prozodie přízvučná.⁴⁴ Dalším důvodem, proč se v průběhu 19. a 20. století stále více badatelů přiklánílo

⁴² KRÁL (1898: 11): „Časomíra je možná a nutná jen v jazycích s přízvukem po výtce muzikálním, zpíavým, hudebním, t. j. takovým, kde slabika přízvučná pronáší se vyšším tónem, nikoli větším důrazem.“

FRASER (1909: 435): „In those languages where we know that the accent was a pitch or musical one, e.g. in Greek and Sanskrit, we find quantity to be the basis of metrical form; while, on the other hand, in languages known to have had a stress accent, e.g., in the Teutonic, the accent and not the quantity is important.“

⁴³ Přestože teorie předpokládající melodický přízvuk v latině existuje, nemůže být uznána jako platná – základní námitka proti tomuto konstrukt, který popisují římští gramatikové (kromě Servia) opisující z řeckých gramatických příruček, je nasnadě: v latině nemá přízvuk na rozdíl od řečtiny distinktivní platnost. Neexistuje dvojice slov, která by se lišila pouze přízvukem (distinktivní platnost má délka vokálu, např. *anus X ānus*), zatímco v řečtině nalezneme takových dvojic mnoho, např. φῶς X φῶς, οἴκοι X οἴκοι, etc.) Dalším argumentem je vliv poziční délky na pozici přízvuku v latině – zde se přece vůbec nedá mluvit o stoupavosti či klesavosti melodie, neboť přízvuk je na takové slabice umístěn pouze proto, že je vokál následován dvěma konsonanty! Opomenout nelze ani důvody metrické – zatímco řeckým melodickým přízvukem není metrické schéma ovlivňováno, u římských básníků byla prokázána silná tendence ke sladování iktu a akcentu, tedy snaha umisťovat akcentované slabiky v tezi. Přes tyto i další neuvedené důvody se teorie o melodickém přízvuku v latině překvapivě někteří badatelé stále drží.

⁴⁴ Časoměrná prozodie do latiny pronikla jako nápodoba řeckých vzorů, časoměrný charakter saturnského verše tedy lze připustit pouze v případě, že má tento verš řecký původ. Předpokládáme-li, že saturnský verš je lidový verš vzniklý na italské půdě či na ni přinesený, není možné jej pokládat za verš časoměrný.

k akcentovým (či jiným než časoměrným) výkladům metrické struktury saturnského verše, je skutečnost, že časoměrné teorie se ukázaly neuspokojivé a příliš komplikované.⁴⁵

Na rozdíl od časoměrných teorií, které vycházejí víceméně všechny ze stejného základního schématu (kromě teorie Klossovy) a liší se pouze různou mírou připouštění elizí, hiátů, synizesí a konkrétním rozdělením verše do stop, akcentové teorie jsou daleko rozmanitější – některé předpokládají tři ikty v prvním kólu, dva v druhém, jiné po třech iktech v obou kólech a existuje i teorie předpokládající čtyři ikty v každém kólu. Tyto rozmanitosti jsou způsobeny zejména odlišnou aplikací sekundárního akcentu.⁴⁶ Podívejme se blíže na jednotlivé akcentové teorie.

2.4.4.1 Akcentové teorie založené na penultimovém pravidle

2.4.4.1.1 Jednotlivé teorie

Pomineme-li nesnadno interpretovatelný komentář Servia (viz kap. 2.1), první zmínky o přízvukném charakteru saturnského verše nacházíme u badatelů v 19. století.

Systematicky rozpracoval akcentovou teorii jako první O. Keller ve spise *Der Saturnische Vers* (1883), podle nějž má saturnský verš schéma:

(x)́xx̀̀x | xxx ̀̀ (x)́xx̀̀ | xxx.⁴⁷

Druhé kólon mívá také tvar (x)́xx | xxx nebo ̀̀xx̀̀ | ̀̀xx. Slova mohou mít dva přízvuky, hlavní a vedlejší, arze mohou být rozvedeny v xx, v obou kólech se připouští anakruze. Hiát je povolen mezi kóly. Stýkání dvou přízvukných slabik je však zakázáno.⁴⁸ Keller rozlišuje tzv. přísné saturnské verše z 2. stol. př. n. l. a tzv. drsnější saturnské verše ze starších dob, pro něž pravidla uvolňuje, např. připouští dva až čtyři ikty v kólu a hiát na různých místech ve verši. Celkem rozeznává pět period saturnského verše, pro něž stanoví různá pravidla; zabývat se jimi dopodrobna nepovažujeme na tomto místě za nutné.⁴⁹

⁴⁵ FRASER (1909: 433): „Now if anything can be with certainty be said about the Saturnian, it is that it represents a primitive metrical form, and with regard to primitive metrical forms ... no explanation can be held satisfactory which does not give us a prosody which a poet could easily carry in his head.“

⁴⁶ Sekundární akcent (vedlejší přízvuk) je další (často slabší) akcent ve víceslabičném slově, resp. slovním celku. Názorně jej lze ukázat na příkladě – ve verši „Holka modrooká, nesedávej u potoka...“ (hlavní akcenty jsou vyznačeny tučně s podtržením, sekundární akcenty pouze podtržením) je sekundární akcent na slabice -o- ve slově „modrooká“, na slabice -dá- ve slově „nesedávej“ atd.

Polemikou s tímto pojetím sekundárního přízvuku se budeme zabývat v kapitole o českém verši.

Slovní celky jsou tvořeny slovy a jejich proklitiky, enklitiky, předložkami, sponovými slovesy. Tak ve verši „v potoce je hastrmánek, zatahá tě za copánek“ jsou slovní celky s enklitiky „v potoce je“, „zatahá tě“, a slovní celek s předložkou „za copánek“.

⁴⁷ Symbolem ̀̀ se značí sekundární akcent, symbolem ́ akcent primární či bez rozdílu jakýkoli akcent ve verši, pokud není nutné je rozlišovat. V akcentových schématech ovšem často bývají přítomna residua časoměrných schémat, a tedy i symboly pro dlouhé a krátké slabiky: ̀, ́.

⁴⁸ Pravidla shrnuje KELLER 1886: 23-28.

⁴⁹ KELLER 1886: 37-38.

o třech primárních či sekundárních akcentech.⁵⁵ Neklade přízvuk na začátek každého verše, jak ukazuje jeho měření verše *supérbitèr contémtim | cónterit lègiónes* (NAEV. *carm. frg.* 42), nicméně i on přízvukuje *bìcòrpores*.

Poměrně časté stýkání dvou akcentů zavrhuje Král (cf. str. 21: Keller), který považuje Fraserovu metodu za násilnou a sám připouští v kólech, ač nikoli pravidelně, pouze dva (častěji v druhém kólu, v prvním výjimečně) či naopak čtyři ikty (zřídka – v prvním kólu). Arze mohou být dle Krále (1913: 49) zastoupeny jednou až dvěma nepřízvučnými slabikami (často ve druhé stopě, méně často v první a čtvrté), poslední arze v kólech mohou být potlačeny a obě kóla mohou začínat anakruzí, což Královi umožňuje přízvukovat např. *bìcòrpores*, nikoli *bìcòrpores*. Královo šestitaktové schéma je tedy i s variacemi možno zapsat:

(x), \acute{x} x(x), \acute{x} x(x), \acute{x} (x) | (x) \acute{x} x(x), \acute{x} x, \acute{x} (x).⁵⁶

V zásadě stejně formuluje schéma saturnského verše Kolář.⁵⁷ Ten však nepracuje se slovními celky a sekundární akcent vysvětluje nutností zamezit příliš dlouhé sekvenci nepřízvučných slabik (v anakruzi smí být nejvýše jedna, arzi mohou tvořit nejvýše dvě), přičemž na jednoslabičná slova (tedy proklitika, enklitika, ale i substantiva) klade přízvuk pouze tehdy, když to vyžaduje rytmická sekvence.⁵⁸

S teorií slovních celků („word-groups“), s nimiž pracují Lindsay, Král i Fraser, nesouhlasí ani Tanner,⁵⁹ který se domnívá, že **sekundární akcent vzniká působením iktu**. Jinými slovy – pokud se iktus a akcent neshodují, a akcent tak porušuje rytmické schéma verše, v místě iktu se vytvoří akcent sekundární. Tato teorie tedy předpokládá pevně stanovené rytmické schéma s rozvrženými ikty, jimž se přizpůsobují pozice akcentů.

Tanner také upozorňuje na velmi zajímavou skutečnost – čteme-li saturnské verše přízvučně, může posluchač nabýt dojmu, že slyší spondaické hexametry.⁶⁰

⁵⁵ FRASER (1908: 116) říká o saturnském verši: „... the fusion of two primitive verses, each of which bore three chief accents, and consisted normally of seven syllables.“ Toto tvrzení poopravuje o rok později (1909: 438) „... three accents whether chief or secondary.“

⁵⁶ Za původní tvar saturnského verše ovšem pokládá KRÁL (1913: 52) spojení dvou čtyřtaktových veršů:
(x) \acute{x} \acute{x} \acute{x} \acute{x} \acute{x} \acute{x} (x) | (x) \acute{x} \acute{x} \acute{x} \acute{x} \acute{x} \acute{x} (x).

⁵⁷ Přesto se Král a Kolář neshodují na přízvukování třetiny veršů, které Kolář uvádí. Např. Král: *filjam Cálypsónem* X Kolář: *filám Calypsónem; capítibús X cápitibús*, aj. Liší se v předpokládaných synizesích, elizích a přízvukování vícetaktových slov (KOLÁŘ 1947: 330-333; KRÁL 1913: 45-51).

⁵⁸ KOLÁŘ 1947: 332.

⁵⁹ TANNER (1973: 211): „But where accent was lacking or in conflict with the verse pattern, the syllable receiving the ictus beat would, as in English, be stressed instead.“

⁶⁰ TANNER (1973: 15): „... if one scans the Saturnian verses on the principles I laid down ... whereby Andronicus' version of line 1 of the Odyssey which reads *virum mihi Camena insecé versutum* is to be scanned as stress trochee + stress dactyl + four stress trochees, *virum mihi Caména insecé versútum*, one might suspect that its two cola would impress a Greek listener as a spondaic stress hexameter.“

2.4.4.1.2 Srovnání

Nedůsledné zacházení se sekundárními akcenty a slovními celky vedlo k rozdílnému měření veršů. Verš *bicorporēs Gigantes | magneique Atlantes* (NAEV. *carm. frg.* 8) měří badatelé takto:

Keller:	$\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$
Lindsay:	$\grave{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ (s elizí)
Fraser:	$\grave{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ (s elizí)
Král:	$\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ (s elizí)
Kolář:	$\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$
Tanner:	$\grave{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ (s elizí)

Některé neshody lze snadno napravit, např. přízvukování *bìcòrporēs* nemůže obstát, a jeho úpravou na *bicòrporēs* (viz Král, Kolář) získáme logické a snadno obhajitelné schéma prvního kóla: $\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$. Ve druhém kólu jsou rozdíly na první pohled větší (podobně jako u časoměrných schémat tohoto verše, viz str. 18). V žádném z akcentových schémat však *-que* netvoří tezi. Rozdíly lze odstranit, či alespoň zmírnit, pokud připustíme, či naopak zamítneme elizi.

Nepříliš přesvědčivé je v časoměrném pojetí metrické schéma verše *noctu Troiad exhibant capitibus opertis* (NAEV. *carm. frg.* 5). Dle akcentových teorií založených na penultimovém pravidle měří badatelé shodně první kólon $\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$, *opertis* $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$, *capitibus* ovšem shodně přízvukováno není: Keller měří $\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$, Král: $\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$, Fraser, Kolář: $\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$, Lindsay: $\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$, Tanner: $\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$.

Verš *ibidemque vir summus adprimus Patroclus* (LIV. ANDR. *carm. frg.* 10) v akcentovém pojetí vypadá takto:

Keller:	$\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$
Lindsay:	$\grave{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ <i>Pátricoles adpírimus</i>
Fraser:	$\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$
Král:	$\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$
Kolář:	$\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$
Tanner:	$\acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$ $\acute{x}\acute{x}\acute{x}$.

Ve srovnání s rozdíly v iktech u časoměrných teorií nejsou u tohoto verše rozdíly v iktech u jednotlivých akcentových teorií tak výrazné. Některé z nich se dají snadno odstranit doplněním chybějících sekundárních akcentů (Keller). Odlišné je přízvukování druhého kóla Tannerem a Králem.

Pro úplnost ještě dodejme, že i podle akcentových teorií se v saturnském verši často uznává synizeze (*ingenijum, gremiju, meas, eorum, abeuntēs*),⁶¹ hiát se obvykle připouští pouze mezi

⁶¹ KOLÁŘ (1947: 332) předpokládá na některých místech konsonantickou realizaci vokálů *i* a *u*, přičemž výsledek je stejný jako u synizeze: *ajius, p̄era*.

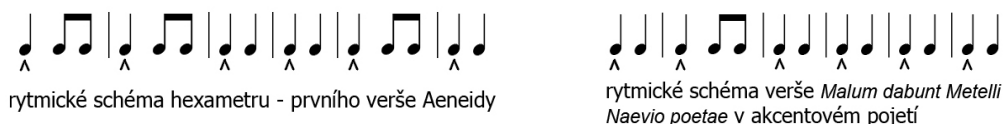
TANNER (1973: 230) čte *u* a *i* před vokálem jako konsonanty ve čtyřslabičných slovech na konci prvního kóla, a dále ve druhém a dalším slově libovolné délky ve druhém kólu.

kóly,⁶² v ostatních pozicích je odstraňován pomocí elize. Někteří badatelé však uznávají více cézur a také hiát na různých pozicích ve verši.⁶³

2.4.4.1.3 Isochronie

Pulgram (1975: 215) se domnívá, že pro akcentová ani kvantitativní metrická schémata saturnského verše není rozhodující počet slabik, ale stejná doba trvání jednotlivých stop – **isochronie**. Ačkoli svou teorii aplikuje i na Leovo časoměrné schéma, přiklání se spíše k akcentovému čtení, které v případě saturnského verše požadavkům isochronie vyhovuje lépe. Dalším argumentem pro akcentové čtení je podle Pulgrama (1975: 220) skutečnost, že pokud saturnský verš vyložíme jako verš založený na přízvuku, je snáze pochopitelné, že se s nástupem časoměrného veršování přestal používat.⁶⁴

V saturnském verši Pulgram předpokládá šest taktů, tedy šest iktů, a uvádí jej do souvislosti s hexametrem.⁶⁵ Názorně lze vidět podobnost obou veršů z následujícího rytmického zápisu.⁶⁶

V případě časoměrného hexametru je isochronie inherentní - pro dobu trvání jednotlivých slabik, a tedy i stop, je rozhodující kvantita slabik. Již zmiňované ekvivalenci — = UU, která umožňuje v časoměrném hexametru nahradit daktyl (—UU neboli) spondejem (— — neboli) , v hudebním rytmickém zápise odpovídá ekvivalence . Iktus, který Pulgram označuje ^, spadá vždy na první slabiku každé stopy neboli na první dobu každého taktu (tzv. těžká doba) bez ohledu na pozici slovního akcentu.

Naopak v případě akcentového schématu není délka slabiky pro dobu jejího trvání rozhodující. V místě slovních akcentů je iktus, jinými slovy těžká doba jednotlivých taktů je zastoupena akcentovanou slabikou. Doba trvání jednotlivých slabik se podřizuje požadavku

⁶² Např. TANNER 1973: 230.

⁶³ Podle KRÁLE (1913: 51) saturnské verše připouštějí elizi „jen tam, kde toho žádá verš. Jinde však průzev trpí.“ Dále Král předpokládá na mnoha místech koncové *-m* a *-h* bez elize.

Podobně mluví o hiátu také KOLÁŘ (1947: 330): „... non ubique elisione tollitur, sed cum rhythmus membri violat.“

⁶⁴ Cf. KOLÁŘ 1947: 220; WHATMOUGH 1937: 487.

⁶⁵ PULGRAM (1975: 221): „... the saturnian may have had some inherent qualities that induced Livius Andronicus and Naevius to use it as an ersatz hexameter.“

⁶⁶ Rytmické schéma verše *Malum dabunt...* viz PULGRAM 1975: 218; rytmické schéma prvního verše Aeneidy jsme zapsali podle Pulgramem stanovených pravidel (1975: 210) s tím, že pro názornost uvádíme veškeré hodnoty v poloviční hodnotě (Pulgram zapisuje daktyl jako , nikoli).

isochronie a je závislá na počtu slabik v každém taktu (stopě), který vždy trvá dvě doby. Pokud je stopa dvojslabičná, má rytmický tvar ♩, je-li trojslabičná, pak ♪♪ bez ohledu na kvantitu slabik. (Tedy např. „*dabunt Metelli*“, které by v časoměrném pojetí mělo rytmický tvar ♪♪♪|♪♪, má v akcentovém pojetí tvar ♪♪♪|♪♪).

2.4.4.2 Akcentová teorie založené na počátečním přízvuku:

Moredo - Parsonsova teorie

V r. 1999 formuloval Parsons zcela jinou teorii, založenou na analýze tzv. moraických trochejů („*moraic trochee analysis*“) a předpokladu, že iktus se musí shodovat s akcentem. Zároveň, a to činí jeho teorii obzvláště nepřesvědčivou, předpokládá pro vývojovou etapu latiny, v níž byly složeny saturnské verše a již nazývá „*Old Latin*“, počáteční akcent.⁶⁷ Vyjadřuje domněnku, že saturnský verš začal být pro rodilé mluvčí nesrozumitelný ve chvíli, kdy byl počáteční akcent nahrazen penultimovým, a původní ikty se tak ocitly mimo akcentované slabiky. Parsons pracuje s primárním počátečním akcentem i s akcentem sekundárním.

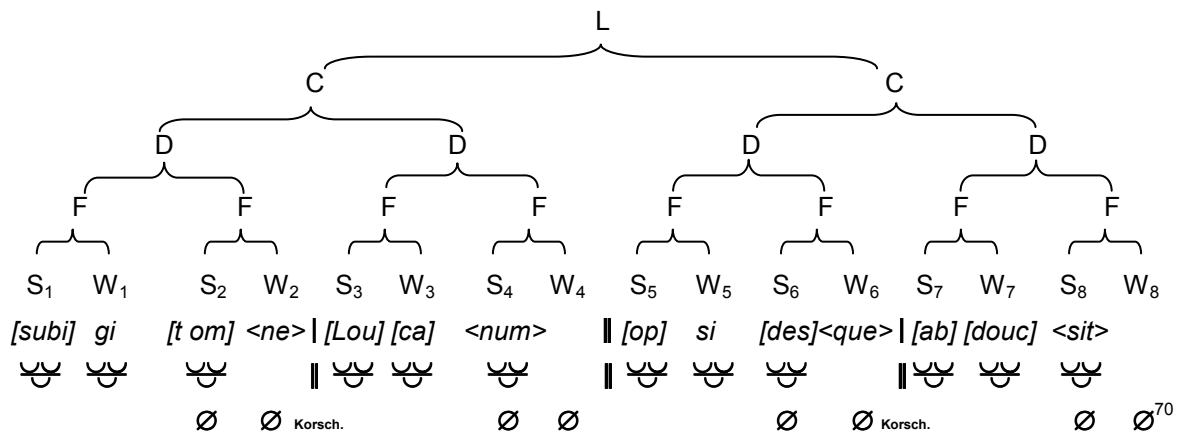
Saturnský verš se podle Parsonse skládá ze dvou kól, každé kólon (C) ze dvou dipodií (D), každá dipodie ze dvou metrických stop (F), každá stopa za dvou metrických pozic (P), z nichž první je vždy silná (S) a druhá slabá (W), každá metrická pozice je prozodická stopa tvořená nejvýše dvěma morami, tj. ∪∪ nebo —, slabá pozice však může mít i nulovou hodnotu (mory se při analýze párují zleva doprava). V každém kólu jsou tedy čtyři silné pozice, tzn. čtyři ikty, podložené primárním akcentem.⁶⁸

Parsonsovu analýzu dále rozpracoval v r. 2003 Moredo, který dodává, že neobsazené často zůstávají slabé i silné pozice v sudých stopách (tzn. S, W_{(2),4,6,8} – viz následující schéma), přičemž slabé pozice častěji než silné (sudé slabé pozice jsou totiž koncovými pozicemi dipodií).

⁶⁷ Teorie počátečního přízvuku v předliterární latině, která je dodnes uznávána prakticky všemi autoritami, byla založena výhradně na faktu, že v latině dochází ve vnitřních slabikách – podle této teorie nepřízvukných, a tedy oslabených – ke kvalitativním změnám vokálů (*facio* – *conficio*). PULTROVÁ (2006) však ukázala, že tyto vokalické změny probíhají jen v menší části latinských slov, v jasně vymezených slovtvorných kategoriích, a jejich příčinou tedy nemůže být akcent.

⁶⁸ Parsons není první, kdo přišel s předpokladem čtyřstopých kól v saturnském verši. Cf. např. KRÁL (viz pozn. 56), který předpokládá tento tvar pro původní saturnský verš, stejně jako WEST (viz kap. 2.4.6.3).

Verše pak Parsons analyzuje následujícím způsobem:⁶⁹

V rámci jedné prozodické fráze, tj. dipodie, se mohou objevovat prozodické jevy jako elize, apokopa, affaireze. Naopak nikdy tyto jevy nepřesahují hranice prozodických frází.⁷¹ Na podporu svého dělení veršů na čtyři prozodické fráze provádí Parsons analýzu konce slov na nápisech, které považuje za saturnské verše. Dokazuje, že 63 % konců slov je zároveň hranicí dipodie, což je ovšem argument naprosto neprůkazný, protože většina saturnských veršů se skládá ze dvanácti až čtrnácti slabik rozdělených do čtyř až šesti slov, a pravděpodobnost, že se hranice slov budou shodovat s hranicemi dipodií, je tedy přirozeně velmi vysoká. 19 nápisných veršů se navíc nedá považovat za statisticky významný soubor.

Parsons podrobně analyzuje pouze několik saturnských veršů, z nichž je však patrné, že dipodie mají často pouze tři prozodické pozice (často degenerované), některé dokonce dvě. Je tedy nucen připouštět v jednotlivých verších pauzy na různých místech. Největším problémem celé teorie je předpoklad počátečního akcentu. I v případě, že připustíme existenci počátečního přízvuku v archaické latině (viz pozn. 67), nedá se naprosto předpokládat v době, do níž je kladen vznik saturnských veršů, tedy ve 3. století př. n. l. Parsons svou analýzu saturnského verše považuje za další důkaz existence počátečního přízvuku v latině, a dokazuje tak vlastně *ignotum per ignotius*.

Moredo (2003: 304-314) upozorňuje na základě Moredo-Parsonsovy analýzy veršů na podobu metrických schémat saturnského verše, starých latinských písní a veršů v různých italských jazycích: „... the poetic remains of Faliscan, Oscan, Umbrian, South Picene, and Paelignian all seem now to be likewise metrical.“ Dále stanovuje teoretické protoitalické metrum (jež dále dělí na rané, střední a pozdní) a jeho možný vývoj z protoindoevropských meter.

⁶⁹ Schéma viz PARSONS 1999: 125, teoretický zápis viz MOREDO 2003: 301. Vysvětlení používaného systému závorek PARSONS (1999: 119-120):

[xx] = kompletní prozodická stopa; <x> = „extrametrical constituent“, vždy poslední slabika ve slově (dle Parsonse v podstatě totéž, co v časoměrné prozodii *syllaba anceps*); bez závorek jsou uvedeny tzv. „degenerate feet“, tedy stopy o délce jedné mory.

⁷⁰ Ø = potenciálně neobsazená pozice.

⁷¹ PARSONS 1999: 126; MOREDO 2003: 301.

Moredo-Parsonsova schéma je ovšem definováno natolik volně, že se dá použít na nejrůznější verše odpovídající délky, a to i na verše s velmi odlišnými metry – např.:

- na českou píseň „Holka modrooká“ – přízvučný trochejský dimetr,
- na českou píseň „Kolíně, Kolíně“ – přízvučný daktylský dimetr,
- na klasický časoměrný hexametr (Ov. *met.* 1,89):

	S ₁	W ₁	S ₂	W ₂	S ₃	W ₃	S ₄	W ₄	S ₅	W ₅	S ₆	W ₆	S ₇	W ₇	S ₈	W ₈			
	∪	∪	∪		∪	∪	∪		∪	∪	∪		∪	∪	∪				
a)	Hol	ka	∅	∅		mo	dro	o		ka	ne	se	dá	vej		u	po	to	ka
b)	Ko	lí	ne	∅		Ko	lí	ne	∅		na	pěk	ný	∅		ro	vi	ně	∅
	Mu	sí	∅	∅		za	pla	ka	ti		můj	sta	rý	∅		ta	tí	ček	∅
c)	<i>Au</i>	<i>rea</i>	<i>pri</i>	<i>ma</i>		<i>sa</i>	<i>tast</i>	<i>ae</i>	<i>tas</i>		<i>quae</i>	<i>vin</i>	<i>di</i>	<i>ce</i>		<i>nu</i>	<i>llo</i>	∅	∅

2.4.5 Akcento-quantitativní schémata

Společně s více či méně přesvědčivými pokusy o stanovení časoměrného či akcentového schématu pro saturnský verš se záhy objevily i pokusy o kompromisní řešení. Výsledná akcento-quantitativní schémata opět pracují buď s penultimovým, nebo počátečním přízvukem.

2.4.5.1 Penultimový přízvuk

Novotný (1955: 93-97) prohlásil saturnský verš za „přízvučný i časoměrný zároveň“. Teze podle něj spadají „toliko na přízvučné slabiky dlouhé nebo na přízvučné dvojice slabik krátkých“. Tezi tak nemůže tvořit krátká akcentovaná slabika ve skupině ∪—. Takovou skupinu lze ovšem díky jambickému krácení opět upravit na přízvučnou dvojici slabik krátkých, které tezi tvořit mohou.

Jakákoli akcentovaná slabika tedy může vytvořit tezi, a Novotného teorie je tak spíše prostou přízvučnou, než přízvučně-časoměrnou teorií. Uznává však pouze primární akcenty, jichž je podle něj ve verši zpravidla pět, výjimečně pouze čtyři či naopak šest.

2.4.5.2 Počáteční přízvuk

Vendryes představil v dodatku knihy *Recherches sur l'histoire et les effets de l'intensité initiale en latin* akcento-quantitativní schéma saturnského verše založené na počátečním přízvuku. Podle Vendryese byla latina v prehistorické době kvantitativní jazyk s počátečním přízvukem a oba tyto principy se projevují v jejím veršovém systému – saturnském verši. Verše je tedy třeba měřit časoměrně, přičemž počet slov, resp. slovních celků, musí být v každém verši stejný, aby byl zachován shodný počet akcentů.

Pro první kólon verše stanoví Vendryes (1902: 321-326) schéma $\acute{x}\cup \acute{x}\cup \acute{x}\cup$, pro druhé kólon $\acute{x}(\cup)\cup \acute{x}(\cup)\cup$.

Sám ovšem přiznává, že schématu prvního kóla odpovídá pouze 48 veršů ze 103 (10 z nich má na místě počátečního akcentu dvě slabiky), schématu druhého kóla odpovídá pouze 58 veršů.

Co se týče časoměrné části, schéma pokládáme za příliš volné, než aby se dalo hovořit o kvantitě jako rytmickém činiteli. Schéma je tedy (podobně jako schéma F. Novotného) spíše

akcentové. Problematika počátečního akcentu byla již vyložena. Vendryesovu teorii nepokládáme za uspokojivou.

2.4.6 Jiné teorie

„It becomes increasingly evident that neither quantitative nor accentual schemes can claim to provide a resolution to the problem. To insist on either type of solution is hopeless.“

(ERASMI 1975: 570)

„If one arrives to scan the saturnian either in the quantitative or the accentual way, one arrives at numerous and apparently dissimilar metrical structures, all analyzed with great sagacity by metricists according to their predilections and prejudices. And if no such attempt appears truly incompetent or absurd, none has been commonly accepted as the obvious solution.“

(PULGRAM 1975: 212)

Někteří badatelé, nespokojeni s výsledky časoměrných a akcentových teorií, se pokusili dokázat, že je saturnský verš založen na principech zcela jiných – např. na principu počítání slabik či slov. Jiní autoři formulovali teorie synkretické, jimiž se snažili dokázat, že se některé zdánlivě odlišné teorie vzájemně zcela nevylučují (a naopak jejich principy mohou být na sobě závislé).

2.4.6.1 Isosylabické teorie

První isosylabické výklady schématu saturnského verše se objevily v 19. století (Niebuhr, Buchholtz).⁷² Ve 20. století době zastával tento výklad L. Herrmann, který na základě poznámky Bedy Ctihodného:

*Videtur autem **rhythmus** metris esse consimilis quae est verborum modulata compositio non metrica ratione sed **numero syllabarum** ad iudicium aurium examinata ut sunt carmina vulgarium poetarum.*

(*gramm.* VII 258,24-27)

interpretuje Serviovo *ad rhythmum solum* jako *ad numerum syllabarum*.⁷³ Podobně vykládá i další antické zmínky o saturnském verši, který pokládá za dvanáctislabičný isosylabický verš.⁷⁴ Většina badatelů však, uvažuje-li o počtu slabik v saturnském verši, považuje jej za verš třináctislabičný.⁷⁵

Freeman člení verš stroficky na dva poloverše (ty odpovídají dříve definovaným kólům) o průměrné délce sedm a šest slabik.⁷⁶ Dále na základě statistického rozboru třinácti nápisů

⁷² Non vidi: NIEBUHR, B.G., 1847. *Vorträge über Römische Geschichte I.* Berlin; BUCHHOLTZ, H., 1877. *Priscae latinitatis originum libri tres.* Berlin.

⁷³ HERRMANN 1962: 792 n.

⁷⁴ HERRMANN 1962: 798.

⁷⁵ A to i zastánci časoměrných či akcentových teorií (cf. např. LINDSAY, který pro určení, které verše jsou saturnské, určil omezující podmínku o počtu slabik – sedm v prvním kólu, šest ve druhém; viz pozn. 52).

⁷⁶ FREEMAN (1998: 71-72): „Given all the above evidence, I believe the definition of Saturnian metre may be stated as a syllabic, strophic, and frequently alliterative verse with a caesura normally before the antepenultimate syllable, where the syllable count is flexible, but most commonly seven in the first line and six in the second.“

a zlomků Livia a Naevia dokazuje, že nejčastěji a nejpravidelněji (v 70 % veršů) zastoupeným prvkem v saturnských verších je trojslabičné slovo na konci těchto poloveršů, před nímž je tzv. *caesura korschiana*. Výrazně se podle Freemana (1998: 70) ve verši také projevuje aliterace.⁷⁷ Schéma saturnského verše stanoví Freeman následujícím způsobem:

(xxxx) xx | xxx
 (xxx) xx | xxx, kde x označuje slabiku libovolné kvantity.

Akcentové a časoměrné prvky jsou podle Freemana v saturnském verši přítomny pouze sekundárně.

2.4.6.2 Počet slov, „il ritmo verbale“

„Il saturnio è il rappresentante latino d'una versificazione fondata sul **puro ritmo verbale**, che rimonta senza dubbio a un periodo di commune o vicina cultura italo-celto-germanica.“

(PIGHI 1957:59)

Pighi se domnívá, že jediným stabilním prvkem v saturnském verši je počet slov ve verši (samozřejmě kromě všeobecně uznávaného faktu, že je saturnský verš rozdělen dierezí na dvě kóla). Saturnský verš má podle něj schéma:

o(o) | o||o|o||, kde o značí slovo.

Teze jsou ve verši přítomny dvě a stejně jako arze jsou tvořeny vždy celým slovem či slovním celkem, přičemž verš začíná arzí (ta může být tvořena jedním či dvěma slovy), např.:

arze	teze	arze	teze
<i>Flerent divae</i>	<i>Camenaes</i>	<i>Naevium</i>	<i>poetam</i>
<i>Topper facit</i>	<i>homines</i>	<i>ut-prius</i>	<i>fuerunt.</i>

2.4.6.3 Synkretické teorie

V roce 1934 uveřejnil De Groot studii *Le vers saturnien littéraire*, v níž na základě statistických rozborů⁷⁸ zlomků Livia a Naevia popisuje literární saturnský verš jako verš, v němž se dají vysledovat tendence k následujícím pravidelnostem:⁷⁹

- ke stejnému počtu slabik a slov ve verši:

xx xx xx xxx xxx xxx

(počet x naznačuje počet slabik ve slovech; mezerou jsou oddělena jednotlivá slova),

- k pravidelnému rozvržení dlouhých a krátkých slabik:

uu | u— | u—u || —u | u—u

⁷⁷ Právě přítomnost aliterace považuje za důkaz neřeckého původu.

⁷⁸ Práce se statistickými soubory jsou zřejmě největší slabinou celé studie – soubor získaný ze zlomků Livia a Naevia se nedá považovat za statisticky příliš významný. De Groot např. tvrdí, že druhé slovo ve verši tenduje ke tvaru u—, přičemž veršů, v nichž druhé slovo má tvar u—, je u obou autorů celkem 18, zatímco veršů, v nichž má druhé slovo tvar —, je 13.

⁷⁹ DE GROOT (1934: 284 n.): „Le vers saturnien présente des régularités de plusieurs sortes. Le nombre des syllabes, des mots et des membres du vers, aussi bien que la répartition de mots de diverses longueurs, l'arrangement des syllabes longues et brèves et celui des syllabes accentuées et non accentuées tendent à être plus ou moins fixes.“

- ale také slabik přízvučných a nepřízvučných:

$$\begin{array}{c} \text{XXXXXX} \\ \acute{x}(x)\acute{xx}(x)\acute{xx} \mid \acute{xxxxxx} \\ \text{XXXXX} \end{array}$$

De Groot také zkoumá závislosti mezi těmito jevy (např. rozvržení přízvučných slabik může být závislé na rozvržení slabik a slov nebo na časoměrné struktuře verše) v literárním saturnském verši.

Na závěry De Groota navazuje Beare, který s De Grootem souhlasí především v tom, že pro saturnský verš nelze formulovat zákony, ale lze v něm vysledovat tendence k pravidelnostem.⁸⁰ Za jediný bezvýjimečný prvek v saturnském verši považuje střední dierezi.⁸¹ Skutečnost, že žádnou z navrhovaných teorií nelze bez výjimky na dochované saturnské verše uplatnit, vysvětluje absencí pravidelného rytmu v saturnském verši, o němž v závěru svého pojednání Beare (1957: 130) prohlašuje: „It is simply a short group of words followed by another short group of words of about equal (or slightly less) weight.“⁸²

Cole (1969: 72-73) se na základě příbuznosti saturnského verše s keltskými metry snažil dokázat, že jeho charakter je sylabický (vznikl spojením několika kratších sylabických kól), a postupně byl proměňován tak, aby měl pravidelnou stichickou strukturu a časoměrné schéma řeckého jambického trimetru. V saturnském verši se tedy dle Cola uplatňují dva základní metrické principy – počítání slabik (isosylabismus) a časomíra.

West (1973: 175 n.) na základě srovnání indoevropských metrických systémů stanovuje pro saturnský verš, v němž podle něj hraje roli počet slabik, délka slabik i akcent,⁸³ tato možná schémata:

$$\begin{array}{l} A \text{ xxxx} \mid \acute{\cup} \cup x \mid \text{xxxx} \cup x \\ B \text{ xxxx} \mid x \cup x \mid \text{xxxx} \cup x, \text{ přičemž } \cup = \text{„obvykle krátká“ slabika,} \end{array}$$

kde se \cup měří jako $\acute{\cup}$, namísto sekvence **xxxx** může kólon začínat sekvencí $\cup \cup x$, pátá pozice v typu B může být nahrazena $\cup \cup$ nebo vynechána.

Saturnský verš vznikl podle Westa (1973: 169) kombinací indoevropských veršových prototypů \acute{G} a \acute{G}_x , kde G je základní indoevropský veršový prototyp **xxxx** $\cup\cup$, a symbolem

⁸⁰ De Grootovy závěry BEARE shrnuje (1957:129): „It can hardly be agreed that de Groot has an answer for all our doubts. He is, however, clearly right in advising us to note tendencies rather than formulate laws.”

⁸¹ BEARE (1957:129): „The only universally accepted characteristic of the Saturnian is the break in the middle. We are tempted to regard this feature, combined with a very loose system of syllable-numbering, as the essential principle of the Saturnian.“

⁸² Celé pojednání pak završuje BEARE tvrzením (1957: 131): „Regular rhythm is not to be found in the only native verse of Italy; alone in antiquity the Greeks created what we can recognize as rhythm in verse.“ To je ovšem v rozporu s podstatou lidové poezie - nelze předpokládat, že na italské půdě nevznikla rytmická lidová poezie, bez ohledu na to, zda se jednalo o saturnské verše, či nikoli.

⁸³ WEST (1973: 175): „Syllable-counting, quantity and stress all play part in it.“

$\wedge G \wedge$ označuje veršové prototypy s chybějícími slabikami na začátku ($\wedge G = xxx\cup\text{---}\cup\text{---}$) nebo na konci verše ($G \wedge = xxx\cup\text{---}\cup$).

2.4.6.4 Tripudium a „external beat“

W. J. W. Koster (1929) přišel s teorií, že saturnské verše vznikly spojením dvou původně samostatných kól, jejichž rytmus odpovídal rytmu primitivního italského tance zvaného *tripudium*.⁸⁴ V každém kólu tedy musí být přítomny tři rytmické vrcholy, přičemž před prvním z nich obvykle stojí nepřízvučná, krátká slabika.

Schéma saturnského verše pak stanoví:

třináctislabičný:	x	xxxxxx		xxxxxx	,
dvanáctislabičný, <i>akefalus</i> :		xxxxxx		xxxxxx	,
čtrnáctislabičný, <i>prokefalus</i> :	xx	xxxxxx		xxxxxx	,

přičemž se slabikou označenou **x** se noha zdvihá, s iktovanou slabikou **ẋ** noha dopadá. Ikty mohou být na slabikách nepřízvučných dlouhých (pozičně i přirozeně - *virúm mihi*), přízvučných (dlouhých i krátkých - *lácrimis, pópuli*), ale i krátkých nepřízvučných (*insecé*). Naopak slabiky bez iktů mohou být rovněž krátké, dlouhé, přízvučné i nepřízvučné, a dokonce i dlouhé přízvučné (*noctú Troiád*). Je tedy zjevné, že ikty jsou kladeny do určité míry nezávisle na pozicích přízvuku i délce slabik (ve většině případů však iktus spadá na dlouhou nebo méně často na přízvučnou slabiku) a jsou určovány zvnějšku, tanečním rytmem. Koster nestanovuje schéma na základě rozboru veršů, ale verše měří dle předem určeného schématu, což mu bývá vytýkáno.⁸⁵

Také Erasmi (1979: 132) soudí, že v saturnském verši není přítomen žádný inherentní rytmický činitel (ačkoli uznává přítomnost tendencí popsanych De Grootem), a saturnský verš tedy musel být buď zcela **arytmický**, nebo mu byl rytmus dodáván zvnějšku. Domnívá se, že lidové a náboženské písně, samy o sobě arytmičné, byly doprovázeny rytmickým nástrojem, a podle něj rytmicky zpívány, resp. recitovány.⁸⁶ Eposy Livia a Naevia, které nebyly určeny pro veřejný přednes, však již tento doprovod postrádaly, proto začaly být pocíťovány spíše jako rytmická próza (či arytmičný verš). To vyvolalo potřebu dodat do verše rytmický prvek a jako prostředek ke zrytmizování zastaralého, drsného verše se uplatnila řecká časomíra.⁸⁷ Erasmi stanovuje kritéria pro rozmístování iktů v saturnském verši – ikty jsou kladeny v závislosti na vnějším rytmickém doprovodu, ovšem pouze na slabiky s akcentem, na slabiky, které snesou sekundární akcent (tj. např. poslední slabiky tříslabičných slov s akcentem na antepenultimě – *hóminés*), na slabiky,

⁸⁴ KOSTER (1929: 315 n.): „Quid sit tripudium, nomen ipsum docet: saltatio, qua ter terram pulsaverunt (sive a radice, quae verbis pudendi et repudiandi inest, sive a vocis pedis ductum). Itaque et syllabae vocum, quae canebantur, ter alternis ictu intentione vocis quadam, alternis remissione pronuntiabantur.“

⁸⁵ Cf. BEARE (1957: 126): „To rely upon the ictus, as he does, is really to abandon the problem, which is: what is there *in the words* of the preserved Saturnians which makes them verse?“

⁸⁶ ERASMI 1979: 135.

⁸⁷ Velmi podobné zdůvodnění, proč se saturnský verš přestal užívat, viz WHATMOUGH (pozn. 26).

na něž se může akcent přesunout (např. trojslabičná slova s akcentem na penultimě přízvukuje *divína* i *dívíná*; dvojslabičná slova mohou mít akcent na kterékoli slabice), a dále stanovuje pozice, na nichž iktus z důvodu srozumitelnosti textu být nesmí (např. trojslabičná slova s akcentem na antepenultimě přízvukuje *hómines*, *hóminés*, ale nikdy *homínes*).⁸⁸ Tím ovšem do jisté míry vlastně uznává akcent za rytmický činitel v saturnských verších.

2.5 Zhodnocení výsledků dosavadního bádání

Z uvedeného přehledu dosavadního bádání o saturnském verši vyplývá, že problém jeho metrické struktury stále není ani zdaleka vyřešen. Dokonce ani základní otázka, zda je metrum saturnského verše založeno na časoměrné, či přízvučné prozodii, nebo na zcela jiném principu, není zodpovězena, jak ukazují nejčerstvější příspěvky do dlouhotrvající diskuze – Klossova studie obhajující časoměrnou strukturu saturnského verše z roku 1993 a Moredova obhajoba akcentové teorie s předpokladem počátečního přízvuku z roku 2003.

Již bylo řečeno, že jak obhájci přízvučné, tak časoměrné metrické struktury zastávají teorii domácích, resp. indoevropského původu saturnského verše. Domníváme se však, že pokud badatelé mluví o saturnském verši jako o původním italickém verši lidových písní a poezie, nemohou u něj zároveň předpokládat časoměrnou strukturu, která, jak již bylo zmíněno, je přirozená pro jazyky s melodickým přízvukem. Proto je možné v latinské lidové poezii předpokládat pouze metra založená na přízvuku,⁸⁹ nikoli na kvantitě slabik.

Pokud ovšem saturnský verš nebyl lidový, ale umělý verš vymyšlený Liviem Andronikem, dá se předpokládat, že se jeho tvůrce při překladu řeckých hexametřů pokusil cítit principy časoměrné prozodie přirozené pro řečtinu (a pro něj samotného) a zůstat věrný rytmickému schématu předlohy. Pokud ale skutečně užil časoměrných principů, musíme se ptát, proč tak zdatný překladatel a spisovatel, jakým bezpochyby Livius Andronicus byl, přetvořil původní metrické schéma daktylského hexametru $\text{—}\cup\cup\text{,—}\cup\cup\text{,—}\cup\cup\text{,—}\cup\cup\text{,—}\cup\cup\text{,—}\cup$ ve schéma hexametru zcela nepodobné $\cup\text{—}\cup\text{—}\cup\text{—}\text{—}\text{—}\text{—}\text{—}\cup\text{—}\cup\text{—}\text{—}\text{—}$. Stejně oprávněný se však zdá předpoklad, že Livius Andronicus ctil principy přízvučné poezie, které jsou pro latinu přirozené, aby byl jeho překlad Odysseie rytmicky srozumitelný pro cílové posluchače – římské školáky. I v takovém případě se ale dá ve schématu očekávat spíše (přízvučná) nápodobu hexametru než zcela odlišné metrum.

Problém ostatních teorií, které jsme probrali v kap. 2.4.6, spočívá především ve faktu, že všechny sice popisují nejrůznější vlastnosti saturnského verše, ale nevysvětlují uspokojivě a jasně jeho metrickou strukturu, rytmické schéma. Vždyť podobným způsobem, jako to činí synkretické teorie se saturnským veršem, se dá popsat i časoměrný hexametru:

⁸⁸ ERASMI 1979: 136-7.

⁸⁹ Podobně PULGRAM (1975: 291): „In Spoken Latin, however, the accent was prosodemic hence not suppressable.“ a „This kind of metrics is not at all incompatible with a language that has prosodemic quantity, for such a condition does not necessarily require quantitative meters (as is shown by Modern German and Czech).“

saturnský verš

každý verš má 13-14 slabik

průměrně 5 slov

diereze po třetí stopě

pravidelné rozvržení akcentů:

$\acute{x}xxx\acute{x}$
 $\acute{x}(x)\acute{xx}(x)\acute{xx} | \acute{xxxx}\acute{x}$
 \acute{xxxx}

časoměrný hexamet

každý verš má 13-17 slabik
(průměrně 15-16)

obvykle 5-6 slov

diereze před pátou stopou
cézura ve třetí stopě

pravidelné rozvržení akcentů:⁹⁰

$xx(x)$
 $\acute{xxxx}\acute{x}(x) \quad \acute{xx}(x)\acute{xxxx}$
 \acute{xx}

I tendence k pravidelnému rozvržení přízvučných a nepřízvučných slabik se dá u latinského časoměrného hexametru (vzhledem k jeho prokázané tendenci ke sladění iktu a akcentu) nalézt stejně dobře jako u saturnského verše. Pokud bychom v časoměrném hexametru navíc hledali ještě rozvržení dlouhých a krátkých slabik (aniž bychom např. věděli cokoli o poziční délce), zjistili bychom u něj tendenci ke schématu: $\cup\cup | \cup\cup | -\cup | \cup\cup | \cup\cup | -\cup$,⁹¹ které je do značné míry pravidelné, a přece nedostatečné. Všechny zmíněné tendence jsou v časoměrném hexametru prokazatelné a něco (často i důležitého) o něm vypovídají, avšak nepopisují jeho skutečný, velmi pravidelný a hladce plynoucí rytmus.

Stejně tak nepopisují synkretické, isosylabické a podobné teorie, které nejsou založeny na prozodické opozici, skutečné rytmické schéma saturnského verše, ale pouze některé z jeho vlastností, které mohou být pouze průvodními jevy neznámého rytmu.

Za zcela nepřijatelné pak pokládáme teorie předpokládající absenci rytmu v saturnském verši, které popírají samou podstatu verše a vznikly zřejmě spíše z bezradnosti, než na základě prokazatelných faktů.

⁹⁰ Rozvržení akcentů v prvních deseti verších Aeneidy.

⁹¹ Rozvržení přirozeně dlouhých a krátkých slabik v prvních deseti verších Aeneidy.

3 Český verš

Předpokládejme, že se Livius Andronicus při překladu *Odysseie* pokusil zachovat rytmické schéma Homérova eposu. Stál tedy před problémem, jakými prostředky dosáhnout v latině nápodoby rytmu Homérových veršů. Principy časoměrné prozodie přitom Livius Andronicus z řečtiny, svého mateřského jazyka (jazyka s melodickým přízvukem, pro nějž je časoměrná prozodie přirozená), jistě znal velmi dobře. Latina ovšem byla jazyk s přízvukem důrazovým, základem latinského verše tak musela být prozodie přízvučná, jak již bylo vícekrát zmíněno.

Před obdobným problémem stáli (a stojí) také čeští překladatelé antických časoměrných hexametřů – čeština je rovněž jazyk s přízvukem důrazovým, konstantním základem českého verše je slabičnost a přízvuk, princip časové isochronie mor je češtině cizí. Proto se v době českého národního obrození objevují v české literatuře kromě časoměrných hexametřů téměř současně i původní a překladové hexametry přízvučné a přízvučně-časoměrné.

Co se týče podobnosti latiny a češtiny (zejména pak jejich prozodických předpokladů), je třeba ještě zmínit zajímavou skutečnost, na niž upozornil Bartoněk (1996: 120), totiž že ani latinský akcent ani český akcent nezpůsobují zkracování následujících dlouhých vokálů ve slově (např. *děspērābāmus/míváváme*), což je jev mezi indoevropskými jazyky neobvyklý (cf. redukce dlouhých vokálů v pozicích po akcentu v jazycích románských).

Ke srovnání latinské prozodie s českou nás samozřejmě nevedou pouze srovnatelné prozodické předpoklady obou jazyků, ale především předpoklad, že rytmus mateřského jazyka cítíme přirozeněji, a dokážeme tedy lépe posoudit plynulost a rytmickou věrohodnost metrických schémat veršů v něm složených a do něj přeložených.

Pokusme se tedy na základě obecné charakteristiky českého verše a přehledu existujících variant překladů časoměrného hexametru do češtiny přiblížit možnosti Livia Andronika při převodu schématu řeckého časoměrného hexametru do latiny.

3.1 Obecně o českém verši

3.1.1 Základní prozodická pravidla

Novočeský veršový systém je **sylabotónický** – jako rytmické činitele se v něm uplatňují stejný počet slabik v každém verši s pravidelně umístěnými mezislovními předěly a přízvučná prozodie (zjednodušeně řečeno – teze jsou obsazovány přízvučnými, arze nepřízvučnými slabikami). Naproti tomu staročeský a folklorní verš jsou verše sylabické, ačkoli i v nich jsou patrné tendence k jistému uspořádání přízvuků, a tedy k sylabotónismu.

Sylabismus je tedy v českém verši primárním rysem, a to jak z hlediska vývoje, tak z hlediska volnosti přízvukové organizace verše ve srovnání s jinými sylabotónickými systémy.⁹²

Pro český sylabotónický verš formuloval Červenka (2006) následující základní korespondenční pravidla (K), preferenční pravidla (P) a kontextová omezení (KO):⁹³

▪ **Pravidla sylabická:**

K1: Každé pozici schématu odpovídá jedna a jen jedna slabika.

K2: Po určeném počtu pozic následuje mezislovní předěl.

P1: Mezi mezislovními předěly, jež se periodicky závazně opakují po určeném počtu pozic, se preferují mezislovní předěly posílené.

▪ **Pravidla pro distribuci přízvučných a nepřízvučných slabik:**

K3: Silné pozici odpovídá přízvučná nebo nepřízvučná slabika.

P2: Při obsazování silných pozic se preferují přízvučné slabiky.

P7: Při obsazování slabých pozic se preferují nepřízvučné slabiky.

KO1: Pokud silné pozici neodpovídá jednoslabičné slovo, neodpovídá následující slabé pozici přízvučná slabika.

KO2: Pokud silné pozici neodpovídá přízvučná slabika, neodpovídá přízvučná slabika ani předchozí slabé pozici.

K8: Slabým pozicím za poslední silnou pozici odpovídají nepřízvučné slabiky.

Pro daktylské rozměry Červenka (2006: 42-49) korespondenční a preferenční pravidla dále zpřesňuje:

▪ **Pravidla pro daktylské rozměry:**

K4 (d): Silné pozici odpovídá přízvučná slabika.

P3 (d): Při obsazování silné pozice, která je předposlední pozicí schématu, se preferují přízvučné slabiky.

P4 (d): Při obsazování silné pozice, která je první pozicí schématu, se preferují přízvučné slabiky.

P5 (d): Při obsazování slabé pozice, která je druhou pozicí schématu, se preferují nepřízvučné slabiky.

KO1: Pokud silné pozici neodpovídá jednoslabičné slovo, neodpovídá následující slabé pozici přízvučná slabika.

KO2: Pokud silné pozici neodpovídá přízvučná slabika, neodpovídá přízvučná slabika ani předchozí slabé pozici.

P6 (d): Případně-li už na poiktovou slabou pozici přízvučná slabika, preferují se přízvučné slabiky ve slovech jednoslabičných.

⁹² ČERVENKA (2006: 17): „Český verš sdílí se všemi slovanskými versifikacemi fakultativnost přízvuků na silných pozicích a naopak s veršem anglickým a německým má společný poměrně liberální vztah k přízvučným slabikám na pozicích slabých (příčemž jinde i u nás jde ovšem naprostou převahou o přízvuky slov jednoslabičných).“

⁹³ Uvádíme pouze výčet základních pravidel pro český verš. Červenka dále specifikuje pravidla trochejská, jambická a další metra.

Z takto definovaných pravidel je patrné, že v českém sylabotónickém verši není ideální shoda mezi iktem a přízvukem. Snaha o ideální rozložení přízvuků v místech iktů vedla některé badatele k uznání vedlejšího přízvuku jako rytmického činitele – podrobně pojednal hlavní i sekundární přízvuk v českých slovech Král (1898). Podle něj je vedlejší slovní přízvuk přítomen ve všech více než dvouslabičných slovech, přičemž trojslabičná slova mají přízvukový tvar: $\acute{x}x\grave{x}$ (např. „napadal“), slova čtyřslabičná: $\acute{x}x\grave{x}x$ („vykupitel“), ale může u nich dojít k přesunu přízvuku ze třetí slabiky na čtvrtou: $\acute{x}xx\grave{x}$ („vykupitel“), slova pětislabičná: $\acute{x}xxx\grave{x}$ („nejpravdivější“), ale dochází u nich k přesunu přízvuku ze čtvrté slabiky na třetí: $\acute{x}xx\grave{x}x$ („nejpravdivější“) atd.⁹⁴ Slabiky s hlavním i vedlejším přízvukem podle Krále stojí v opozici proti slabikám nepřízvukným (z hlediska opozice přízvuknost/nepřízvuknost jsou tedy slabiky s hlavním i vedlejším přízvukem rovnocenné) a mohou být umístěny v tezích veršů, viz např. jambická řada: „Ó synu Agamemnona, jenž vévodil!“⁹⁵

Jiní badatelé však v českém verši vedlejší přízvuk jako rytmický činitel neuznávají – Mukařovský (1934),⁹⁶ (Červenka (2006)).⁹⁷ Jako opozici proti nepřízvuknosti uznávají pouze přízvukné slabiky s hlavním přízvukem.⁹⁸ Tak podle Červenky má jambický verš „Kol krystalný se bělá květ“ následující rozložení přízvuků (podtržením vyznačujeme ikty): $\underline{x}\underline{x}\underline{x}\underline{x}\underline{x}\underline{x}$, zatímco dle Krále bylo rozložení iktů a přízvuků ve verši zcela identické: $\underline{x}\underline{x}\underline{x}\underline{x}\underline{x}\underline{x}$.

Vzhledem ke značné volnosti v umisťování sekundárního přízvuku u delších než tříslabičných slov a zároveň rytmické srozumitelnosti veršů i v případě, že není každý iktus podložen přízvukem,⁹⁹ se přikláníme k názoru, že **sekundární přízvuk není ve verši rytmickým činitelem**. To ovšem neznamená, že všechny teze ve verši musí být podloženy primárním přízvukem – teze mohou být zastoupeny nepřízvuknými slabikami do té míry, pokud to nebrání rytmické srozumitelnosti verše. Takové nepřízvukné slabiky však často bývají právě ty, na nichž je podle teorie o sekundárním přízvuku jakožto rytmickém činiteli ve verši sekundární přízvuk. Budeme-li nadále používat termín „sekundární přízvuk“, pak právě v tomto smyslu.

⁹⁴ KRÁL 1898: 24n.

⁹⁵ KRÁL 1898: 43, pozn. pod čarou.

⁹⁶ MUKAŘOVSKÝ (1934: 385): „Záleží na tempu výslovnosti a jiných vnějších okolnostech, realizují-li se vedlejší přízvuky vůbec a na kterých slabikách slov se realizují. Jde-li však o záležitost pouhé zvukové realizace, a nikoli o součást jazykové výstavby, nemáme právo pokládat tyto „přízvuky“ za nositele básnického rytmu.“

⁹⁷ ČERVENKA (2006: 27): „V řeči veršované vedlejší přízvuk není nositelem rytmu, ale jeho výplodem: přizpůsobuje se rytmické setrvačnosti aktivně vytvářené výlučně rozložením přízvuků hlavních.“

⁹⁸ Přízvuk může v češtině podle ČERVENKY (2006: 27) stát pouze po mezislovním předělu (což ovšem neznamená, že po každém mezislovním předělu je přízvuk).

⁹⁹ Cf. NOVÁKOVÁ (1949: 68): „Český verš přízvukový realizuje svoje těžké doby slovním přízvukem, a to v zásadě přízvukem hlavním stejně jako přízvukem vedlejším... Při prosté alternaci lehkých a těžkých dob (trochej, jamb) v tom není obtíží: i kdybychom sekundární přízvuk vůbec popřeli ..., stačí rytmický impuls, daný touto alternací, abychom cítili, resp. i hlasově vyznačili iktus opravdu na každé liché (sudé) slabice verše.“

3.1.2 Proklize, enklize

Český verš se ovšem skládá spíše z přízvukových celků než z jednotlivých slov, neboť pro češtinu je běžná enklize monosylab. Přízvukový celek definoval Červenka (2006: 29) jako „seskupení slabik tvořených buď jedním a jen jedním slovem a přízvukem na první slabice, nebo takovým slovem s připojeným(i) jednoslabičným(i) slovem (slovy), které (která) přízvuk nemá (nemají).“ Naproti tomu proklize je podle něj jev v běžné řeči zvláštní a nastává jen v případě, že je před monosylabem větný předěl, tedy na počátku syntaktického celku. Červenka (2006: 33) dále stanovil dvě důležitá doplňující prozodická pravidla:

1. **Každé víceslabičné slovo má přízvuk** na první slabice (tedy i slova jako *bychom*).
2. **Proklize může být pouze jednoslabičná.** Pokud jsou tedy v potenciální proklizi dvě a více monosylab, nabývá jedno z nich (zpravidla první) přízvuku, např. „**že** ho nejde pláčem uhasit“.

S problémem proklize souvisí i problém českého jambu: jsou české verše počínající nepřízvuknou slabikou (proklitikem) **trocheje s anakruzí**, či **jamby**?¹⁰⁰

Čeština má trochejský spád a trocheje jsou pro ni přirozené,¹⁰¹ mnoho veršů se vzestupnou první stopou (s proklitikem na počátku) je tedy možné pokládat za trocheje s anakruzí.¹⁰² Zároveň však bylo spolehlivě ukázáno, že existují takové verše se vzestupnou počáteční stopou, které za trocheje s předdrázkou pokládány být nemohou – jsou to skutečné jamby.¹⁰³ Ovšem hranice, kdy verš přestává být trochejem s anakruzí a je spolehlivým jambem, byla a je předmětem četných diskuzí. Červenka (2006: 94), který nebyl příliš velkým zastáncem kategorie trochejů s předdrázkou, pro trocheje zavedl speciální korespondenční pravidlo **K7(t)**: První, silné pozici trochejských veršů odpovídá přízvukná slabika. Přitom ale nachází celé skupiny básní, které toto pravidlo porušují ve více než 5 % případů – jsou to podle něj především básníci ovlivnění folklórním sylabismem.

Tato práce si neklade za cíl vyřešit otázku českého jambu, nebudeme se proto blíže tímto problémem zabývat a pro další zkoumání se spokojíme s poznatkem, že **anakruze je jednou z možných licencí v trochejském rytmickém schématu českého verše.**

¹⁰⁰ Ačkoli bylo k problému českého jambu řečeno již mnoho, problém stále není uzavřen – ČERVENKA (2006: 81): „Přesto se nedá říci, že by vzájemný poměr trocheje a jambu po stránce metrické byl v české metrice přesvědčivě a s obecným konsenzem popsán.“

¹⁰¹ Cf. např. MUKAŘOVSKÝ (1934: 412): „Trochej s předdrázkou odpovídá více rázu českého přízvuku, stabilisovaného na první slabice slova, než skutečný jamb, neboť procento slovních celků vzestupných, které jamb potřebuje, je v češtině velmi malé, a to i tehdy, kdybychom k nim připočtli celky obstupné...“

¹⁰² Cf. např. ZICH (1928: 109): „Dokázali jsme, tuším, dostatečně, že úvodní jednoslabičná slova t.zv. jambických veršů českých jsou počáteční předdráčky, po nichž následují vesměs sestupné stopy, trocheje...“

¹⁰³ Např. HORÁLEK (1942: 110): „Jakmile se však ve verši vzestupné počátky opakují, dostavuje se setrvačnost k vzestupnému chodu, třebaže slabá, i když se jinak v básni opakují jen sudoslabičné celky, jako je tomu v jambu realistickém.“

3.2 Překlad časoměrného hexametru do češtiny

V češtině vznikly hexametry časoměrné, přízvučné i smíšené, přičemž všechny zmíněné typy hexametru byly českými (a slovenskými) básníky užívány nejen při překladech antických časoměrných hexametru, ale i ve zcela nových dílech. V centru naší pozornosti budou díla překladová, tedy způsoby převodu rytmického schématu antických hexametru do češtiny, a to z hlediska jejich prozodických principů i licencí.¹⁰⁴

Nejprve však stručně shrneme vlastní pravidla výstavby klasického časoměrného hexametru a prozodické, resp. metrické licence, které se v klasickém časoměrném hexametu vyskytují.

3.2.1 Klasický časoměrný hexametr

3.2.1.1 Pravidla výstavby časoměrného hexametru

Nováková (1949) formuluje tendence a zásady výstavby časoměrného hexametru následovně:

- princip fonologického isochronismu — = ∪∪ (a z něj vyplývající zaměnitelnost daktylu za spondej), **teze** však je **vždy zastoupena dlouhou slabikou**;
- vyvážený poměr daktylů a spondejů;

Tento vyvážený poměr ovšem nebyl v latinském hexametu samozřejmostí, alespoň z počátku: „Tak v latině s jejím vysokým procentem délek šlo ve vývoji hexametru mimo jiné o rozhojnění daktylů, aby tak byl odlehčen příliš těžkopádný, spondejský hexametr archaický; daktylů tedy v římském hexametu přibývá, ale teprve u virtuosního Ovidia dosahují dosti těsné nadpoloviční většiny nad spondeji.“¹⁰⁵

Duckworth (1969: 37 n.) srovnává frekvenci užití různých metrických vzorců v prvních čtyřech stopách hexametru u Homéra a Ennia:

	1	2	3	4	5	6	7	8	
Homér:	ddd	dsdd	sddd	ssdd	ddds	dsds	sdds	ddsd	<i>d</i> = daktyl, <i>s</i> = spondej
Ennius:	ssss	dsss		sssd	ddss		dssd	dsds	
		sdss			sssd				
Lucilius:	sdss	dsss	ssss						

Ze srovnání je patrné, že latinský hexametr Enniův i Luciliův je daleko méně daktylický než časoměrný hexametr řecký. Nejčastěji užívaným metrickým vzorcem pro první čtyři stopy hexametru je u Ennia ssss, tzn. čtyři spondeje (15 % veršů), přičemž první čtyři vzorce (ssss, dsss, sdss, sssd)

¹⁰⁴ Překlady antických hexametru, zejména novější, nemívají pouze podobu hexametru (ať už s jakoukoli prozodií) – objevily se překlady trochejské, překlady volným veršem, alexandriny apod. Viz KUŤÁKOVÁ 2006.

¹⁰⁵ NOVÁKOVÁ 1949: 2.

užívá Ennius ve 41 % veršů, další čtyři vzorce ve 24 % veršů. Nejčastěji užívaným vzorcem Luciliovým je *sdss* (17 % veršů), přičemž první čtyři vzorce užívá ve 48 % veršů, další čtyři ve 27 %.

V hexametu Enniově, Ciceronově i Lucretiově je o něco méně než 40 % daktylů.

- volnost mezislovních předělů – hranice slov a stop se mohou, ale nemusejí krýt;

Přítom divergence stop a slov zajišťovala plynulost verše. V latině byla prokázána tendence ke sladování iktu a akcentu. V latině však na rozdíl od češtiny není přízvuk vázán na pozici po mezislovním předělu, a tendence ke sladování iktu a akcentu tedy nevede automaticky ke koincidenci slova a stopy, zatímco v češtině ano.

- časoměrný hexametr je rozdělen na dva úseky některou z následujících cézur nebo bukolskou dierezí:

– *πενθημιμερής*, tj. mužská cézura ve třetí stopě:

Arma virum que cano | Troiae qui primus ab oris (VERG. *Aen.* 1,1)
 —UU,—UU,— | —,—,—,—, —UU,—

– *ἑφθημιμερής*, tj. mužská cézura ve čtvrté stopě:

insignem pietate virum | tot adire labores (VERG. *Aen.* 1,10)
 —,—,—UU,—UU,— | UU,—UU,—

– *κατὰ τρίτον τροχαῖον*, tj. ženská cézura ve třetí stopě:

spargens umida mella | soporiferum que papaver, (VERG. *Aen.* 4,406)
 —,—,—UU,—U | U,—UU,—UU,—

– *τριθημιμερής*, tj. mužská cézura ve druhé stopě, obzvláště je-li v jednom verši společně s *ἑφθημιμερής*:

id metuens | veterisque memor | Saturnia belli, (VERG. *Aen.* 1,23)
 —UU,— | UU,—UU,— | —,—UU,—

– *κατὰ τέταρτον τροχαῖον*, tj. ženská cézura ve čtvrté stopě:

Nox abiit, oritur que aurora: | Parilia poscor; (OV. *fast.* 4,721)
 —UU,—UU,—,—,—U | U,—UU,—

– bukolská diereze po čtvrté stopě:

Talia flammato se cum dea || corde volutans (VERG. *Aen.* 1,50)
 —UU,—,—,—,—UU || —UU,—

- pátou a šestou stopu tvoří většinou tzv. hérojská klauzule: —UU,—U;
- nejčastějším typem latinského hexametrů je verš o pěti slovních celcích.

3.2.1.2 Prozodické a metrické licence v klasickém časoměrném hexametrů¹⁰⁶

- spondejské hexametry

Ačkoli většina řeckých i klasických latinských hexametrů končí hérojskou klauzulí, a jejich pátá stopa tedy bývá daktylská, neplatí to vždy – hexametry se spondejem v páté stopě se nazývají

¹⁰⁶ KRÁL 1906: 80-93; NOVOTNÝ 1955: 55-56.

„spondejské“. Takové hexametry mívají zpravidla dva nebo tři daktyly, z nichž jeden bývá ve stopě čtvrté.

- tzv. bezhlavý hexametr (ἀκέφαλος)

Hexametr, který začíná \cup — nebo $\cup\cup$ (zřídka i \cup — nebo $\cup\cup$). Král (1906: 91) jej vysvětluje prozodickou volností, Novotný (1955: 55) jej považuje za metrickou nepravidelnost:

ἐπειδὴ τὸνδ' ἄνδρα θεοὶ δαμάσασθαι ἔδωκαν (HOM. II. 22,379)

- tzv. krátkoocasý hexametr (μείουρος)

Hexametr, jehož poslední stopa má tvar jambu:

Τρῶες δ' ἐρρίγησαν, ὅπως ἴδον αἰόλον ὄφιν (HOM. II. 12,308)

derige odorisequos ad certa cubilia canes (LAEV. *carm. frg.* 32)

- tzv. hypermetrický hexametr

Některé hexametry končí vokálem, který se eliduje (další verš začíná vokálem). Nejčastěji se takto elidují příklonky *-que* a *-ve*, ale i jiné slabiky:

*se satis ambobus Teucris que venire Latinis **qu(e)**.*
haec ubi dicta... (VERG. *Aen.* 7,470-471)

*multa videmus enim rebus concurrere **deber(e)**,*
ut propagando... (LUCR. 5,849-850)

3.2.2 Český časoměrný hexametr

Z okouzlení antickým časoměrným hexametrem vzešla snaha o jeho nápodobu v češtině, a to zejména v době národního obrození.¹⁰⁷ Časoměrný hexametr byl využíván jak v původní české tvorbě (Jungmann, Kollár, Čelakovský, Palacký a další), tak při překladech antických hexametřů (Šafařík, Vinařický, Jindřich Niederle).

V českém časoměrném hexametru se uplatňuje přirozená česká slabičná délka, ale i délka poziční. Zachovává časoměrný princip fonologického isochronismu. Stejně jako v latinském časoměrném hexametru je v českém časoměrném hexametru patrná snaha o vyvážený poměr daktylů a spondejů (daktyličnost českého jazyka je ve skutečnosti vyšší než daktyličnost českých časoměrných hexametřů) a o divergenci slov a stop, která má za následek divergenci iktu a akcentu. Ta odporuje zásadám starého českého sylabického verše. Nováková (1949: 19) přitom potvrzuje v českých časoměrných hexametrech tendenci sladit ve verši iktus s akcentem, která ovšem zároveň znamená posun ke koincidenci slova a stopy, jež je v hexametru nežádoucí. Maxima shody iktu a akcentu je dosahováno na samém počátku verše a dále na počátku závěrečné klauzule (páté stopy), minimum shody je ve stopě třetí.

V českém časoměrném hexametru se projevuje snaha napodobit co nejdokonaleji antické vzory, ale také snaha vyrovnat se s faktem, že zásady časoměrné prozodie jsou pro češtinu a její

¹⁰⁷ Časoměrné hexametry se ovšem skládaly již v době humanismu, viz mj. časoměrné hexametry Komenského a Rosy ze 17. století.

veršové útvary nepřirozené – to se projevilo v tendenci ke koincidenci iktu a akcentu (cca 40-50 %) a také v množství prozodických licencí. Nováková (1949: 37) uvádí, že v českém časoměrném hexametu připadá průměrně jedna prozodická licence na jeden verš, zatímco u Vergilia jedna prozodická nedůslednost na 50 veršů, u Homéra jedna na 5 veršů.¹⁰⁸ Přitom má podle Novákové čeština stejné procento slov upotřebitelných v hexametu jako latina.¹⁰⁹ V českém časoměrném hexametu se objevují následující prozodické odchylky:

- **délka může být nahrazena přízvukem:** např. „vysoko“ = —UU;
- značné množství obojetných slabik, nedůsledné uplatňování poziční délky;
- **nahrazování spondeje trochejem** (krátká slabika v arzi spondeje) – v českém časoměrném hexametu se tak objevuje daktyl, spondej i trochej.

3.2.3 Český sylabický a smíšený hexametr¹¹⁰

Sylabický hexametr je verš o 13-17 slabikách s mezislovním předělem po šesté nebo sedmé slabice (tedy opět ve třetí stopě), jež lze „místy skandovat jako hexametr časoměrný, místy číst jako přízvučný; je však pro něj příznačné (a je po mém mínění poznávacím znamením tohoto útvaru), že co chvíli si v něm ani s pomocí známého schématu nejsme jisti umístěním iktu.“¹¹¹

Přitom v díle složeném sylabickým hexametrem můžeme najít:

- čistě časoměrné hexametry:

„Až na tu skálu nahou svůj mezník pevně zapíná;“¹¹²
 —UU | —UU | — | — | —UU | —

- hexametry přízvučné:

„anebo v květoucím vše obživujícím máji“¹¹³
 xxx | xx | xx | xxx | xx | xx

- hexametry, v nichž se teze přizpůsobují předem danému schématu hexametu, aniž jsou nutně realizovány slabikami dlouhými či přízvučnými (viz -ce ve slově „ovoce“, -po-ve slově „opojí“):

„nejkrasší ovoce milování srdce opojí“¹¹⁴

¹⁰⁸ NOVÁKOVÁ (1949: 38): „Jinými slovy: v antickém hexametu bylo metrické schéma vzorcem pro básníka, kdežto čtenář nebo posluchač mohl jeho rytmus skoro napořád vypořádat jen podle sousledu dlouhých a krátkých; v českém hexametu se však bez předem osvojeného schématu neobešel ani čtenář, pokud chtěl verš vnímat jako stopový.“

¹⁰⁹ NOVÁKOVÁ (1949: 40) své zjištění komentuje: „Avšak kdežto latinský básník v hexametu přiměřeně omezil svůj slovník, český básník prolomil metrické schéma.“

¹¹⁰ NOVÁKOVÁ (1949: 50 n.) užívá termín „smíšený hexametr“ pro některé sylabické hexametry.

¹¹¹ NOVÁKOVÁ 1949: 50.

¹¹² Raymann, Jozef Egyptský, verš 44. Citováno dle NOVÁKOVÉ (1949: 51).

¹¹³ Raymann, Jozef Egyptský, 6. verš NOVÁKOVOU uvedené ukázky.

¹¹⁴ Raymann, Jozef Egyptský, 8. verš NOVÁKOVOU citované ukázky.

arze tvořeny přízvučným monosylabem (ve třech případech: „můž, „dáš“, „škod“)¹¹⁷ či přízvučným monosylabem ve spojení s další krátkou nepřízvučnou slabikou („konci dně“), ve čtyřech případech se arze skládá ze dvou nepřízvučných slabik různé délky (—, —).

V daktylo-spondejském útvaru „věci nedoufal“ dochází k transakcentaci – přesunu přízvuku ze slabiky ne- na slabiku dou- (arze -ci ne- má tedy tvar —, nikoli —).

K zajímavému jevu dochází v posledním hexametru básně:

„Ni Theseus můž Lethejské Pirythoovi svému,”

v němž má první stopa („Ni These-“) časoměrný tvar —— (předpokládáme poziční délku první slabiky a přirozenou délku Théseus) a akcentové schéma **ẋxx**. Tato stopa má tedy v arzi dlouhou přízvučnou slabiku, což není přijatelné. Nabízí se několik možných vysvětlení:

1. jedná se o licenci na počátku hexametru (viz licence v časoměrných hexametrech na str. 40) – slovo „ni“ je vlastně v anakruzi k následující trochejské stopě.
2. dochází k transakcentaci z **ẋxx** na **ẋxx**;
3. obě slova tvoří přízvukový celek přízvukovaný **ẋxx**.

Ať již je správné kterékoli vysvětlení, rytmické srozumitelnosti verše tato licence nebrání.

3.2.4 Český přízvučný hexametr

Pro jazyky s důrazovým přízvukem je přirozená prozodie přízvučná, proto se v těchto jazycích prosadila přízvučná prozodie i v hexametru. Iktus začal být realizován pomocí přízvučných slabik,¹¹⁸ přičemž v některých případech šlo o kompromis mezi prozodií přízvučnou a časoměrnou (či případně jiným principem), v jiných přízvučná prozodie časoměrnou prozodii zcela nahradila.

Hexametry s přízvučnou prozodií dodržující zásady fonologického isochronismu užíval Puchmajer (také ve svých překladech klasického hexametru). Teze jsou v něm tvořeny přízvučnou slabikou, arze jsou zastoupeny jednou dlouhou nebo dvěma krátkými nepřízvučnými slabikami dle zásad fonologického isochronismu. Daktyly tedy mohou mít přízvučně-časoměrný tvar —, spondeje —. Podle těchto zásad i Vaňorný přestal ve svých hexametrech užívat časoměrné trocheje (—) a uznával pro dvouslabičné stopy pouze přízvučně-časoměrné spondeje (—), přitom jeho daktyly zůstaly čistě přízvučné, tj. s libovolnou kvantitou v arzích („sami svou“: —, „zvůlí a“: —, „zhynuli“: —):

„Neboť zhynuli sami svou vlastní zvůlí a pýchou“¹¹⁹
ẋ— | ẋ— | ẋ— | ẋ— | ẋ— | ẋ—

Zásady přízvučného napodobení časoměrné poezie formuloval Král (1898). Teze jsou podle něj zastoupeny slabikami s hlavním či vedlejším přízvukem, arze pak slabikami nepřízvučnými.

¹¹⁷ Jev odpovídající Červenkovu korespondenčnímu pravidlu pro obsazování slabých pozic v českých trochejských a jambických metrech **K6**_(i,t).

¹¹⁸ NOVÁKOVÁ 1948: 67.

¹¹⁹ HOM. *Od.* 1,7 (přel. O. Vaňorný).

Přízvučné daktyly tak mají tvar $\acute{x}xx$. Král (1898: 47) našel v češtině i pravé přízvučné spondeje, např. souloví *sám mám*, kde první slovo má přízvuk slovní, druhé přízvuk větný, sám však argumentuje, že přízvučných spondejů není v češtině dost, a je tedy možné nahrazovat časoměrné spondeje i přízvučnými trocheji (\acute{xx}) za předpokladu, že se nebudou ve verši kumulovat, „ježto by se tím ráz rytmu stíral.“¹²⁰ Nedoporučuje proto užívat v hexametrech šestislabičných slov (nebylo by jasné, zda jde o dva přízvučné daktyly či tři přízvučné trocheje).

Snaha o metrickou jasnost a jednoznačnost vedla překladatele často k vysokému zastoupení daktylu v přízvučných hexametrech. Některé přízvučné hexametry mají dokonce daktyličnost až 70 %, a tedy tendenci k isosylabismu (16 slabik).

I v přízvučných hexametrech se objevují licence. Nejzákladnější licencí v přízvučném hexametru je již zmíněné **nahrazování časoměrného spondeje přízvučným trochejem**.¹²¹ Další licence spočívají v přesunu přízvuku (transakcentaci) – např. přenos přízvuku z předložky na jméno či přízvukování cizích vlastních jmen dle původního jazyka („Apollo“ = \acute{xxx} nebo $x\acute{xx}$).

¹²⁰ KRÁL 1898: 58.

¹²¹ Tato licence je navíc kladně hodnocena NOVÁKOVOU (1949: 72): „Čisté trocheje, jako *dcera, lampa, Rhea* a ku podivu zejména pouhá synsémantika, jako *ale, přece, kdyby*, odlehčují Fischerův hexametru velice příjemně a jsou mu nedocenitelnou variací.“

4 Metrická struktura literárních saturnských veršů

Jak jsme již naznačili, předpokládáme, že se Livius Andronicus při překladu *Odysseie* složené v časoměrných hexametrech mohl pokusit ctít metrické schéma předlohy. Myšlenka souvislosti saturnského verše s hexametrem se přitom v dějinách bádání o saturnském verši již objevila – Tanner (viz pozn. 60) upozornil na skutečnost, že čteme-li saturnské verše přízvučně, můžeme nabyt dojmu, že slyšíme spondaické hexametry; Pulgram (viz pozn. 65) zase předpokládá, že saturnský verš, existující již před překládáním *Odysseie* Liviem Andronikem, mohl mít vlastnosti, které jej předurčovaly stát se „náhradním hexametrem“.

Domněnku, že by Liviovy verše mohly být nápodobou hexametru, podporuje významný jev v Liviově *Odusii*, který dosud nebyl zmíněn – ve verších je oproti předloze často změněn slovosled, a dá se předpokládat, že tak Livius učinil *metri causa*. Např.:

HOM. *Od.* 1,1: ἄνδρα μοι ἔννεπε Μοῦσα πολύτροπον.
LIV. ANDR. *carm. frg.* 1: *Virum mihi, Camena, insece versutum.*

Slova *Camena* a *insece* ovšem Livius umístil v opačném pořadí, než je tomu v Homérově verši (ἔννεπε – Μοῦσα). Důvod pro tuto změnu pravděpodobně mohl být metrický – slova *Camena* a *insece* mají odlišné časoměrné schéma (U—U / —UU); dle klasického (ante)penultimového pravidla mají i odlišnou pozici přízvuku (x̣xx / x̣xx). Slovo *Camena* tedy může být v metrickém schématu umístěno pouze s tezí na druhé slabice, zatímco *insece* může mít tezi pouze na slabice první.

Vzhledem k tomu, že časoměrná schémata, která byla pro saturnský verš stanovena, bývají trochejská či jambická, časoměrný hexametr v Liviových verších hledat nelze. Předpokládáme proto, že může jít o přízvuchnou či přízvuchně-časoměrnou nápodobu časoměrného hexametru s přízvuchnými (případně dlouhými) slabikami v tezích a nepřízvuchnými (případně krátkými) v arzích, přičemž určitou roli může v metrických schématech hrát i sekundární přízvuk.

Zatímco časoměrné hexametry mívají 13-18 slabik (průměrně 15-16), saturnské verše mívají pouze 12-15 slabik (průměrně 13-14). Pokud se tedy skutečně jedná o hexametry, pak o hexametry se značně omezeným počtem daktylských stop (maximálně se třemi, nejčastěji však s jednou či dvěma). Daktyličnost latinského hexametru však, jak již bylo zmíněno (viz str. 39), nebyla zpočátku příliš vysoká (40 %, tj. 2,4 daktylů na jeden hexametr u Ennia, Cicerona, Lucretia) a hodnoty 60 % dosáhla až v hexametrech Ovidiových.

4.1 Prozodická pravidla

4.1.1 Teze a arze

Klasický časoměrný hexametr je možné definovat jako verš se šesti tezemi ve tvaru – a šesti arzemi ve tvaru ∪∪ nebo —. Přízvučný hexametr je verš se šesti tezemi ve tvaru \acute{x} a šesti arzemi ve tvaru xx nebo x ; časoměrně-přízvučná schémata přitom uznávají obvykle pouze arze ve tvaru xx nebo — (neuznávají trochejské stopy ve tvaru $\acute{x}\cup$), ale za přípustnou považují tezi tvořenou dlouhou slabikou namísto přízvučné.

V Liviových verších předpokládáme pro účel stanovení metrického schématu:

- **teze zastoupené přízvučnou slabikou, případně zástupnou délkou** (cf. český smíšený hexametr, kap. 3.2.3);
- **arze zastoupené jednou či dvěma nepřízvučnými slabikami.**

Stopy tedy budou mít tvar přízvučného daktylu či spondeje, resp. trocheje.

Pro rytmickou srozumitelnost přízvučně-časoměrných metrických schémat jsou podstatná následující pravidla, jak bylo ukázáno na rozboru Rautenkranzova překladu Horatiovy Ódy IV.7:

- **dlouhá přízvučná slabika bývá v tezi;**
- **krátká nepřízvučná slabika bývá v arzi.**¹²²

4.1.2 Elize, afereze, synizese

Jedním ze sporných bodů teorií o metrickém schématu saturnského verše zůstává elize.

Při práci s primárním materiálem jsme v saturnských verších vyzorovali následující tendence:

- k elizi koncového vokálu dochází pouze v případě, má-li počáteční vokál následujícího slova stejnou kvalitu, např.: *ex tu(o) ore*.
- k elizi koncového vokálu tedy nedochází, má-li počáteční vokál následujícího slova rozdílnou kvalitu, např.: *templo Anchisa*.
- koncové *-m* chrání před elizí: např. *postquam avem aspexit*.
- dochází k aferezi u tvarů slovesa *esse*, např. *Morta (e)st*.

Za přípustnou považujeme i synizesi, zejména ve spojeních *i* + vokál, např. *atrocja, aliunde*.

¹²² Tato pravidla ovšem neplatí zcela bezvýjimečně – viz analýza tezí a arzí Rautenkranzova překladu na str. 43.

4.1.3 Kvantita slabik

Vzhledem k tomu, že u literárních saturnských veršů předpokládáme akcentové či přízvukně-časoměrné metrum, stanovíme u jednotlivých veršů nejen akcentové, ale také časoměrné schéma.

Při určování délky slabik se přitom řídíme klasickými pravidly pro přirozenou¹²³ a poziční délku:

- pozici netvoří: *ch, ph, th, qu*;
náslovné *h-*;
většinou ani náslovné *sc-, squ-, st-, sp-*;
- *syllaba anceps*: skupina konsonantů zvaná *muta cum liquida* (tj. *p, b, t, d, c, g + r, l*) může, ale nemusí tvořit poziční délku;
- poziční délku někdy netvoří ani koncové *-s* následované konsonantem, takové skupiny však označujeme jako (pozičně) dlouhé.

4.1.4 Akcent

4.1.4.1 Pozice latinského akcentu

Pro klasický latinský přízvuk platí následující pravidlo:

- **Přízvuk stojí na penultimě; je-li však penultima krátká, stojí přízvuk na antepenultimě.**

Pro archaickou latinu existuje všeobecně přijímaná hypotéza o počátečním přízvuku, která je však sporná a byla zpochybněna Pultrovou (viz pozn. 67). I zastánci této teorie navíc existenci počátečního přízvuku předpokládají pouze pro předliterární období. V době vzniku prvních literárních děl měla tedy latina již přízvuk klasický, (ante)penultimový, jímž se budeme řídit při stanovení akcentových schémat veršů.

Ani klasický (ante)penultimový přízvuk však nelze uplatňovat bezvýjimečně. V pracích zabývajících se plautovskou metrikou bývá upozorňováno na snahu o shodu iktu a akcentu, a na základě toho vznikly teorie o posunu přízvuku ve čtyř- a více slabičných slovech s krátkou penultimou a antepenultimou na čtvrtou slabiku od konce ($\bar{\cup}\cup\bar{\cup} \rightarrow \cup\cup\bar{\cup}$, např. *familia*).

Je třeba si také uvědomit, že při určování pozice přízvuku se opíráme jednak o zprávy římských gramatiků, jednak o pozici přízvuku v románských jazycích. Románské jazyky však situaci spíše komplikují, neboť ne vždy v nich přízvuk spadá na slabiku, na níž bychom ho dle (ante)penultimového pravidla očekávali v latině. Také ke zprávám gramatiků je třeba přistupovat kriticky, neboť čerpaly z gramatik řeckých do té míry doslovně, že na latinu např. aplikovaly řecké gramatické kategorie, které latina vůbec nerozlišuje. Lze si tedy představit, že i tezi o umístění přízvuku na jedné z posledních tří slabik mohli gramatikové převzít z řečtiny.

¹²³ Přirozené délky označujeme dle *Oxford Latin Dictionary*, na případné odchylky upozorníme na příslušných místech.

Ve většině případů bezpochyby akcent v latinských slovech skutečně na penultimu či antepenultimu spadal. Je však také možné, že takto jednoduše definice neplatí anebo zpočátku neplatila a akcent se na daných pozicích mohl teprve postupně ustálit. Až v nečekaně velkém procentu případů totiž (ante)penultimový akcent odpovídá předpokládanému pozdně indoevropskému akcentu (až na drobné výjimky, např. kolumnální akcent u substantiv apod.).

Při rozboru metrických schémat jednotlivých saturnských veršů tedy pracujeme s klasickým (ante)penultimovým přízvukem, na některých místech však upozorňujeme na možnost akcentu na jiném místě, a to na takovém, které odpovídá pozici původního indoevropského akcentu.

4.1.4.2 Sekundární akcent

Podobně jako v českém verši (viz kap. 3.1.1) lze i v saturnském verši uvažovat o sekundárním akcentu.

Dle klasických pravidel o sekundárním akcentu¹²⁴ spadá sekundární akcent na poslední slabiku slova, které má přízvukový tvar (x)x̄xxx, ve čtyř- a víceslabičných slovech pak může sekundární akcent předcházet akcent hlavní, např. x̄xxx. Slabiky s hlavním i vedlejším přízvukem podle Krále stojí v opozici proti slabikám nepřívzvučným. Z hlediska opozice přízvučnosti jsou tedy slabiky s hlavním i vedlejším přízvukem rovnocenné a mohou být umístěny v tezích veršů.

Někteří badatelé však, jak již bylo zmíněno, uznávají jako opozici proti nepřívzvučnosti pouze přízvučné slabiky s přízvukem hlavním, ovšem připouštějí přítomnost nepřívzvučných slabik v tezích a, jak již bylo také zmíněno, v tezích bývají právě ty nepřívzvučné slabiky, na něž podle teorie o sekundárním akcentu spadá sekundární přízvuk.

Na sekundární přízvuk lze tedy nahlížet dvojím způsobem:

a) sekundární přízvuk je ve slovech inherentně přítomen:

Víceslabičná slova mají hlavní a sekundární přízvuky, přičemž slabiky se sekundárním přízvukem mohou stát v tezi i v arzi. Akcentová schémata je třeba určovat na základě rozložení hlavních i sekundárních přízvuků ve verši.

b) sekundární přízvuk vzniká působením iktu:

Akcentové schéma se určí podle rozložení hlavních přízvuků – sekundárně přízvučné jsou původně nepřívzvučné slabiky v tezích. Sekundární přízvuk přitom může být vynucen tezí pouze v případě, že předchozí ani následující slabika nejsou přízvučné (cf. Kolář 1947: 332, viz str. 23).

Přitom slabiky se sekundárním přízvukem ve smyslu definice b) by byly sekundárně přízvučné i podle definice a).

¹²⁴ Viz Král 1898: 24 n.

V rozbořech jednotlivých veršů nepředpokládáme inherentně přítomný sekundární akcent ve víceslabičných slovech, ale předpokládáme možnost jeho vzniku působením iktu. Většina nepřízvučných slabik v tezích jsou však slabiky dlouhé a tedy být v tezi podle principu vzájemné zástupnosti délky a přízvuku.

4.1.4.3 Monosylaba

Za přízvučná monosylaba považujeme plnovýznamová slova, zejm. substantiva, např. *rex*, *vir*. Původně nepřízvučná monosylaba mohou nabývat přízvuku coby přízvukové celky ve spojení s enklitiky či proklitiky, např. *tumque*.

V této souvislosti připomeňme Červenková pravidla pro pozici monosylab v českém sylabotónickém daktylu:

KO1: Pokud silné pozici neodpovídá jednoslabičné slovo, neodpovídá následující slabé pozici přízvučná slabika.

P6 (d): Případně-li už na poiktovou slabou pozici přízvučná slabika, preferují se přízvučné slabiky ve slovech jednoslabičných.

Jinými slovy:

- **přízvučná slabika může stát v arzi, pokud předchází tezi tvoří jednoslabičné slovo;**
- **je-li v arzi přízvučná slabika, pak nejčastěji přízvučné jednoslabičné slovo.**

4.1.4.4 Enklitika

Římští gramatikové zanechali zprávy o posunu přízvuku ve slovech s enklitiky na poslední slabiku, tedy na slabiku bezprostředně předcházející připojenému enklitiku (*virúmque*, *Musáque*, *limináque*). Zatímco někteří badatelé toto pravidlo uznávají,¹²⁵ jiní o něm vyjadřují pochybnosti. Allen (1973: 158-161) soudí, že příklady typu *Musáque* byly římskými učiteli převzaty z gramatik řeckých, neboť v řečtině k podobnému jevu skutečně dochází (**Μοῦσά τε**), a v latině že k přízvukování **xxque** docházelo pouze u typu *virúmque*, tedy v případě, že je penultima výsledného spojení dlouhá. Slova s enklitikem *-que* přízvukuje Allen jako přízvukové celky dle klasického (ante)penultimového pravidla.¹²⁶

Na základě rozboru jednotlivých veršů se ovšem ukazuje, že se pozice přízvuku v těchto spojeních nedá určit s naprostou jistotou, viz následující přehled přízvukování slovních celků s enklitiky v dochovaných saturnských verších Livia a Naevia (neuvádíme v něm dvojslabičné celky, např. *tuque*, *isque*, jejichž přízvukování je jednoznačné):

¹²⁵ Cf. např. BERNARDI PERINI 1967: 38-43.

¹²⁶ ALLEN (1973: 158-161) však předpokládá i výjimky, např. u typu *líminaque*, dále zpětný posun přízvuku v případě elize, např. *Satúrniaqu(e) arva* a připouští dokonce možnost dvojího přízvukování, např. *totásque* i *totásque*.

verš	spojení	možnosti přízvukování		poznámky
		jako přízvukový celek dle penultim. pravidla	bez posunu přízvuku vlivem enklitika	
LIV. ANDR. <i>car. frg.</i> 28	<i>vinumque</i>	<u>xxx</u> ¹²⁷	<u>xxx</u>	
NAEV. <i>car. frg.</i> 8	<i>magnique</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	
NAEV. <i>car. frg.</i> 9	<i>bellique</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	
NAEV. <i>car. frg.</i> 19	<i>vestemque</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	
NAEV. <i>car. frg.</i> 24	<i>sanctusque</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	výraz je na počátku verše ¹²⁸
NAEV. <i>car. frg.</i> 50	<i>seseque</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	výraz je na počátku verše
NAEV. <i>car. frg.</i> 52	<i>plerique</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	výraz je na počátku verše
NAEV. <i>car. frg.</i> 16	<i>quianam</i>	<u>xxx</u>		
NAEV. <i>car. frg.</i> 19	<i>pulchraque</i>	<u>xxx</u>		výraz je na počátku verše
NAEV. <i>car. frg.</i> 23	<i>decoremque</i>	<u>xxxx</u>	<u>xxxx</u> nebo <u>xxxx</u>	
LIV. ANDR. <i>car. frg.</i> 10	<i>ibidemque</i>	<u>xxxx</u>	<u>xxxx</u> nebo <u>xxxx</u>	výraz je na počátku verše

V zásadě lze pro přízvukové celky s enklitiky stanovit následující pravidlo:

- **Spojení slova s enklitikem se stává samostatným přízvukovým celkem, který má přízvuk dle klasického penultimového pravidla, např. *vinúmque*, *púlchraque*.**

4.1.4.5 Proklitika, předložky

Ani pozice přízvuku ve slovních spojeních s proklitiky a předložkami není zcela jednoznačná, jak vyplývá z následujícího přehledu přízvukování slovních celků s předložkami v dochovaných saturnských verších Livia a Naevia:

verš	spojení	možnosti přízvukování		poznámka
		jako přízvukový celek dle penultim. pravidla	s přízvukem na předložce	
a) monosylabická předložka + víceslabičné jméno				
LIV. ANDR. <i>car. frg.</i> 9	<i>in Pylum</i>	<u>xxx</u>		výraz je na počátku verše
LIV. ANDR. <i>car. frg.</i> 15	<i>en domum</i>	<u>xxx</u>		
LIV. ANDR. <i>car. frg.</i> 19	<i>cumqu(e) eo</i>	<u>xxx</u>		
NAEV. <i>car. frg.</i> 50	<i>ad suos (populares)</i>	<u>xxx</u>		
LIV. ANDR. <i>car. frg.</i> 17	<i>de ore</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	varianty se liší přízvukováním následujícího slova – <i>noegeo</i>
LIV. ANDR. <i>car. frg.</i> 24	<i>ad aedis</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	metrické schéma se významně neliší
LIV. ANDR. <i>car. frg.</i> 30	<i>prae pavore</i>	<u>xxxx</u>	<u>xxxx</u>	metrické schéma se významně neliší
NAEV. <i>car. frg.</i> 6	<i>e Troia</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u> (5) ¹²⁹	
NAEV. <i>car. frg.</i> 6	<i>cum auro</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	metrické schéma se zcela změnil!
NAEV. <i>car. frg.</i> 18	<i>in mentem</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	metrické schéma se významně neliší
NAEV. <i>car. frg.</i> 26	<i>ad caelum</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	metrické schéma se významně neliší
NAEV. <i>car. frg.</i> 51	<i>per gentes</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	
NAEV. <i>car. frg.</i> 52	<i>sub unum</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	problematický verš
NAEV. <i>car. frg.</i> 19	<i>ex auro</i>	<u>xxx</u> (5)	<u>xxx</u>	verš má přízvukně-časoměrné schéma
NAEV. <i>car. frg.</i> 25	<i>in templo</i>	<u>xxx</u> (5)	<u>xxx</u>	verš má přízvukně-časoměrné schéma

¹²⁷ Podtržením značíme variantu realizovanou ve výsledném metrickém schématu.

¹²⁸ Na počátku verše je přípustná metrická nepravidelnost první stopy ve tvaru xxx s možnou transakcentací na xxx (viz 4.1.4.6).

¹²⁹ Značka (5) znamená: pokud by se celek přízvukoval takto, mělo by metrické schéma pouze 5 iktů.

LIV. ANDR. <i>car. frg.</i> 3	<i>ex tu(o) ore</i>	x <u>xxx</u>		
b) monosylabické proklitikon + víceslabičné enklitikon				
LIV. ANDR. <i>car. frg.</i> 25	<i>ut prius</i>	<u>xxx</u>		
NAEV. <i>car. frg.</i> 8	<i>quo modo</i>	<u>xxx</u>		
NAEV. <i>car. frg.</i> 20	<i>quo pacto</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	
c) bisylabická předložka + jednoslabičné jméno				
LIV. ANDR. <i>car. frg.</i> 20	<i>inter se</i>	<u>xxx</u>	<u>xxx</u>	metrické schéma se významně neliší
d) bisylabická předložka (proklitikon) + víceslabičné jméno				
LIV. ANDR. <i>car. frg.</i> 13	<i>apud nympham</i>	<u>xx</u> <u>xx</u>		
NAEV. <i>car. frg.</i> 50	<i>quam cum stupro</i>	<u>xx</u> <u>xx</u>		
NAEV. <i>car. frg.</i> 54	<i>inter sese</i>	<u>xx</u> <u>xx</u>		
e) inverze				
NAEV. <i>car. frg.</i> 5	<i>lacrimis cum multis</i>	<u>xxx</u> x <u>xx</u>		
NAEV. <i>car. frg.</i> 25	<i>sacra in mensa</i>	<u>xx</u> x <u>xx</u>		

Až na řádké výjimky je tedy možné ve slovních spojeních s proklitiky klást přízvuk podle následujících pravidel:

- **Monosylabické předložky a víceslabičná jména se stávají přízvukovými celky s přízvukem dle klasického penultimového pravidla, např. *ín Pylum, de óre*.**

Pokud se předložka pojí s víceslovním spojením, tvoří přízvukový celek s prvním z připojených slov, např. *ád suos populáres*, pokud však stojí uprostřed takového spojení, zůstává předložka nepřízvukná, např. *lácrimis cum múltis*.

Podobně přízvukujeme spojky ve spojení s adverbii, např. *út prius*.

- **Víceslabičná proklitika, tedy i víceslabičné předložky a spojky, mají vlastní přízvuk¹³⁰ dle klasického penultimového pravidla;** následující jméno je přízvukováno samostatně, např. *ápuđ nýmpham*.

4.1.4.6 Odchytky závislé na pozici ve schématu

Připomeňme Červenkova korespondenční a preferenční pravidla pro české sylabotónické daktyly:

K4 (d): Silné pozici odpovídá přízvukná slabika.

P3 (d): Při obsazování silné pozice, která je předposlední pozicí schématu, se preferují přízvukné slabiky.

P4 (d): Při obsazování silné pozice, která je první pozicí schématu, se preferují přízvukné slabiky.

P5 (d): Při obsazování slabé pozice, která je druhou pozicí schématu, se preferují nepřízvukné slabiky.

KO2: Pokud silné pozici neodpovídá přízvukná slabika, neodpovídá přízvukná slabika ani předchozí slabé pozici.

¹³⁰ Cf. Červenkovo pravidlo o víceslabičné proklizi, kap. 3.1.2.

Přestože tedy jsou teze v českých daktylských rozměrech nejčastěji zastoupeny přízvučnými slabikami, v první a poslední stopě jsou přípustné metrické nepravidelnosti, aniž se ztrácí rytmus verše. V první stopě je tato tolerance vyjádřena pouhou preferencí přízvučných slabik v tezi a nepřízvučných v první pozici arze, jinými slovy přípustný tvar první stopy je kromě **ẋxx** také **ẋxx**. Zdá se pravděpodobné, že v případě stop ve tvaru **ẋxx** může při čtení veršů docházet k transakcentaci na **ẋxx**, a to nejspíše vlivem silného působení iktu v první stopě. Nepravidelnosti první stopy se vyskytují i v klasických časoměrných hexametrech (viz kap. 3.2.1.1). Také poslední teze verše je v českých daktylských rozměrech zastoupena přízvučnou slabikou pouze preferenčně.

Podobná tolerance metra vůči metrickým nepravidlostem v určitých stopách se zřejmě dá předpokládat i v akcentových verších latinských.

4.1.5 Cézury, diereze

Při umisťování cézur a dierezí se řídíme pravidlem, že by cézura ani diereze neměla porušovat jednotu slovních a syntaktických celků. Uznáváme pouze jeden, ve výjimečných případech dva předěly ve verši. Kromě klasických cézur a dierezí je v saturnském verši nutné počítat s dierezí střední, tj. po třetí stopě.

Nyní přistoupíme k metrickému rozboru jednotlivých dochovaných veršů *Odusie* Livia Andronika a eposu *Bellum Poenicum* Cn. Naevia a k samotnému stanovení metrické struktury literárních saturnských veršů. Připojujeme také rozbor Naeviova epitafu a „vzorového saturnského verše“ *Malum dabunt Metelli Naevio poetae*.

4.2 Používané termíny a značky

| **cézura**

|| **diereze**

| **konec stopy**

Cézury i diereze označujeme přímo ve výsledných metrických schématech.¹³¹

^ **potlačená arze**

´ **primární akcent**

V akcentových schématech takto označujeme přízvučné slabiky, ve výsledných metrických schématech přízvučné slabiky v tezi.

˘ **sekundární akcent**

Symbolem ˘ označujeme pouze krátké slabiky se sekundárním přízvukem, tedy krátké nepřízvučné slabiky v tezi. Pokud je v tezi dlouhá slabika se sekundárním přízvukem, dáváme přednost délce před sekundárním přízvukem a takové slabiky označujeme symbolem pro zástupnou délku.

⌣ **syllaba anceps a syllaba indifferens**

Přirozeně krátké slabiky před skupinami *muta cum liquida* (*syllaba anceps*) označujeme v časoměrných schématech stejně jako přirozeně krátké slabiky na konci veršů (*syllaba indifferens*). Přirozeně dlouhé slabiky na konci veršů označujeme běžnou značkou pro dlouhou slabiku.

Označujeme takto i sporné délky (např. *mihi, ibi*: ⌣⌣).

⌣ **zástupná délka**

Pokud iktus nepadá na přízvučnou slabiku, může být dle pravidel nastíněných výše (kap. 4.1.1) teze zastoupena slabikou dlouhou. Takovou tezi značíme ⌣ a dlouhou slabiku, která v metrickém schématu takto zastupuje slabiku přízvučnou, nazýváme „zástupná délka“.

Dlouhé nepřízvučné slabiky v tezi značíme vždy takto.

—,⌣ **dlouhá, resp. krátká slabika**

Standardní značky pro označení délky slabik užíváme při stanovení časoměrných schémat veršů a v časoměrných částech metrických schémat smíšených veršů (viz Naevius).

¹³¹ Přímo ve verších bývá cézura obvykle označována | (např. *arma virumque cano | Troiae*), stejně může být označována, pokud jsou konce stop naznačeny jinou značkou (např. —|⌣⌣—). Někdy bývá cézura označována stejně jako diereze (||).

4.3 LIVIUS, *Odusia*¹³²

4.3.1 Rozbor jednotlivých veršů

1 (1)

Virum mihi, Camena, insece versutum

časoměrné schéma: U— U— U— U— U—
akcentové schéma: ẋẋ ẋẋ ẋẋẋ ẋẋẋ ẋẋẋ

metrické schéma verše: ẋẋ | ẋẋẋ | ẋẋ || ẋẋ | ẋẋ | ẋẋ

Pátá teze je tvořena krátkou nepřízvučnou slabikou *-ce* ve slově *insece* (*insece* = ẋẋẋ). Z hlediska klasické teorie o přízvuku a sekundárním přízvuku se jedná o sekundární přízvuk v trojslabičném slově s přízvukem na antepenultimě, z našeho pohledu jde o sekundární přízvuk vynucený schématem. V této pozici ve verši (v předposlední stopě) uvidíme podobný jev častěji.

Verš má metrické schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí.

3 (3-4)

*mea puer, quid verbi ex tu(o) ore supra fugit?*¹³³

časoměrné schéma: UU U— — ———U(—)——U—U—
akcentové schéma: ẋẋ ẋẋ ẋ ẋẋ ẋ ẋ(ẋ) ẋẋ ẋẋ ẋẋ

metrické schéma verše: ẋẋ | ẋẋẋ | ẋẋ | ẋ | ẋẋẋ | ẋẋ | ẋẋ

Elidujeme koncový vokál *-o* ve slově *tuo*, což odpovídá výše popsané tendenci k elizi kvalitativně stejných vokálů.

Velmi problematické je přízvukování slovního spojení *ex tuo ore*. Dle klasických pravidel a výše nastíněných tendencí (viz kap. 4.1.4.5) by mělo být spojení přízvukováno jako *éx tuo óre*.

¹³² Verše citujeme a čísujeme dle BLÄNSDORFOVY edice. Čtení konzultujeme s dalšími edicemi, zejména s edicí WARMINGTONOVOU (čísla veršů dle Warmingtonovy edice uvádíme v závorce). Veškeré významné odchylky od Blänsdorfova čtení a odchylky, jimž dáváme přednost, uvádíme v poznámkách.

¹³³ Blänsdorf čte *mea puera* namísto *mea puer*. Správné čtení je ovšem na základě antických zpráv obtížné stanovit:

*,puer, pueri', cuius femininum ,puera' dicebant antiquissimi ... Livius in Odysssia:
mea puera, quid verbi ex tuo ore supra fugit? (PRISC. gramm. II 230n.)*

*puer et in feminino sexu antiqui dicebant, ut Graeci ὁ παῖς καὶ ἡ παῖς, ut in Odysssia
vetere, quod est antiquissimum carmen ,mea puer, quid verbi ex tuo ore audio?'*
(CHAR. gramm. 106,1)

Celek je pozměněn elizí na *ex tu(o) ore*, i po provedené elizi by ale zřejmě měl být přízvukován *éx tu(o) óre*. V metrickém schématu však má slovní celek tvar **x | xxx**, obě přízvukné slabiky jsou tedy v arzích, zatímco nepřívukné *tu-* v tezi.

Rozpor se dá vysvětlit několika způsoby:

- chybným určením přízvuku ve slovním celku *ex tuo ore* (připadá v úvahu varianta *ex tú(o) óre*, přičemž druhý přízvuk může být oslaben z důvodu styku dvou přízvuků);
- v předchozím slově *verbi* dochází k elizi před *ex*, tzn. *ex tu-* tvoří dvojslabičnou arzi třetí stopy, *o-* tezi a *-re* arzi stopy čtvrté; metrické schéma verše by vypadalo následovně:

mea puer, quid verb(i) ex tu(o) ore supra fugit?
xx | xxx | xxx | xx || xx | xx

- *ex* i *tu-* po provedené elizi jsou pocitovány jako monosylaba a jejich umístění v tezi či arzi verše je tedy méně vázáno na přízvuk a přízvukné *o-* pak stojí v arzi, protože předchozí tezi tvoří jednoslabičné slovo (viz kap. 4.1.4.2).

Verš má metrické schéma přízvukného hexametru se třemi daktyly. Je rozdělen cézurov **κατὰ τρίτον τροχαίον**.

4 (5)

*nequ(e) enim te oblitus sum, Laertie noster*¹³⁴
časoměrné schéma: U(U) U—U—U—U—U—U—U
akcentové schéma: x(x) xx x xxx x xxxx xx

metrické schéma verše: xxx | xx | xx | — | x | xxx | xx

Pravidelně je provedena elize *nequ(e) enim*. Přízvukový celek *nequ(e) enim* přízvukujeme po provedení elize pravidelně xxx.

Nepřízvukné enklitikon *sum* je v tezi coby dlouhá nepřívukná slabika.

Verš má metrické schéma přízvukného hexametru se dvěma daktyly, z nichž jeden je součástí hérojské klauzule. Je rozdělen cézurov **ἐφ'ἄθιμιμμερής**. Teze ve čtvrté stopě je tvořena zástupnou délkou místo přízvuku (*oblitus sum* = xxx——).

¹³⁴ Blänsdorf uvádí *tamen* namísto *enim*, Warmington čte *enim* s odvoláním na rukopisy (*tamen* je dochováno v jediném, v ostatních je *enim*). Dáváme přednost čtení Warmingtonovu.

6 (6)

argenteo polubro, aureo eglutro

časoměrné schéma: $\frac{\text{---}}{\text{---}} \frac{\text{---}}{\text{---}} \frac{\text{---}}{\text{---}} \frac{\text{---}}{\text{---}}$

akcentové schéma: $\acute{x}x\acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad \acute{x}x\acute{x} \quad x\acute{x}x$

metrické schéma verše – varianta 1: $x\acute{x}x \mid \text{---}x \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \text{---}x \mid \acute{x}x$
 metrické schéma verše – varianta 2: $\text{---}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \text{---} \vdots x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x$

Varianta 1 je založena na klasickém přízvukování slov *argenteus*, *aureus*. V této variantě je metricky nepravidelná první stopa ve tvaru $x\acute{x}x$ s možnou transakcentací na $\acute{x}x\acute{x}$.

Verš má ve variantě 1 metrické schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí. Druhá a pátá teze jsou tvořeny dlouhými slabikami se sekundárním přízvukem (*argenteo* = $x\acute{x}x\text{---}$; *aureo* = $\acute{x}x\text{---}$).

Varianta 2 je založena na přízvukování *argentéus*, *auréus*.¹³⁵ *Argenteus* má ve druhé variantě sekundární (resp. rytmem vynucený) přízvuk na první slabice (lze však také uvažovat o přípustné metrické nepravidelnosti první stopy). Jde navíc o slabiku dlouhou, umístění teze na ní je tedy metricky přípustné.

Také slovo *polubrum* je možné přízvukovat na první slabice, neboť délky slabik v tomto slově nejsou jisté, např. *Oxford Latin Dictionary* uvádí tvar *pōlūbrum*, Ernout-Meillet *polubrum* (\bar{u}). Domníváme se, že zejména v případě slabiky *-lu-* následované skupinou *muta cum liquida* jde o délku velmi spornou.

Ve variantě 2 má verš metrické schéma přízvučného hexametru s hérojskou klauzulí. Je rozdělen cézурou $\acute{\epsilon}\phi\theta\eta\mu\mu\epsilon\rho\acute{\eta}\varsigma$. První a čtvrtou tezi tvoří dlouhé slabiky se sekundárním přízvukem (*argenteo* = $\text{---}x\acute{x}x$, *polubro* = $\acute{x}x\text{---}$).

7 (7)

tuque mihi narrato omnia disertim

časoměrné schéma: $\frac{\text{---}}{\text{---}} \frac{\text{---}}{\text{---}} \frac{\text{---}}{\text{---}} \frac{\text{---}}{\text{---}} \frac{\text{---}}{\text{---}}$

akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad \acute{x}x\acute{x} \quad \acute{x}x\acute{x}$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x$

Verš má schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí. V páté stopě je v tezi krátká, sekundárně přízvučná slabika (*omnia* = $\acute{x}x\acute{x}$).

¹³⁵ BERNARDI PERINI (1967: 117-119) uvádí, že koncovka *-eus* ve slovech přejatých z řečtiny se v latině realizuje jako krátký diftong *-eus* nebo dvojslabičně *-ē-us*, v závislosti na tom, zda původní řecké slovo končilo *-εὖς* nebo *-εἰος*. Měří tedy např. *epicedium*, *baccheus*.

Látková adjektiva na *-eus* jsou zděděné formace z protoindoevropských formací se sufixem *-ejo-* (viz BRUGMANN 1906: 198). Po eliminaci intervokálního *-j-* došlo s největší pravděpodobností k náhradnímu prodloužení na *-ēo-* a až následně ke krácení na *-eo-*.

9 (11)

*in Pylum deveniens, aut ibi ommentans*¹³⁶

časoměrné schéma: $\overline{\text{—}} \cup \text{—} \quad \overline{\text{—}} \cup \cup \text{—} \quad \overline{\text{—}} \cup \cup \text{—} \quad \overline{\text{—}} \text{—} \text{—}$

akcentové schéma: $\acute{x} \text{ xx} \quad \acute{x} \acute{x} \acute{x} \acute{x} \quad \acute{x} \acute{x} \acute{x} \acute{x}$

metrické schéma verše: $\acute{x} \acute{x} | \text{—} \text{—} | \acute{x} | \acute{x} \acute{x} | \text{—} \text{—} | \acute{x} | \acute{x} \acute{x} \acute{x} | \acute{x} \acute{x}$

In Pylum přízvukujeme jako přízvukový celek.

Verš má metrické schéma přízvučného hexametru s hérojskou klauzulí. Je rozdělen dvěma cézurami – *τριθημιμερής* a *έφθημιμερής*. Teze ve druhé a čtvrté stopě jsou tvořeny dlouhými slabikami se sekundárním přízvukem (*in Pylum* = $\acute{x} \acute{x} \text{—}$, *deveniens* = $\acute{x} \acute{x} \acute{x} \text{—}$).

10 (13)

ibidemque vir summus adprimus Patroclus

časoměrné schéma: $\cup \cup \text{—} \cup \text{—} \quad \overline{\text{—}} \quad \overline{\text{—}} \quad \overline{\text{—}} \quad \cup \cup \cup$

akcentové schéma: $\acute{x} \acute{x} \acute{x} \acute{x} \quad \acute{x} \quad \acute{x} \acute{x} \quad \acute{x} \acute{x} \acute{x} \quad \acute{x} \acute{x} \acute{x}$

metrické schéma verše: $\acute{x} \acute{x} | \acute{x} \acute{x} | \acute{x} \acute{x} | \acute{x} \text{—} | \acute{x} | \acute{x} \acute{x} \acute{x} | \acute{x} \acute{x}$

Přízvukový celek *ibidemque* je tvořen adverbium *ibi* a dvěma eklitiky *-dem* a *-que*. Dle penultimového pravidla má tento přízvukový celek přízvuk na penultimě ($\acute{x} \acute{x} \acute{x} \acute{x}$). Teorie o sekundárním přízvuku by dále na první slabiku celého spojení umístila sekundární přízvuk. Zároveň se jedná o první stopu verše, v níž je metrická nepravidelnost ve formě nepřívzučné teze přípustná. Přítomnost dvou příklonek navíc odsunula přízvuk mimo původní přízvukované *ibi*, je tedy možné, že si slovo *ibi* zachová původní přízvuk.

Co se týče přízvuku *Patróclus*, takto umísťuje přízvuk naprostá většina badatelů považujících saturnské verše za přízvučné (viz srovnání na str. 24).

Teze třetí stopy je tvořena přízvučným monosylabem *vir*, arzi téže stopy (*sum-*) tvoří přízvučná slabika, ve shodě s Červenkovými kontextovými omezeními **KO1** a **KO2** o přízvukování monosylab a o přízvučných slabikách v následující arzi, nikoli ovšem s preferenčním pravidlem **P6 (d)**.

Verš má metrické schéma přízvučného hexametru s hérojskou klauzulí. Je rozdělen cézurou *έφθημιμερής*. Teze v první a čtvrté stopě jsou tvořeny krátkými slabikami se sekundárním přízvukem (*ibidemque* = $\acute{x} \acute{x} \acute{x} \acute{x}$, *vir summus* = $\acute{x} \acute{x} \acute{x}$).

¹³⁶ Blänsdorf doplňuje *ibi<dem>*. Doplnění nepovažujeme za nutné, dáváme přednost čtení bez doplnění (např. Warmington).

11 (15)
partim errant, nequiont Graeciam redire

časoměrné schéma: $\overline{\cup} \quad \overline{\cup} \quad \cup \overline{\cup} \quad \overline{\cup} \quad \cup \overline{\cup}$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad \acute{x}x\acute{x} \quad x\acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \text{—}x \mid \acute{x}x$

Verš má schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí. Tezi v páté stopě tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*Graeciam* = $\acute{x}x\text{—}$).

12 (16)
sancta puer Saturni filia regina

časoměrné schéma: $\overline{\cup} \quad \cup \quad \cup \overline{\cup} \quad \overline{\cup} \quad \cup \overline{\cup} \quad \cup$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad \acute{x}x\acute{x} \quad x\acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \grave{x}x \mid \acute{x}x$

Verš má schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen dierezí po třetí stopě. Tezi v páté stopě tvoří krátká slabika se sekundárním přízvukem (*filia* = $\acute{x}x\grave{x}$).

13 (17)
apud nympham Atlantis filiam Calypsonem

časoměrné schéma: $\cup \quad \overline{\cup} \quad \overline{\cup} \quad \overline{\cup} \quad \cup \quad \cup \quad \overline{\cup}$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad \acute{x}x\acute{x} \quad x\acute{x}x\acute{x}$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \text{—}xx \mid \acute{x}x$

Verš má schéma přízvučného hexametru se dvěma daktyly (jeden z nich je součástí hérojské klauzule). Je rozdělen dierezí po třetí stopě. Tezi v páté stopě tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*filiam* = $\acute{x}x\text{—}$).

14 (19)
utrum genu(a) amplotens virginem oraret

časoměrné schéma: $\overline{\cup} \quad \cup \cup (\cup) \quad \overline{\cup} \quad \overline{\cup} \quad \cup \quad \cup \quad \overline{\cup}$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x(x) \quad x\acute{x}x \quad \acute{x}x\acute{x} \quad x\acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \grave{x}x \mid \acute{x}x$

Pravidelně je provedena elize *genu(a) amplotens*.

Verš má schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří krátká slabika se sekundárním přízvukem (*virginem* = $\acute{x}x\grave{x}$).

15 (20-21)

ibi manens sedeto donicum videbis
*me carpento vehentem en domum venisse*¹³⁷

časoměrné schéma: $\overset{\cup}{\cup} \overset{\cup}{\cup} \text{---} \text{---} \text{---} \text{---} \text{---} \overset{\cup}{\cup}$
akcentové schéma: $\acute{x}x \acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad \acute{x}x\acute{x} \quad x\acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \text{---}x \mid \acute{x}x$

Verš má schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí.

Pátou tezi tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*donicum* = $\acute{x}x\text{---}$).

časoměrné schéma: $\text{---} \text{---} \text{---} \text{---} \overset{\cup}{\cup} \overset{\cup}{\cup} \text{---} \text{---} \text{---} \overset{\cup}{\cup}$
akcentové schéma: $\acute{x} \quad x\acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad \acute{x} \quad xx \quad x\acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \text{---}x \mid \acute{x}x$

En domum měříme jako přízvukový celek s přízvukem na antepenultimě.

Verš má schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí.

Pátou tezi tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*en domum* = $\acute{x}x\text{---}$).

16 (12)

tumque remos iussit religare struppis

časoměrné schéma: $\text{---} \overset{\cup}{\cup} \text{---} \text{---} \text{---} \overset{\cup}{\cup} \text{---} \text{---} \text{---}$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x\acute{x} \quad \acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x$

Verš má schéma čistě spondaického přízvučného hexametru. Je rozdělen střední dierezí.

Tezi ve čtvrté stopě tvoří krátká slabika se sekundárním přízvukem (*religare* = $\acute{x}x\acute{x}x$).

17 (22)

*simul ac dacrimas de ore noegeo detersit*¹³⁸

časoměrné schéma: $\overset{\cup}{\cup} \text{---} \overset{\cup}{\cup} \text{---} \text{---} \text{---} \text{---} \text{---} \text{---} \overset{\cup}{\cup}$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad x \quad \acute{x}x\acute{x} \quad x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad x\acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x \mid \text{---} \mid x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x$

¹³⁷ Rukopisně je dochována varianta *vehementem domum*. Ta bývá editory různě opravována, např. *vehentem en* (Baehrens, Warmington), *vehentem in* (Hermann), *vehentem meam* (Mueller). Blänsdorf uvádí pouhé *vehentem domum*. Dáváme přednost čtení v edici Warmingtonově, které zachovává stejný počet slabik jako rukopisně dochované *vehementem*.

¹³⁸ Blänsdorf uvádí *lacrimas*, Warmington *dacrimas*. Na metrické schéma tato různočtení vliv nemají, přesto dáváme přednost čtení Warmingtonovu, zejména dle smyslu Festova výkladu k tomuto místu:

‚dacrimas‘ pro ‚lacrimas‘ Livius saepe posuit ... (FEST. 68 M).

Slovní spojení *simul ac a de ore* přizvukujeme pravidelně jako přizvukové celky dle penultimového pravidla ($\acute{x}xx$, $x\acute{x}x$).

Noegeum uvádí *Oxford Latin Dictionary* i Ernout-Meillet jako *noegeum*, Walde a Georges však uvádí *noegēum*. Vzhledem k předpokládané souvislosti slova *noegeum* s řeckým $\nu\eta\gamma\acute{\alpha}\tau\epsilon\omicron\varsigma$ se přikláníme k variantě *noegēum* přizvukované $x\acute{x}x$.

Verš má schéma přízvučného hexametru se třemi daktyly. Je rozdělen cézurou $\pi\epsilon\nu\theta\eta\mu\iota\mu\epsilon\rho\acute{\iota}\varsigma$. Třetí tezi tvoří dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*dacrimas* = $\acute{x}x\text{---}$).

18 (23-26)

*namque nullum peius macerat humanum
quamde mare saevom: vires cui sunt magnae,
topper confringent inportunae undae*¹³⁹

časoměrné schéma: $\text{---}\cup \quad \text{---}\quad \text{---}\quad \text{---}\cup\cup \quad \text{---}\quad \cup$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad \acute{x}x \quad xxx \quad x\acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \text{---}x \mid \acute{x}x$

časoměrné schéma: $\text{---}\cup \quad \cup\cup \quad \text{---}\quad \text{---}\quad \text{---}\quad \text{---}\quad \text{---}$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad \acute{x}x \quad \acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x \quad \acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid xxx \mid \acute{x}x$

časoměrné schéma: $\text{---}\quad \text{---}\quad \text{---}\quad \text{---}\quad \text{---}$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad xx\acute{x}x \quad \acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}xx \mid \acute{x}x \mid \text{---}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x$

Zájmeno *cui* měříme dvojslabičně *cūī* (viz pozn. 151). V tomto případě je možné jej číst i jednoslabičně, metrické schéma stopy se přitom promění: $\acute{x}xx \rightarrow \acute{x}x$.

První dva verše mají schéma přízvučných hexametřů, přičemž první hexametru čistě spondaického, ve druhém je hérojská klauzule. Oba verše jsou rozděleny střední dierezí. Pátá teze prvního verše je tvořena pozičně dlouhou slabikou se sekundárním přízvukem (*macerat* = $\acute{x}x\text{---}$).

Třetí verš má pouze pět iktů (jeden z nich na pozičně dlouhé sekundárně přízvučné slabice). Tato skutečnost a srovnání s řeckou předlohou (Od. 8, 139: $\acute{\alpha}\delta\rho\alpha \gamma\epsilon \sigma\upsilon\gamma\chi\epsilon\upsilon\alpha\iota, \epsilon\iota \kappa\alpha\iota \mu\acute{\alpha}\lambda\alpha \kappa\acute{\alpha}\rho\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma \epsilon\acute{\iota}\eta$) vedly většinu vydavatelů a badatelů k doplnění verše o partikuli: *<tamen>*

¹³⁹ Warmington verše dělí jinak: ... *namque nullum | peius macerat humanum quamde mare saevom; | vires cui sunt magnae topper confringent | inportunae undae*. Dáváme přednost edici Blänsdorfově.

topper (Leo, Diehl, Morel), *topper* <*tam*> (Zander) apod. V obou uvedených (a všech dalších neuvedených) případech tak přibude ve verši chybějící iktus:

<tamen> topper confringent inportunae undae.

akcentové schéma: **́xx ́xx xxx xxxxx ́xx**

metrické schéma verše: **́xx | xxx | ́xx | —x | ́xx | ́xx**

topper <tam> confringent inportunae undae.

akcentové schéma: **́xx x xxx xxxxx ́xx**

metrické schéma verše: **́xx | ́xx | ́xx | —x | ́xx | ́xx**

19 (27)

Mercurius cumque eo filius Latonas

Partsch¹⁴⁰ doplnil na začátek verše <*venit*>, zřejmě na základě srovnání s řeckou předlohou (HOM. *Od.* 8,322-3: ἦλθ' ἐριουνής | Ἑρμείας, ἦλθεν δὲ ἄναξ ἐκάργος Ἀπόλλων). Doplnění, ostatně velmi pravděpodobné,¹⁴¹ přejímá Warmington.

<Venit> Mercurius cumqu(e) eo filius Latonas.

časoměrné schéma: ——— —uu— —(u) u——u———

akcentové schéma: **́xx xxxxx ́(x) xx ́xx xxx**

metrické schéma verše: **́xx | xxx | xxx || ́xx | —x | ́xx**

Ve spojení *cumqu(e) eo* pravidelně provádíme elizi. Spojení s provedenou elizí přízvuujeme jako přízvukový celek.

Verš má schéma přízvukného hexametru se třemi daktyly. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*filius* = ́xx—).

¹⁴⁰ Viz Warmington.

¹⁴¹ Verš dochován v citaci PRISCIANA (PRISC. *gramm.* II 198), který jej uvádí kvůli genitivu *Latonas*; vynechání pro výklad nepodstatného prvního slova verše by tedy nebylo nijak překvapivé.

24 (34)

topper citi ad aedis venimus Circae

časoměrné schéma: $\frac{\text{---}}{\text{---}} \cup \text{---} \cup \frac{\text{---}}{\text{---}} \frac{\text{---}}{\text{---}} \frac{\text{---}}{\text{---}}$

akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \ x \ \acute{x}x \quad \acute{x}xx \quad \acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}xx \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}xx \mid \acute{x}x$

Slovní spojení *ad aedis* měříme jako přízvukový celek, přízvuk spadá na penultimu. Schéma by se příliš nezměnilo ani v případě přízvukování *ád aedis*: $\acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}xx \parallel \acute{x}xx \mid \acute{x}x$.

Verš má pouze pět iktů, je možné, že není dochován úplný.

25 (33)

topper facit homines ut prius fuerunt

časoměrné schéma: $\frac{\text{---}}{\text{---}} \cup \cup \cup \text{---} \quad \frac{\text{---}}{\text{---}} \cup \text{---} \cup \text{---}$

akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \ \acute{x}xx \quad \acute{x}xx \quad \acute{x}xx$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}xx \parallel \acute{x}x \mid \text{---}x \mid \acute{x}x$

Slovní spojení *ut prius* měříme jako přízvukový celek.

Verš má schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*ut prius* = $\acute{x}x\text{---}$).

Přízvukování slovního spojení *ut prius* ovšem není jednoznačné. Lze uvažovat i o samostatném přízvuku ve slově *prius*, a tedy o přízvukovém tvaru celého spojení: $x \ \acute{x}x$. Metrické schéma verše by se v takovém případě mírně proměnilo:

$\acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \text{---} \mid x \mid \acute{x}xx \mid \acute{x}x$.

28 (45)

Blänsdorf uvádí zlomek 28 rozdělený do dvou veršů:

carnis

vinumque quod libabant anclabatur

Warmington zlomek pokládá jako verš jediný:¹⁴²

carnis vinumque quod libabant anclabatur

časoměrné schéma: $\frac{\text{---}}{\text{---}} \frac{\text{---}}{\text{---}} \cup \frac{\text{---}}{\text{---}} \frac{\text{---}}{\text{---}} \frac{\text{---}}{\text{---}} \frac{\text{---}}{\text{---}}$

akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}xx \quad x \quad \acute{x}xx \quad \acute{x}xxx$

metrické schéma verše: $\acute{x}xx \mid \acute{x}x \mid \text{---}x \mid \acute{x}x \parallel \text{---}x \mid \acute{x}x$

Vinumque přízvukujeme jako přízvukový celek.

Verš má schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen bukolskou dierezí. Třetí teze je zastoupena pozičně dlouhým monosylabem se sekundárním přízvukem (*quod*

¹⁴² Domníváme se, že tomuto čtení nic nebrání a upřednostňujeme jej.

libabant = $\overset{\prime}{-}x\acute{x}x$). Pátou tezi tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*anclabatur* = $\overset{\prime}{-}x\acute{x}x$).

30 (18)

igitur demum Ulixi cor frixit prae pavore

časoměrné schéma: $\cup\cup\text{---}\cup\ \cup\text{---}\text{---}\text{---}\text{---}\cup\cup\text{---}\cup$

akcentové schéma: $\acute{x}x\acute{x}\ \acute{x}x\ \ x\acute{x}x\ \acute{x}\ \acute{x}x\ x\ \ x\acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x\acute{x}\ | \acute{x}x\acute{x}\ | \acute{x}x\acute{x}\ || \acute{x}x\ | \overset{\prime}{-}x\ | \acute{x}x$

Jednoslabičné slovo *cor* má jakožto plnovýznamové jednoslabičné slovo přízvuk, přesto je umístěno v arzi – podobný jev jsme pozorovali v hexametrech Rautenkranzových (viz kap. 3.2.3) a odpovídá Červenkovým pravidlům pro přízvuk monosylab (viz kap. 3.1.1 a 4.1.4.2).

Spojení *prae pavore* přízvukujeme jako přízvukový celek.

Neprovádíme elizi *dem(um) Ulixi*. Metrické schéma by se v případě provedené elize příliš nezměnilo: $\acute{x}x\acute{x}\ | \acute{x}x\ | \acute{x}x\acute{x}\ || \acute{x}x\ | \overset{\prime}{-}x\ | \acute{x}x$.

Verš má schéma přízvučného hexametru se třemi daktyly. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*prae pavore* = $\overset{\prime}{-}x\acute{x}x$).

34 (35-36)

*simul duona eorum portant ad navis
multa alia in isdem inserinuntur*

Čtení tohoto zlomku je značně nejisté. Wordsworth¹⁴³ verš doplnil – zřejmě na základě srovnání s řeckou předlohou: HOM. *Od.* 12,16-19: ἦλθ' ἐντυναμένῃ· ἄμα δ' ἀμφίπολοι φέρον αὐτῇ | σίτον καὶ κρέα πολλὰ καὶ αἶθοπα οἶνον ἐρυθρόν. Warmington uvádí dvojverší doplněné:

*simul †duona† carnem portant ad navis,
multam ancillae; vina isdem inserinuntur.*

Vzhledem k problematickému čtení je značně obtížné stanovit metrické schéma tohoto dvojverší. Stanovíme metrické schéma druhého verše dle Warmingtonovy edice:

multam ancillae; vina isdem inserinuntur.

časoměrné schéma: $\text{---}\cup\ \text{---}\text{---}\text{---}\ \text{---}\cup\ \cup\ \text{---}\cup\cup\text{---}\cup$

akcentové schéma: $\acute{x}x\ \ x\acute{x}x\ \ \acute{x}x\ \acute{x}x\ \ x\acute{x}x\acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x\acute{x}\ | \acute{x}x\ | \acute{x}x\ | \acute{x}x\ || \overset{\prime}{-}xx\ | \acute{x}x$

Ve verši nejsou provedeny elize *mult(am) ancillae*, *vin(a) isdem*, *isd(em) inserinuntur*. Ve druhém a třetím případě se stýkají kvalitativně různé vokály, ve třetím případě navíc chrání před elizí koncové *-m*. O elizi by bylo možné uvažovat pouze v prvním případě, kde sice také chrání

¹⁴³ Viz Warmington.

před elizí koncové *-m*, ale stýkají se zde kvalitativně stejné vokály: *mult(am) ancillae*. Metrické schéma se ovšem touto elizí významně nepromění: $\acute{x}x(x) | \acute{x}x | \acute{x}x | \acute{x}x || \text{---} \acute{x}x | \acute{x}x$.

Verš má schéma přízvučného hexametru se dvěma daktyly, z nichž jeden je součástí hérojské klauzule. Verš je rozdělen bukolskou dierezí. Pátou tezi tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*inserinuntur* = $\text{---} \acute{x}x\acute{x}x$).

4.3.2 *Pseudoandronici*

Na základě Charisiovy poznámky:

ut in Odysssia vetere, quod est antiquissimum carmen
(CHAR. gramm. 106,1)

rozištil Timpanaro (1949) *Odusii* na dva latinské eposy – tzv. *Odysssia vetus* a *Odysssia nova* (*Odusia latina*). *Odysssia nova* (*Odusia latina*), složená v časoměrných hexametrech, vznikla zřejmě přebásněním Andronikova překladu některým z Enniových žáků.

Za zlomky tohoto přebásněného eposu bývají považovány verše 38, 39, 40 (dle Blänsdorfovy edice), Blänsdorf k nim přidává neúplný verš 37 (viz Neúplné verše, kap. 4.3.3).

38 (31-32)

inferus an superus tibi fert deus funer(a), Ulixes?

časoměrné schéma: $\text{---} \cup\cup \text{---} \cup\cup \text{---} \cup\text{---} \cup\cup \text{---} \cup(\cup) \cup\text{---}$
akcentové schéma: $\acute{x}xx \quad x \quad \acute{x}xx \quad \acute{x}x \acute{x} \quad \acute{x}x \quad \acute{x}x(x) \quad \acute{x}xx$

metrické schéma verše: $\text{---} \cup\cup | \text{---} \cup\cup | \text{---} | \cup\cup | \text{---} \cup\cup | \text{---} \cup\cup | \text{---}$

Ve čtvrté arzi verše se připouští běžná licence v prozodii Plautově a Enniově – zanedbání koncového *-s* ve slově *deus* pro stanovení poziční délky. Kromě druhé a třetí stopy jsou ve verši všechny teze podloženy přízvuky a arze tvořeny nepřízvučnými slabikami (kromě arze *deus*, která ovšem stojí za přízvučným monosylabem). První polovina verše je čistě časoměrná, s přízvuky v arzi i nepřízvučnými slabikami v tezi.

Verš má schéma časoměrného hexametru s pěti daktyly, z nichž jeden je součástí hérojské klauzule. Verš je rozdělen cézuroou $\pi\epsilon\nu\theta\eta\mu\mu\epsilon\rho\acute{\iota}\varsigma$.

39 (41)

*cum socios nostros mandisset impius Ciclops*¹⁴⁴

časoměrné schéma: $\text{---} \cup\cup \text{---} \text{---} \text{---} \cup \text{---} \cup\cup \cup\text{---}$
akcentové schéma: $x \quad \acute{x}xx \quad \acute{x}x \quad \acute{x}xx \quad \acute{x}xx \quad \acute{x}x$

metrické schéma verše: $\text{---} \cup\cup | \text{---} | \text{---} | \text{---} | \text{---} \cup || \text{---} \cup\cup | \text{---}$

¹⁴⁴ Warmington čte *cum socios nostros Ciclops impius mandisset*, ale vychází z jediného rukopisu. V ostatních rukopisech je zachován slovosled *cum socios nostros mandisset impius Ciclops*.

Čtvrtá arze verše je tvořena z hlediska klasické latiny krátkou slabikou, jedná se však o běžnou licenci v prozodii Plautově a Enniově, stejně jako zanedbání koncového -s ve slově *impus* pro stanovení poziční délky.¹⁴⁵

Druhá polovina verše má všechny teze podloženy přízvuky a všechny arze jsou tvořeny nepřízvučnými slabikami. První polovina verše je čistě časoměrná, s přízvuky v arzi i nepřízvučnými slabikami v tezi.

Verš má schéma časoměrného hexametru se dvěma daktyly, z nichž jeden je součástí hérojské klauzule. Verš je rozdělen cézurou *πενθημιμερής* a bukolskou dierezí.

40 (43-44)
at celer hasta volans perrumpit pectora ferro

časoměrné schéma: — UU —U U— ——— —UU —
akcentové schéma: x **xx** **xx** **xx** **xxx** **xxx** **xx**

metrické schéma verše - akcentové: **xxx** | **xx** | **xx** | x | **xx** | **xxx** | **xx**
metrické schéma verše - časoměrné: —UU | —UU | — | — | ——— | —UU | —

Slovní spojení *at celer* přízvukujeme **xxx** a předpokládáme nepravidelnost první stopy s možnou transakcentací na **xxx**.

Verš má schéma přízvučného nebo časoměrného hexametru se třemi daktyly, z nichž jeden je součástí hérojské klauzule. Verš je rozdělen cézurou *κατὰ τρίτον τροχαῖον* (v akcentovém schématu) nebo *πενθημιμερής* (v časoměrném schématu).

4.3.3 Neúplné verše

2 (2) *pater noster, Saturni filie...*

5 (42) *inque manum suremit hastam...*

8 (9) *...matrem procitum plurimi venerunt*

Verš pravděpodobně není úplný. Bývá badateli doplňován – <*proci*> doplnil Zander, Morel aj.; <*meam*> doplnil Havet.

21 (30) *nam diva Monetas filia docuit*

Verš pravděpodobně není úplný. Vyplývá to mj. ze srovnání s předlohou:

Od. 8,480-1: οὐνεκ' ἄρα σφέας | οἶμας Μοῦσ' ἐδίδαξε nebo *Od.* 8,488: ἦ σέ γε Μοῦσ' ἐδίδαξε.

22 (39) *quoniam audivi paucis gavis*

Verš pravděpodobně není úplný. Vyplývá to mj. ze srovnání s předlohou:

¹⁴⁵ Cf. TIMPANARO 1949: 190.

Od. 9,413: ὡς ἄρ' ἔφην ἀπιόντες, ἐμὸν δ' ἐγέλασσε φίλον κῆρ
nebo *Od.* 16,92: ἦ μάλα μευ
καταδάπτει' ἀκούοντος φίλον ἦτορ.

26 (37) *parcentes praemodum*

27 (40) *vestis pulla purpurea ampla*

29 (46) *deque manibus dextrabus*

31 (14) *atqu(e) escas habemus mentionem*

časoměrné schéma: —(υ) — — υ — — — υ — — — υ

akcentové schéma: **́x** **́x** **x́x** **xxx́x**

Verš pravděpodobně není dochován úplný, bývá různě doplňován.

32 (38) *sic quoque fitum est*

33 *dusmo in loco*

35 *aroscit*

36 *demus legitur*

37 (8) *quae haec daps est, qui festus dies, ...?*

Verš bývá řazen mezi tzv. *pseudoandronici versus*, které mají schéma časoměrných hexametřů. Jako takový ovšem není verš úplný.

4.3.4 Soupis metrických schémat¹⁴⁶

Pro přehlednost uvádíme metrická schémata jednotlivých veršů bez naznačených cézur a dierezí. Neuvádíme neúplné verše. Z hexametrů, které bývají označovány jako *Pseudoandronici*, zařazujeme pouze verš 40, který je možno číst jako přízvučný hexametr.

1	´XX	´XXX	´XX	´XX	˘XX	´XX	
3	´XX	´XXX	´XXX	´XXX	´XX	´XX	
4	´XXX	´XX	´XX	˘X	´XXX	´XX	
6	´XXX	˘X	´XX	´XX	˘X	´XX	
6*	˘X	´XX	´XX	˘X	´XXX	´XX	<i>argenteus, aureus</i> s přízvukem (x)´xxx
7	´XX	´XXX	´XX	´XX	´XX	´XX	
9	´XX	˘X	´XX	˘X	´XXX	´XX	
10	˘XX	´XX	´XX	˘XX	´XXX	´XX	
11	´XX	´XXX	´XX	´XX	˘X	´XX	
12	´XX	´XXX	´XX	´XX	´XX	´XX	
13	´XX	´XXX	´XX	´XX	˘XX	´XX	
14	´XX	´XXX	´XX	´XX	˘XX	´XX	
15 a	´XX	´XXX	´XX	´XX	˘X	´XX	
15 b	´XX	´XXX	´XX	´XX	˘X	´XX	
16	´XX	´XX	´XX	˘XX	´XX	´XX	
17	´xxx	´xx	˘X	´xxx	´xxx	´xx	
18 a	´XX	´XX	´XX	´XX	˘X	´XX	
18 b	´XX	´XX	´XX	´XX	´xxx	´XX	
19	´xxx	´xxx	´xxx	´xx	˘X	´XX	
20	´xxx	´xxx	´xx	´xxx	´xx	´xx	
23	´XX	´XXX	´XXX	˘X	´XX	´XX	
24	´XX	´XXX	´XX	´XXX	´XX		
25	´XX	´XX	´XXX	´XX	˘X	´XX	
28	´xxx	´xx	˘X	´xx	˘X	´XX	
30	´xxx	´xxx	´xxx	´xx	˘X	´XX	
34	´xxx	´xx	´xx	´xx	˘XX	´XX	
40	´xxx	´xx	´xxx	´xx	´xxx	´xx	

¹⁴⁶ Verše XY a XY* jsou metrické varianty téhož verše. Do závěrečné statistiky nezahrnujeme varianty označené hvězdičkou. Malými písmeny a, b, c značíme jednotlivé verše z dvojverší či trojverší.

4.3.5 Analýza stop, tezí, arzí

Již ze samotného soupisu metrických schémat dochovaných Liviových saturnských veršů je patrná jejich tendence k metrickému schématu ve tvaru:

$$\acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x,$$

kde \acute{x} je přízvukná slabika, případně zástupná délka či krátká slabika se sekundárním přízvukem, zatímco x je slabika nepřívukná.

Co se týče prvních čtyř stop, nejčastěji zastoupeným metrickým vzorcem je *sdss* (8 veršů, tj. 30 %), dále *ssss* (5 veršů, tj. 19 %), *dsds* (4 verše), *ddds* (2 verše), dále vzorce *dsds*, *dssd*, *sddd*, *ddsd*, *sdds*, *sdsd*, *ssds* (po jednom verši). Zajímavá je skutečnost, že právě *sdss* a *ssss* jsou nejčastějšími vzorci i ve verších Enniovyh (viz kap. 3.2.1.1, Duckworthovy analýzy).

Zastoupení jednotlivých tvarů stop ve verších, přízvukných a sekundárně přízvukných slabik v tezích stop i tvary arzí shrnujeme v následujících tabulkách.

Z tabulky 1 je zřejmé, že nejčastěji zastoupený tvarem stopy je **přízvukný trochej** (resp. spondej) $\acute{x}x$, který se vyskytuje v 50 % pozic ve stopách 1-5, a v šesté stopě je to dokonce tvar výhradní.

Druhým nejčastěji zastoupeným tvarem stopy je **přízvukný daktyl** $\acute{x}xx$, zastoupený v téměř 30 % pozic ve stopách 1-5. Ve druhé stopě je přitom zastoupen dvakrát až třikrát častěji než ve stopách ostatních a převažuje zde i nad přízvukným trochejem.

stopa	1	2	3	4	5	6	celkem	% (1-6)	% (1-5)
$\acute{x}xx$	7	14	6	4	6	0	37	23,9 %	28,5 %
$x\acute{x}x$	2	0	0	0	0	0	2	1,3 %	1,5 %
$\acute{\text{—}}xx$	0	0	0	0	2	0	2	1,3 %	1,5 %
$\grave{x}xx$	0	0	0	0	0	0	0	0,0 %	0,0 %
$\acute{x}x$	16	10	18	17	5	25	91	58,7 %	50,8 %
$\acute{\text{—}}x$	0	2	2	3	9	0	16	10,3 %	12,3 %
$\grave{x}x$	1	0	0	2	4	0	7	4,5 %	5,4 %
celkem	26	26	26	26	26	25	155		

Tab. 1: Metrický tvar jednotlivých stop

Pozn. V předposledním sloupci uvádíme celkové procento zastoupení jednotlivých tvarů ve všech stopách verše, v posledním sloupci uvádíme celkové procentuelní zastoupení jednotlivých tvarů ve stopách 1-5.

Celková **daktyličnost** veršů (ve stopách 1-5) dosahuje úrovně **31,5 %**. Nejvyšší zastoupení daktylů je přitom možné pozorovat ve druhé stopě, nejnižší ve stopě čtvrté.

Na základě rozboru daktyličnosti lze konstatovat, že Liviovy saturnské verše mají tendenci k následujícímu metrickému schématu:

$$\acute{x}x(x) \mid \acute{x}xx \mid \acute{x}x(x) \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x(x) \mid \acute{x}x.$$

stopa	1	2	3	4	5	celkem
xxx	9	14	6	4	8	41
xx	17	12	20	22	18	89
daktyličnost	34,6 %	53,8 %	23,1 %	15,4%	30,8 %	31,5 %

Tab. 2: Daktyličnost

Počet **tezí tvořených nepřízvučnými slabikami** (a to zástupnými délkami či krátkými nepřízvučnými slabikami se sekundárním přízvukem) není v Liviových verších příliš vysoký – jde celkem o 25 případů (tj. 16 % tezí), z nichž 15 je umístěno v páté stopě, 5 ve stopě čtvrté. Přitom výrazně více je tezí tvořených zástupnými délkami (18 případů).

Zajímavá je skutečnost, že pouze ve dvou případech je nepřízvučná teze součástí daktylské stopy, tj. následována dvojslabičnou arzí. Oba případy se navíc vyskytují v páté stopě.

K tezím zbývá dodat, že i naprostá většina přízvučných tezí je tvořena dlouhými slabikami. To je ovšem způsobeno přirozenými vlastnostmi latinského přízvuku, který stojí buď na dlouhé penultimě nebo krátké či dlouhé antepenultimě, přičemž přirozeně a pozičně dlouhých slabik je v latině výrazně více než slabik krátkých.

stopa	1	2	3	4	5	6	celkem	%	
$\grave{x}x$	1	0	0	2	4	0	7	4,5 %	14,8 %
$\acute{x}x$	0	2	2	3	9	0	16	10,3 %	
\grave{xxx}	0	0	0	0	0	0	0	0,0 %	1,3 %
$\acute{x}xx$	0	0	0	0	2	0	2	1,3 %	
celkem	1	2	1	5	15	0	25	16,1 %	

Tab. 3: Teze tvořené nepřízvučnými slabikami

Již jsme uvedli, že 31,5 % stop 1-5 je tvořeno daktyly, právě tolik arzí je tedy zastoupeno dvěma nepřízvučnými slabikami (s výjimkou verše 30, jehož dvojslabičná arze třetí stopy je tvořena nepřízvučnou slabikou a přízvučným monosylabem *cor*).

Z tabulky 4 je zřejmé, že ve více než polovině stop ve tvaru $\acute{x}x$ je arze zastoupena dlouhou slabikou a pouze ve 29,2 % všech stop 1-5 je arze zastoupena pouze jednou krátkou nepřízvučnou slabikou. Pokud tedy nepočítáme šestou stopu, která má vždy tvar \acute{x}^{\cup} , je v Liviových verších zastoupeno celkem:

- 39,2 % časoměrně-přízvučných spondejů ($\acute{x}—$),
- 31,5 % přízvučných daktylů ($\acute{x}xx$),
- 29,2 % časoměrně-přízvučných trochejů ($\acute{x}\cup$).

stopa	1	2	3	4	5	celkem	%	
xx	9	14	6	4	8	41	31,5 %	70,8 %
—	9	6	16	8	12	51	39,2 %	
∪	8	6	4	14	6	38	29,2 %	29,2 %

Tab. 4: Analýza arzí

Na základě analýzy lze tedy konstatovat, že saturnské verše Livia Andronika mají metrické schéma:

$\acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x.$

Rozbor daktyličnosti jednotlivých stop ukázal tendenci k následujícímu rozložení daktylských a trochejských (resp. spondejských) stop ve verši:

$\acute{x}x(x) | \acute{x}xx | \acute{x}x(x) | \acute{x}x | \acute{x}x(x) | \acute{x}x.$

4.4 NAEVIUS, *Bellum Poenicum*¹⁴⁷

4.4.1 Rozbor jednotlivých veršů

časoměrné schéma: $\overset{\cup}{\text{—}} \quad \overset{\cup}{\text{—}} \quad \text{—} \quad \text{—} \quad \text{—} \quad \text{—}$
akcentové schéma: $\acute{\text{xx}} \quad \acute{\text{xx}} \quad \text{xxx} \quad \acute{\text{xxx}} \quad \acute{\text{xxx}}$

metrické schéma verše: $\acute{\text{xx}} \mid \acute{\text{xxx}} \mid \acute{\text{xx}} \parallel \acute{\text{xx}} \mid \text{—x} \mid \acute{\text{xx}}$

Verš má schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*filiae* = $\acute{\text{xx}}\text{—}$).

3 (29-30)
Manius Valerius
consul partem exerciti in expeditionem
ducit.

U tohoto verše není jednoznačné rozdělení do veršů. Kromě výše uvedeného řešení Blänsdorfova bývají navrhována řešení jiná, např.:

Warmington: *Marcus Valerius consul partem exerciti*
in expeditionem ducit.

Baehrens: *Marcus Valerius consul*
partem exerciti in expeditionem
ducit.

Kloss: *Marcus Valerius consul exerciti partem*
in expeditionem ducit.

Vzhledem k tomu, že se zdá nemožné stanovit alespoň s minimální jistotou původní podobu zlomku, nebudeme se pokoušet o jeho metrický rozbor.

5 (5-7)
amborum uxores
noctu Troiad exhibant capitibus opertis,
flentes ambae, abeuntes lacrimis cum multis.

¹⁴⁷ Blänsdorf zařazuje mezi zlomky veršů i dochované antické zmínky a poznámky k obsahu eposu. Náš rozbor tyto zmínky z pochopitelných důvodů neobsahuje. Jedná se o zlomky č. 2, 4, 7, 11-14, 17, 27-30, 33-34, 53 v Blänsdorfově edici. Rozbor neobsahuje ani tzv. *fragmenta incerta*, *fragmenta incerti operis* a *fragmenta incerti auctoris* (tj. zlomky 56-68).

noctu Troiad exhibant capitibus opertis,

časoměrné schéma: $\overline{\quad} \overline{\quad} \overline{\quad} \overline{\quad} \overline{\quad}$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad \acute{x}xxx \quad \acute{x}x$

metrické schéma verše – varianta 1: $\acute{x}x \mid \acute{x}xx \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}xx \mid \grave{x}x \mid \acute{x}x$
metrické schéma verše – varianta 2: $\acute{x}x \mid \acute{x}xx \mid \acute{x}x \mid x \mid \acute{x}x \mid \grave{x}x \mid \acute{x}x$

Ve variantě 1 umísťujeme ve slově *capitibus* akcent na první slabiku – jde o slovo typu *familia*. Ve variantě 2 přízvukujeme slovo *capitibus* dle klasického (ante)penultimového pravidla.

V metrickém schématu verše se ve slově *capitibus* objevuje také sekundární akcent, který lze ve variantě 1 předpokládat na slabice *-ti-* (pak by měla druhá polovina verše metrické schéma $\acute{x}x \mid \grave{x}xx \mid \acute{x}x$) nebo na slabice *-bus* (pak má druhá polovina verše metrické schéma $\acute{x}xx \mid \grave{x}x \mid \acute{x}x$) – této variantě dáváme přednost, její rytmus je plynulejší. Ve variantě 2 je možné umístit sekundární akcent pouze na slabiku *-bus*.

Verš má schéma přízvučného hexametru se dvěma daktyly. Je rozdělen střední dierezí, resp. cézuroou *κατὰ τρίτον τροχῶλον*. Pátou tezi tvoří krátká slabika se sekundárním přízvukem (*capitibus* = $\acute{x}xx\grave{x}$, resp. $x\acute{x}xx$).

flentes ambae, abeuntes lacrimis cum multis.

časoměrné schéma: $\overline{\quad} \overline{\quad} \overline{\quad} \overline{\quad} \overline{\quad} \overline{\quad}$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}xx \quad \acute{x}xx \quad x \quad \acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}xx \mid \acute{x}xx \parallel \acute{x}x \mid \text{—}x \mid \acute{x}x$

Ve slově *abeuntes* klademe přízvuk na antepenultimu, vycházíme přitom z původní pozice přízvuku, který musel stát na slabice v plném stupni. V případě tohoto přízvukování není nutné provádět elizi *amb(ae) abeuntes*.

Budeme-li ve slově *abeuntes* předpokládat klasický přízvuk na pozičně dlouhé penultimě, je pro zachování metrického schématu nutné uznat elizi *amb(ae) abeuntes*. Ani v tomto případě se metrické schéma příliš nepromění: $\acute{x}x \mid \acute{x}xx \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \text{—}x \mid \acute{x}x$.

Slovní spojení *lacrimis cum multis* není přízvukový celek. Vzhledem k jeho pozici považujeme *cum* za enklitikon k *lacrimis* (resp. proklitikon k *multis*), a tedy za nepřízvučnou slabiku.

Verš má schéma přízvučného hexametru se dvěma daktyly. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*lacrimis* = $\acute{x}x\text{—}$).

6 (8-10)
*eorum sectam sequuntur multi mortales,
multi alii e Troia strenui viri.
ubi foras cum auro illic exhibant*

eorum sectam sequuntur multi mortales,

časoměrné schéma: $\overset{\cup}{\text{---}} \text{---} \overset{\cup}{\text{---}} \text{---} \text{---} \text{---}$
 akcentové schéma: $\text{x}\acute{\text{x}}\text{x} \quad \acute{\text{x}}\text{x} \quad \text{x}\acute{\text{x}}\text{x} \quad \acute{\text{x}}\text{x} \quad \text{x}\acute{\text{x}}\text{x}$

metrické schéma verše – varianta 1: $\text{x}\acute{\text{x}}\text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x}\text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x} \parallel \acute{\text{x}}\text{x} \mid \text{---} \mid \text{---} \wedge$
metrické schéma verše – varianta 2: $\text{x}\acute{\text{x}}\text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x}\text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x} \parallel \acute{\text{x}}\text{x}\text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x}$

Slovo *eorum* přízvukujeme dle klasických pravidel pro přízvuk na penultimě – jedná se zřejmě o metrickou nepravidelnost první stopy s možnou transakcentací. Ne slabice *e-* lze navíc očekávat původní přízvuk, neboť jde o kořen v plném stupni.¹⁴⁸

První varianta je založena na předpokladu, že se jedná o úplný verš, který má šest iktů, což je možné, pokud čteme konec verše časoměrně s potlačenou poslední arzí.

Druhá varianta je založena na čistě akcentovém čtení verše. Problémem této varianty je pouhých pět iktů ve verši.

V obou případech má verš dierezi po třetí stopě, v prvním případě má verš dva, ve druhém tři daktylské stopy.

multi alii e Troia strenui viri

časoměrné schéma: $\text{---} \overset{\cup}{\text{---}} \overset{\cup}{\text{---}} \text{---} \text{---} \overset{\cup}{\text{---}} \overset{\cup}{\text{---}}$
 akcentové schéma: $\acute{\text{x}}\text{x} \quad \acute{\text{x}}\text{x}\text{x} \quad \text{x} \quad \acute{\text{x}}\text{x} \quad \acute{\text{x}}\text{x}\text{x} \quad \acute{\text{x}}\text{x}$

metrické schéma verše: $\acute{\text{x}}\text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x} \mid \text{---} \text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x} \parallel \acute{\text{x}}\text{x}\text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x}$

Slovní spojení *e Troia* přízvukujeme jako přízvukový celek.

Verš má schéma přízvučného hexametru s hérojskou klauzulí. Je rozdělen bukolskou dierezí. Třetí tezi tvoří dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*alii* = $\acute{\text{x}}\text{x} \text{---}$).

ubi foras cum auro illic exhibant

časoměrné schéma: $\overset{\cup}{\text{---}} \overset{\cup}{\text{---}} \text{---} \cup \text{---} \text{---} \text{---} \text{---}$
 akcentové schéma: $\acute{\text{x}}\text{x} \quad \acute{\text{x}}\text{x} \quad \text{x} \quad \acute{\text{x}}\text{x} \quad \text{x}\acute{\text{x}} \quad \text{x}\acute{\text{x}}\text{x}$

metrické schéma verše – varianta 1: $\acute{\text{x}}\text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x}\text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x} \parallel \text{---} \mid \text{---} \mid \text{---} \wedge$
metrické schéma verše – varianta 2: $\acute{\text{x}}\text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x}\text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x} \mid \text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x} \mid \acute{\text{x}}\text{x}$

Slovní spojení *cum auro* přízvukujeme jako přízvukový celek.

První varianta je založena na předpokladu, že se jedná o úplný verš, který má šest iktů, což je možné, pokud čteme druhou polovinu verše časoměrně s potlačenou poslední arzí.

Druhá varianta je založena na čistě akcentovém čtení verše. Problémem této varianty je pouhých pět iktů ve verši.

¹⁴⁸ POKORNY 1959: 281.

Je rozdělen střední dierezí, resp. cézurou *κατὰ τρίτον τροχαῖον*. Ve variantě 1 má verš jednu, ve variantě 2 dvě daktylské stopy.

8 (44-46)¹⁴⁹

*inerant signa expressa, quo modo Titani,
bicorpores Gigantes magnique Atlantes
Runcus atque Purpureus fillii Terras*

časoměrné schéma: $\cup\cup\text{---} \quad \text{---}\cup \quad \text{---}\cup \quad \text{---}\cup \quad \cup\text{---} \quad \cup\text{---}$
akcentové schéma: $\acute{x}xx \quad \acute{x}x \quad \acute{x}xx \quad \acute{x} \quad xx \quad \acute{x}xx$

metrické schéma verše: $\acute{x}xx \mid \acute{x}xx \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \text{---}x \mid \acute{x}x$

Slovní spojení *quo modo* přízvukujeme jako přízvukový celek.

Verš má schéma přízvučného hexametru se dvěma daktyly. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*quo modo* = $\acute{x}x\text{---}$).

bicorpores Gigantes magnique Atlantes
časoměrné schéma: $\cup\text{---}\cup \quad \cup\text{---} \quad \text{---}\cup \quad \cup\text{---}$
akcentové schéma: $\acute{x}xxx \quad \acute{x}xx \quad \acute{x}xx \quad \acute{x}xx$

metrické schéma verše – varianta 1: $\acute{x}xx \mid \text{---}x \mid \acute{x}x \parallel x \mid \acute{x}x \mid \text{---}\text{---} \mid \text{---}\wedge$

metrické schéma verše – varianta 2: $\acute{x}xx \mid \text{---}x \mid \acute{x}x \parallel x \mid \acute{x}xx \mid \acute{x}x$

Ve verši dle pravidel neprovádíme elizi *-e* ve spojení *magnique Atlantes*.

Co se týče přízvukování *bicorpores*, můžeme jej přízvukovat na antepenultimě dle klasických pravidel pro přízvuk, v takovém případě se jedná o metrickou nepravidelnost první stopy, která má tvar $\acute{x}xx$ s možnou transakcentací. Kompozita tohoto typu však původně měla přízvuk na prvním elementu, dá se proto předpokládat přízvukování *bícorpores*.

První varianta je založena na předpokladu, že se jedná o úplný verš, který má šest iktů, což je možné, pokud čteme konec verše časoměrně s potlačenou poslední arzí. V této variantě má verš dvě daktylské stopy a je rozdělen cézurou *κατὰ τρίτον τροχαῖον*.

Druhá varianta je založena na čistě akcentovém čtení verše. Problémem této varianty je pouhých pět iktů ve verši. V této variantě má verš tři daktylské stopy a je také rozdělen cézurou *κατὰ τρίτον τροχαῖον*.

Druhou tezi tvoří v obou variantách pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*bicorpores* = $\acute{x}xx\text{---}$).

¹⁴⁹ Přikláníme se ke čtení *atque* ve třetím verši tohoto zlomku. *Atque* je čtení zachované v rukopisech, také jej uvádí Warmingonova edice. Blänsdorf upřednostňuje *ac*.

15 (16)

patrem suum supremum optimum appellat

časoměrné schéma: $\underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad}$

akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x$

Verš má schéma přízvuchného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří krátká slabika se sekundárním přízvukem (*optimum* = $\acute{x}x\grave{x}$).

16 (17)

*summe deum regnator, quianam genus odisti?*¹⁵⁰

časoměrné schéma: $\underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad}$

akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x$

Verš má schéma přízvuchného hexametru se třemi daktyly. Je rozdělen střední dierezí.

18 (54)

ei venit in mentem hominum fortunas.

časoměrné schéma: $\underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad}$

akcentové schéma: $\acute{x}x \acute{x}x \quad x \acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \text{—}x \mid \acute{x}x$

Slovní spojení *in mentem* měříme jako přízvukový celek.

Zájmeno *ei*, které je v klasické latině jednoslabičné, měříme dvojslabičně $\acute{e}i$.¹⁵¹

Verš má schéma přízvuchného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*hominum* = $\acute{x}x\text{—}$).

19 (11)

*pulchraque <vasa> ex auro vestemque citrosam*¹⁵²

časoměrné schéma: $\underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad} \quad \underline{\quad}$

akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x \acute{x}x \quad \acute{x}x \quad \acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \text{—} \mid \text{—} \mid \text{—} \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x$

¹⁵⁰ Konec verše je problematický – v rukopisné tradici se dochovalo *genus isti*, což editoři různě upravují, např. *genuisti* (Lindsay), *me genuisti* (Havet, Warmington), *genus odisti* (Blänsdorf). Poslední dvě zmíněné varianty se přitom z hlediska akcentového schématu v podstatě neliší ($\acute{x}x \quad x\acute{x}x$), ponecháváme proto Blänsdorfovo čtení.

¹⁵¹ CRUSIUS (1992: 20-21) uvádí, že se u Plauta a Lucretia vedle obvyklých jednoslabičných tvarů *ei*, *huic*, *cui* nacházejí tvary $\acute{e}i$, $hūic$ měřené dvojslabičně.

¹⁵² Verš není pravděpodobně dochován úplný. Editoři jej různě doplňují, např. Warmington: *<puram> pulchra<m>que ex auro vestem citrosam*.

S výjimkou druhé stopy, tvořené doplněným výrazem <vasa>, je možné číst celý verš časoměrně: — UU | $\acute{x}x$ | — — | — $\ddot{—}$ — | — UU | — \cup .

Pokud bychom chtěli stnovit čistě přízvučné metrické schéma, bylo by nutné uzнат přízvukování *éx aurò* namísto *ex aúro*: $\acute{x}xx$ | $\acute{x}x$ | $\acute{x}x$ | \acute{x} | x | $\acute{x}xx$ | $\acute{x}x$.

Verš má schéma smíšeného hexametru se dvěma daktyly, z nichž jeden je součástí hérojské klauzule. Je rozdělen cézурou $\acute{\epsilon}\phi\theta\eta\mu\mu\epsilon\rho\acute{\eta}\varsigma$.

20 (19-20)

*blande et docte percontat, Aenea quo pacto
Troiam urbem liquerit.*¹⁵³

bland(e) et docte percontat, Aenea quo pacto

časoměrné schéma: — (—) — — — — — \cup — — — — —
akcentové schéma: $\acute{x}(x)$ x $\acute{x}x$ $\acute{x}xx$ $\acute{x}xx$ x $\acute{x}x$

metrické schéma verše – varianta 1: $\acute{x}x$ | $\acute{x}xx$ | $\acute{x}x$ || — — | — — | $\acute{x}x$

metrické schéma verše – varianta 2: $\acute{x}x$ | $\acute{x}xx$ | $\acute{x}x$ || $\ddot{—}$ | x | $\acute{x}xx$ | $\acute{x}x$

Pravidelně je provedena elize *bland(e) et*. Pro metrické schéma verše však není tato elize klíčová.

Spojení *quo pacto* měříme jako přízvukový celek.

První varianta je založena na předpokladu, že se jedná o úplný verš, který má šest iktů, což je možné, pokud čteme část verše časoměrně. V této variantě má verš jednu daktylskou stopu a je rozdělen střední dierezí.

Druhá varianta je založena na čistě akcentovém čtení verše. Problémem této varianty je pouhých pět iktů ve verši. V této variantě má verš tři daktylské stopy a je rozdělen cézурou $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}$ $\tau\rho\acute{\iota}\tau\omicron\nu$ $\tau\rho\omicron\chi\alpha\acute{\iota}\omicron\nu$.

21 (47)

iamqu(e) eius mentem fortuna fecerat quietem

časoměrné schéma: — (\cup) — \cup — — — — — \cup — \cup — \cup — \cup —
akcentové schéma: $\acute{x}(x)$ xx $\acute{x}x$ $\acute{x}xx$ $\acute{x}xx$ $\acute{x}xx$

metrické schéma verše: $\acute{x}xx$ | $\acute{x}xx$ | $\acute{x}x$ || $\acute{x}x$ | — x | $\acute{x}x$

Pravidelně je provedena elize *iamqu(e) eius*, výsledné slovní spojení je přízvukováno jako přízvukový celek.

Verš má schéma přízvučného hexametru se dvěma daktyly. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*fecerat* = $\acute{x}x$ —).

¹⁵³ *Liquerit* opravuje Warmington po vzoru jiných badatelů na *liquisset*.

22 (24)
prima incedit Cereris Proserpina puer

časoměrné schéma: $\overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}}$
akcentové schéma: $\acute{\text{X}}\text{X} \quad \text{X}\acute{\text{X}}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \quad \text{X}\text{X}\acute{\text{X}}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X}$

metrické schéma verše: $\acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \parallel \text{—} \text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X}$

Verš má schéma přízvuchného hexametru se dvěma daktyly. Je rozdělen střední dierezí. Čtvrtou tezi tvoří dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*Proserpina* = $\text{—} \text{X}\acute{\text{X}}\text{X}$).

23 (58)¹⁵⁴
magnum domum decoremque Ditem vexarant

časoměrné schéma: $\overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}}$
akcentové schéma: $\acute{\text{X}}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X} \quad \text{X}\text{X}\acute{\text{X}}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X} \quad \text{X}\acute{\text{X}}\text{X}$

metrické schéma verše: $\acute{\text{X}}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X} \parallel \text{X}\text{X}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X}$

Slovo *decoremque* přízvukujeme jako přízvukový celek.

Verš má schéma přízvuchného hexametru se daktylem v hérojské klauzuli. Je rozdělen bukolskou dierezí. Třetí tezi tvoří krátká slabika se sekundárním přízvukem (*decoremque* = $\acute{\text{X}}\text{X}\acute{\text{X}}\text{X}$).

24 (25-26)
*dein pollens sagittis inclutus arquitekens
sanctusque Delphis prognatus Pythius Apollo.*

dein pollens sagittis inclutus arquitekens

časoměrné schéma: $\overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}} \quad \overline{\text{U}}$
akcentové schéma: $\acute{\text{X}}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X} \quad \text{X}\acute{\text{X}}\text{X} \quad \text{X}\acute{\text{X}}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X}\text{X}\text{X}$

metrické schéma verše: $\acute{\text{X}}\text{X} \mid \text{X}\text{X}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X} \mid \text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X}$

Dein měříme dvojslabičně — (viz pozn. 151).

Kompozitum *arquitekens* přízvukujeme na první slabice, jde o slovo typu *familia*, s krátkou penultimou i antepenultimou. Podle klasického penultimového pravidla by přízvuk spadal na antepenultimu *-i-*, což je spojovací vokál, na němž se přízvuk nedá předpokládat.

Verš má schéma přízvuchného hexametru se dvěma daktyly. Je rozdělen cézúrou $\pi\epsilon\nu\theta\eta\mu\mu\epsilon\rho\acute{\iota}\varsigma$. Šestou tezi tvoří krátká slabika se sekundárním přízvukem (*arquitekens* = $\acute{\text{X}}\text{X}\acute{\text{X}}\text{X}$).

¹⁵⁴ Blänsdorf čte *vexarant*, Warmington *vexarant* – v rukopisech zachováno *vexarent*, *vexarant* i *vexerant*.

sanctusque Delphis prognatus Pythius Apollo.

časoměrné schéma: $\overline{\text{---}}\cup \quad \overline{\text{---}} \quad \overline{\text{---}}\overline{\text{---}} \quad \overline{\text{---}}\cup\cup \quad \cup\overline{\text{---}}\cup$
 akcentové schéma: $\acute{x}x\acute{x} \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}\acute{x} \quad \acute{x}x\acute{x} \quad \acute{x}x\acute{x}$

metrické schéma verše: $\acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \grave{x}x \mid \acute{x}x$

Sanctusque přízvukujeme jako přízvukový celek, výsledkem takového měření je metricky nepravidelná první stopa s možnou transakcentací na $\acute{x}x\acute{x}$.

Verš má schéma přízvučného hexametru se dvěma daktyly. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří krátká slabika se sekundárním přízvukem (*Pythius* = $\acute{x}x\grave{x}$).

25 (2-4)

*postquam avem aspexit in templo Anchisa,
 sacra in mensa Penatium ordine ponuntur;
 immolabat auream victimam pulchram.*

postquam avem aspexit in templo Anchisa,

časoměrné schéma: $\overline{\text{---}}\cup \quad \cup\cup \quad \overline{\text{---}}\overline{\text{---}}\overline{\text{---}} \quad \overline{\text{---}}\overline{\text{---}}\cup$
 akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}\acute{x} \quad x \acute{x}x \quad \acute{x}x\acute{x}$

metrické schéma verše – varianta 1: $\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel \text{---} \mid \text{---} \mid \acute{x}x$

metrické schéma verše – varianta 2: $\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x$

Varianta 1 je založena na předpokladu, že se jedná o úplný verš, který má šest iktů. V takovém případě je třeba číst druhou polovinu verše časoměrně, a verš má tedy schéma smíšeného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí.

Varianta 2 je založena na čistě akcentovém čtení verše. Má však pouze pět iktů.

sacra in mensa Penatium ordine ponuntur;

časoměrné schéma: $\overline{\text{---}}\cup \quad \overline{\text{---}}\overline{\text{---}} \quad \cup\cup\cup \quad \overline{\text{---}}\cup\cup \quad \overline{\text{---}}\overline{\text{---}}$
 akcentové schéma: $\acute{x}x \quad x \acute{x}x \quad x\acute{x}\acute{x}\acute{x} \quad \acute{x}x\acute{x} \quad \acute{x}x\acute{x}$

metrické schéma verše: $\acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x\acute{x} \parallel \acute{x}x \mid \grave{x}x \mid \acute{x}x$

In mensa přízvukujeme jako přízvukový celek.

Verš má schéma přízvučného hexametru se třemi daktyly. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří krátká slabika se sekundárním přízvukem (*ordine* = $\acute{x}x\grave{x}$).

immolabat auream victimam pulchram.

časoměrné schéma: $\overline{\cup} \overline{\cup} \quad \overline{\cup} \quad \overline{\cup} \quad \overline{\cup}$
 akcentové schéma: $\underline{\text{xx}}\acute{\text{x}} \quad \acute{\text{x}}\text{xx} \quad \acute{\text{x}}\text{xx} \quad \acute{\text{x}}\text{x}$

metrické schéma verše – varianta 1: $\overline{\text{x}} | \acute{\text{x}}\text{x} | \acute{\text{x}}\text{xx} || \acute{\text{x}}\text{x} | \text{---} | \overline{\cup} \wedge$

metrické schéma verše – varianta 2: $\overline{\text{x}} | \acute{\text{x}}\text{x} | \acute{\text{x}}\text{xx} || \acute{\text{x}}\text{xx} | \acute{\text{x}}\text{x}$

metrické schéma verše – varianta 3: $\overline{\text{x}} | \acute{\text{x}}\text{xx} | \acute{\text{x}}\text{x} || \acute{\text{x}}\text{x} | \text{---} | \overline{\cup} \wedge$

metrické schéma verše – varianta 4: $\overline{\text{x}} | \acute{\text{x}}\text{xx} | \acute{\text{x}}\text{x} || \acute{\text{x}}\text{xx} | \acute{\text{x}}\text{x}$

Ve variantách 1 a 2 přízvukujeme slovo *auream* dle klasických pravidel pro přízvuk $\acute{\text{x}}\text{xx}$.

Ve variantách 3 a 4 přízvukujeme *auream* $\text{x}\acute{\text{x}}\text{x}$ (viz pozn. 135).

Varianty 1 a 3 jsou založeny na předpokladu, že se jedná o úplný verš, který má šest iktů. V takovém případě má verš schéma smíšeného hexametru s jedním daktylem a potlačenou poslední arzí. Je rozdělen střední dierezí.

Varianty 2 a 4 jsou založeny na čistě akcentovém čtení verše. Mají však pouze pět iktů.

Ve všech variantách tvoří první tezi dlouhá sekundárně přízvučná slabika (*immolabat* = $\overline{\text{x}}\acute{\text{x}}\text{x}$).

26 (21-22)¹⁵⁵

*isque susum ad caelum sustulit suas rex
 Amulius, divis<que> gratulabatur*

časoměrné schéma: $\overline{\cup} \quad \overline{\cup} \quad \text{---} \quad \overline{\cup} \quad \overline{\cup} \quad \text{---}$
 akcentové schéma: $\acute{\text{x}}\text{x} \quad \acute{\text{x}}\text{x} \quad \text{x} \quad \acute{\text{x}}\text{x} \quad \acute{\text{x}}\text{xx} \quad \acute{\text{x}}\text{x} \quad \acute{\text{x}}$

metrické schéma verše: $\acute{\text{x}}\text{x} | \acute{\text{x}}\text{xx} | \acute{\text{x}}\text{x} || \acute{\text{x}}\text{xx} | \acute{\text{x}}\text{x} | \acute{\text{x}} \wedge$

Spojení *ad caelum* měříme jako přízvukový celek.

Poslední arze verše je potlačena – následující verš ovšem začíná krátkou nepřívzvučnou slabikou (*Amulius* = $\text{x}\acute{\text{x}}\text{xx}$, $\cup\text{---}\cup\cup$), lze tedy snad uvažovat o přesahu metrického schématu do dalšího verše.

Verš má schéma přízvučného hexametru se dvěma daktyly a potlačenou poslední arzí. Je rozdělen střední dierezí.

Amulius, divis<que> gratulabatur

Verš není dochován ve zcela jisté podobě. Rukopisně je dochováno *Amulius gratulabatur divis*, editoři tedy verš doplňují a mění jeho slovosled.

¹⁵⁵ *Isque* někteří editoři opravují na *manusque*, metrické schéma se ovšem významně neproměňuje. Druhý verš není úplný a bývá doplňován a opravován. Warmington: *manusque susum ad caelum sustulit suas rex / Amulius divisque gratulatur*.

31 (12)

*ferunt pulchras cretarras, aureas lepistas*časoměrné schéma: $\overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad}$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad x\acute{x}x$ metrické schéma verše – varianta 1: $\acute{x}x \mid x\acute{x}x \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \acute{-}x \mid \acute{x}x$ metrické schéma verše – varianta 2: $\acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \text{---} \mid \text{---} \mid x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x$ metrické schéma verše – varianta 3: $\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x \mid x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x$ Ve variantě 1 přízvukujeme slovo *aureas* dle klasických pravidel pro přízvuk $\acute{x}x\acute{x}$.Verš má ve variantě 1 schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*aureas* = $\acute{x}x\acute{-}$).Ve variantách 2 a 3 přízvukujeme *aureas* $x\acute{x}x$ (viz pozn. 135).Varianta 2 je přitom založena na předpokladu, že se jedná o úplný verš, který má šest iktů, je proto třeba předpokládat částečně časoměrné schéma verše. Verš má tedy schéma smíšeného hexametru s jedním daktylem v hérojské klauzuli. Je rozdělen cézurou $\acute{\epsilon}\phi\theta\eta\mu\mu\epsilon\rho\acute{\eta}\varsigma$.

Varianta 3 je založena na čistě akcentovém čtení verše. Má však pouze pět iktů.

35 (27)

*scopas atque verbenas sagmina sumpserunt*časoměrné schéma: $\overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad}$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad x\acute{x}x \quad \acute{x}x\acute{x} \quad x\acute{x}x$ metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x$ Verš má schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří krátká slabika se sekundárním přízvukem (*sagmina* = $\acute{x}x\acute{x}$).

37 (31-32)

*transit Melitam Romanus [exercitus] insulam integram;
urit populatur vastat, rem hostium concinnat.**transit Melitam Romanus [exercitus] insulam integram;*časoměrné schéma: $\overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad}$
akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x\acute{x} \quad x\acute{x}x \quad x\acute{x}x\acute{x} \quad \acute{x}x\acute{x} \quad x\acute{x}x$ metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x\acute{x}x \mid \acute{x}x$ Druhá a čtvrtá stopa jsou hypermetrické. Tomu se lze vyhnout pouze za pomoci uznání synkopy *Mel(i)tam* a elize *insul(am) integram*.Pokud bychom přijali čtení verše s athetovaným *exercitus*, vypadalo by metrické schéma následovně:metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x}x \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \acute{x}x\acute{x} \mid \acute{x}x$

Druhá stopa je stále hypermetrická. Tomu se lze vyhnout přesunem teze ve slově *Romanus* z *-ma-* na *Ro-*, uznáním synkopy *Mel(i)tam* či přesunem teze ve slově *Melitam* z *Me-* na *-li-*.

urit populatur vastat, rem hostium concinnat.

časoměrné schéma: $\overline{\text{—}} \overline{\text{—}} \overline{\text{—}} \overline{\text{—}} \overline{\text{—}} \overline{\text{—}}$
 akcentové schéma: $\acute{x}x \ x\acute{x}x \ \acute{x}x \ \acute{x} \ \acute{x}xx \ \acute{x}xx$

metrické schéma verše: $\acute{x}xxx \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x \mid x \mid \acute{x}x \mid \grave{x}x \mid \acute{x}x$

Problematická je hypermetrická první stopa verše. K vyrovnání této nepravidelnosti by bylo třeba uznat transakcentaci *populátur* > *popúlatur*.

Stanovit metrické (ať už časoměrné, či akcentové) schéma těchto dvou veršů se zdá být za použití standardních prostředků velmi obtížné. Proto bývá toto dvojverší editory různě upravováno. Bývá athetován výraz *exercitus*, dochovaný v rukopisech, měněn bývá i slovosled:

Thulin: *transit Melitam*
exercitus Romanus insulam integram
urit populatur vastat rem hostium concinnat.

Koster: *hostium rem*

38 (28)¹⁵⁶

simul atrocija proicerent exta ministratores

časoměrné schéma: $\overline{\text{—}} \overline{\text{—}} \overline{\text{—}} \overline{\text{—}} \overline{\text{—}} \overline{\text{—}} \overline{\text{—}} \overline{\text{—}} \overline{\text{—}} \overline{\text{—}}$
 akcentové schéma: $\acute{x}x \ \acute{x}\acute{x}(x) \ \acute{x}\acute{x}x \ \acute{x}x \ \acute{x}\acute{x}\acute{x}x$

metrické schéma verše – varianta 1: $\acute{x}xx \mid \acute{x}xx \mid \acute{x}xx \parallel \acute{x}x \mid \grave{x}xx \mid \acute{x}x$
metrické schéma verše – varianta 2: $\acute{x}xx \mid \acute{x}xx \mid \acute{x}xx \parallel \acute{x}xx \mid \text{—}x \mid \acute{x}x$

Atrocija je nutné číst dvojslabičně se synizesí. Obě varianty se liší umístěním páté teze, resp. sekundárního přízvuku ve slově *ministratores*. Přikláníme se k první variantě.

Verš má schéma přízvučného hexametru se čtyřmi daktyly (jeden z nich je v první variantě součástí hérojské klauzule). Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří v první variantě krátká slabika se sekundárním přízvukem (*ministratores* = $\grave{x}xx\acute{x}x$), ve druhé variantě pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*ministratores* = $x\text{—}\acute{x}xx$).

39 (34-35)
virum praetor advenit, auspikat auspiciam
prosperum

¹⁵⁶ Warmington uvádí *porricerent* – na metrické schéma ovšem tato změna vliv nemá.

virum praetor advenit, auspicat auspicium

časoměrné schéma: $\underline{\text{U}} \quad \underline{\text{U}} \quad \underline{\text{UU}} \quad \underline{\text{UU}} \quad \underline{\text{UU}} \quad \underline{\text{U}}$
 akcentové schéma: $\acute{\text{X}}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X}\text{X}\text{X}$

metrické schéma verše: $\acute{\text{X}}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \parallel \acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \mid \text{—} \wedge$

Slovo *auspicium* přízvukujeme na první slabice, jde o slovo typu *familia*.

Verš má schéma přízvuchného hexametru se třemi daktyly a potlačenou poslední arzí. Je rozdělen střední dierezí. Šestou tezi tvoří *syllaba anceps* se sekundárním přízvukem (*auspicium* = $\acute{\text{X}}\text{X}\text{X}\text{—}$).

42 (39)

superbiter contemtim conterit legiones

časoměrné schéma: $\underline{\text{UU}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{U}} \quad \underline{\text{UU}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}}$
 akcentové schéma: $\text{X}\acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \quad \text{X}\acute{\text{X}}\text{X} \quad \text{X}\acute{\text{X}}\text{X} \quad \text{X}\acute{\text{X}}\text{X}\text{X}$

metrické schéma verše: $\text{X}\acute{\text{X}}\text{X} \mid \text{—} \text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X} \parallel \acute{\text{X}}\text{X} \mid \text{—} \text{X}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X}$

První stopa je metricky nepravdělná s možnou transakcentací na $\acute{\text{X}}\text{X}\text{X}$.

Verš má schéma přízvuchného hexametru se dvěma daktyly. Je rozdělen střední dierezí. Druhou tezi tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*superbiter* = $\text{X}\acute{\text{X}}\text{X}\text{—}$). Pátou tezi tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*conterit* = $\acute{\text{X}}\text{X}\text{—}$).

43 (37)

convenit regnum simul atque locos ut haberent

časoměrné schéma: $\underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{UU}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{U}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}}$
 akcentové schéma: $\text{X}\acute{\text{X}}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X} \quad \acute{\text{X}}\text{X} \quad \text{X} \quad \text{X}\acute{\text{X}}\text{X}$

metrické schéma verše: $\text{X}\acute{\text{X}}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X} \parallel \text{—} \text{UU} \mid \text{—} \text{UU} \mid \acute{\text{X}}\text{X}$

Slovo *convenit* přízvukujeme pravidelně na penultimě. Jedná se zřejmě o metrickou nepravdělnost první stopy, která má tvar $\text{X}\acute{\text{X}}\text{X}$ s možnou transakcentací na $\acute{\text{X}}\text{X}\text{X}$.

Přízvuchné schéma slova *locos* neodpovídá rozložení tezí v metrickém schématu verše a porušuje plynulost rytmu, druhou polovinu verše je tedy třeba číst časoměrně.

Verš má schéma smíšeného hexametru se třemi daktyly. Je rozdělen střední dierezí.

44 (38)

Septimum decimum annum ilico sedent.

časoměrné schéma: $\underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{UUU}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}} \quad \underline{\text{—}}$
 akcentové schéma: $\text{X}\acute{\text{X}}\text{X} \quad \text{X}\acute{\text{X}}\text{X} \quad \text{X}\text{X} \quad \text{X}\acute{\text{X}}\text{X} \quad \text{X}\text{X}$

metrické schéma verše – varianta 1: $\acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \mid \text{X}\text{X} \parallel \acute{\text{X}}\text{X} \mid \text{—} \text{U} \mid \text{—} \wedge$

metrické schéma verše – varianta 2: $\acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \mid \text{X}\text{X} \parallel \acute{\text{X}}\text{X}\text{X} \mid \acute{\text{X}}\text{X}$

Za předpokladu, že je verš úplný, a má tedy šest, nikoli pět iktů, je třeba konec verše měřit časoměrně. Poslední teze verše je tak zastoupena pozičně dlouhou slabikou *-dent*, zatímco poslední arze je potlačena. To vedlo badatele k opravám textu, např. *sedentes* (Mueller), *sedere* (Baehrens), *sederent* (Havet).

Verš má schéma smíšeného hexametru se dvěma daktyly a potlačenou poslední arzí. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří pozičně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*ilico* = $\acute{x}x\text{---}$).

Druhou možností je připustit přízvučné schéma s pěti ikty.

45 (40)
censet eo venturum obviam Poenum

časoměrné schéma: $\text{---}\cup\ \cup\text{---}\text{---}\cup\ \text{---}\cup\ \text{---}\cup$

akcentové schéma: $\acute{x}x\ \acute{x}x\ \acute{x}x\ \acute{x}x\ \acute{x}x$

metrické schéma verše – varianta 1: $\acute{x}x\ |\ \acute{x}x\ |\ \acute{x}x\ ||\ \acute{x}x\ |\ \text{---}\text{---}\ |\ \text{---}\wedge$

metrické schéma verše – varianta 2: $\acute{x}x\ |\ \acute{x}x\ |\ \acute{x}x\ ||\ \acute{x}x\ |\ \acute{x}x$

Za předpokladu, že je verš dochován úplný, a má tedy šest iktů, je třeba číst konec verše časoměrně – v arzi páté stopy stojí dlouhá přízvučná slabika, zatímco šestá teze je zastoupena nepřízvučnou slabikou.

Verš má schéma smíšeného hexametru s jedním daktylem a potlačenou poslední arzí. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří přirozeně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*obviam* = $\acute{x}x\text{---}$).

Druhou možností je připustit přízvučné schéma s pěti ikty.

46 (43)
Siciliensis paciscit obsides ut reddant

časoměrné schéma: $\cup\cup\cup\text{---}\text{---}\cup\text{---}\cup\ \text{---}\cup\ \text{---}\cup\ \text{---}\cup$

akcentové schéma: $\acute{x}x\acute{x}\acute{x}\ \acute{x}x\ \acute{x}x\ \acute{x}\ \acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x\ |\ \acute{x}x\ |\ \acute{x}x\ ||\ \acute{x}x\ |\ \text{---}x\ |\ \acute{x}x$

Verš má schéma přízvučného hexametru se dvěma daktyly. Je rozdělen střední dierezí. První tezi tvoří krátká slabika se sekundárním přízvukem (*Siciliensis* = $\acute{x}x\acute{x}\acute{x}$). Pátou tezi tvoří přirozeně dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*obsides* = $\acute{x}x\text{---}$).

47 (41-42)
*id quoque paciscunt, moenia sint quae
Lutatium reconcilient, captivos plurimos*

Ani u tohoto zlomku není rozdělení do veršů zcela jednoznačné.

časoměrné schéma: $\overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad}$
 akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad \acute{x}xx \quad \acute{x}xx \quad x \quad \acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}xx \parallel \acute{x}x \mid \text{—}x \mid \acute{x}x$

Spojení *per gentis* měříme jako přízvukový celek.

Verš má schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří dlouhá slabika se sekundárním přízvukem (*fieri* = $\acute{x}x\text{—}$).

52 (57)
pleriqu(e) omnes subiguntur sub unum iudicium
 časoměrné schéma: $\overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad}$
 akcentové schéma: $\acute{x}\acute{x}(x) \quad \acute{x}x \quad \acute{x}\acute{x}\acute{x} \quad x \quad \acute{x}x \quad \acute{x}\acute{x}\acute{x}\acute{x}$

Stanovení metrického schématu verše je obtížné: je např. nutné provést elizi kvalitativně rozdílných vokálů *pleriqu(e) omnes* a připustit dlouhou přízvučnou slabiku *om-* v arzi. Vzhledem k akcentovému i časoměrnému schématu slova *iudicium* (akcent je na první slabice, jde o slovo typu *familia*) je navíc nutné uzнат potlačení poslední arze verše (*iudicium* = $\acute{x}\acute{x}x \mid \text{—}\wedge$).

Podezření, že verš není dochován ve správném znění, podporují dochované rukopisné varianty *subigunt*, *subsignant*, *suum*.

54 (55)
*simul alius aliunde rumitant inter sese*¹⁵⁹
 časoměrné schéma: $\overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad}$
 akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}\acute{x}\acute{x} \quad \acute{x}\acute{x}\acute{x} \quad \acute{x}\acute{x}\acute{x} \quad \acute{x}x \quad \acute{x}x$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}\acute{x}\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}\acute{x}\acute{x} \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x$

Slova *alius* a *aliunde* čteme se synizesí.

Verš má schéma přízvučného hexametru se dvěma daktyly. Je rozdělen střední dierezí.

59 (56)
magnae metus tumultus pectora possidet
 časoměrné schéma: $\overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad} \quad \overline{\quad}$
 akcentové schéma: $\acute{x}x \quad \acute{x}x \quad \acute{x}\acute{x}\acute{x} \quad \acute{x}\acute{x}\acute{x} \quad \acute{x}\acute{x}\acute{x}$

metrické schéma verše: $\acute{x}x \mid \acute{x}\acute{x}\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}x \mid \acute{x}x \mid \acute{x}x$

Předpokládáme, že *possidet* je futurum od *possidē*.¹⁶⁰ V úvahu však připadá i *possidet* jako přezens od *possidēō*, pak by se metrické schéma proměnilo: $\acute{x}x \mid \acute{x}\acute{x}\acute{x} \mid \acute{x}x \parallel \acute{x}\acute{x}\acute{x} \mid \acute{x}x \mid \acute{x}\wedge$.

¹⁵⁹ Uvádíme čtení dle Warmingtonovy edice. Blänsdorf uvádí opravené čtení se namísto rukopisně dochovaného *sese*.

Verš má schéma přízvučného hexametru s jedním daktylem. Je rozdělen střední dierezí. Pátou tezi tvoří krátká slabika se sekundárním přízvukem (*pectora* = $\acute{x}\grave{x}$).

4.4.2 Neúplné verše

- 32 (23) *res divas edicit, praedicit castus*
- 36 *hoc Samnite*
- 40 (36) *... eam carnem victoribus danunt*
- 41 (33) *vicissatim volvi victoriam*
- 49 (48) *fames acer aucescit hostibus...*
- 55 (65-66) *atque prius pariet
lucustam Lucam bovem*
- 56 (63-64) *quod bruti nec satis sardare queunt*
- 57 *nemut ... aerumnas*
- 60 (50) *topper capesset flamma Volcani*
- 60a *ahenum plumbeum*

¹⁶⁰ Warmington uvádí čtení *possidit* (tzn. prézens od *possidō*). V rukopise je dochováno *possideit*.

4.4.3 Soupis metrických schémat¹⁶¹

- Verše se schématem přízvučného hexametru:

1		XX	XXX	XX	XX	—X	XX	
5	a	XX	XXX	XX	XXX	XX	XX	
	a*	XX	XXX	XXX	XX	XX	XX	
	b	XX	XXX	XXX	XX	—X	XX	
6	b	XX	XX	—X	XX	XXX	XX	
8	a	XXX	XXX	XX	XX	—X	XX	
	c	XX	XX	XX	XX	XXX	XX	
	c*	XX	XX	—X	XX	XXX	XX	
10		XX	XX	XX	—X	XXX	XX	
15		XX	XXX	XX	XX	XX	XX	
16		XX	XXX	XX	XXX	XXX	XX	
18		XX	XXX	XX	XX	—X	XX	
21		XXX	XXX	XX	XX	—X	XX	
22		XXX	XX	XXX	—X	XX	XX	
23		XX	XX	XX	XX	XXX	XX	
24	a	XX	XXX	XXX	XX	XX	XX	
	b	XXX	XXX	XX	XX	XX	XX	
25	b	XXX	XXX	XXX	XX	XX	XX	
26		XX	XXX	XX	XXX	XX	X^	
31		XX	XXX	XX	XX	—X	XX	
31 ¹⁶²		XX	XX	—	—X	XXX	XX	XX XXX XXX XXX XX
35		XX	XXX	XX	XX	XX	XX	
38		XXX	XXX	XXX	XX	XXX	XX	
38*		XXX	XXX	XXX	XXX	—X	XX	
39		XX	XX	XXX	XXX	XXX	—^	
42		XXX	—X	XX	XX	—XX	XX	
46		XXX	XXX	XX	XX	—X	XX	
48		XX	XX	—X	XX	XXX	XX	
50	a	XXX	XXX	XX	XX	—X	XX	
	b	XX	XXX	XX	XX	—XX	XX	
51	b	XX	XX	XXX	XX	—X	XX	
54		XX	XXX	XX	XXX	XX	XX	
59		XX	XXX	XX	XX	XX	XX	

- Verše se schématem smíšeného hexametru:

(s kompletní poslední stopou, příp. s možným akcentovým čtením s pěti ikty)

19		XXX	XX	—	—	XXX	XX	
20		XX	XXX	XX	—	—	XX	XX XXX XXX XXX XX
25	a	XX	XXX	XX	—	—	XX	XX XXX XXX XXX XX
43		XXX	XX	XX	—U	—U	XX	

¹⁶¹ Verše XY a XY* jsou metrické varianty téhož verše. Do závěrečné statistiky nezahrnujeme varianty označené hvězdičkou. Malými písmeny a, b, c značíme jednotlivé verše z dvojverší či trojverší.

¹⁶² Ve čtvrté stopě verše je cézura, proto je možné uznat smíšenou stopu —x. Arzi tvoří dlouhá nepřívzvučná slabika náležející již k dalšímu slovu.

- Verše se schématem smíšeného hexametru:
(s potlačenou poslední arzí a možným akcentovým čtením s pěti ikty)

		přízvučně-časoměrná varianta se šesti ikty						akcentová varianta s pěti ikty					
6	a	xxx	xxx	xx	xx	---	-^	xxx	xxx	xx	xxx	xx	
	c	xx	xxx	xx	---	---	-^	xx	xxx	xxx	xx	xx	
8	b	xxx	-x	xxx	xx	---	-^	xxx	-x	xxx	xxx	xx	
25	c	-x	xx	xxx	xx	---	^	-x	xx	xxx	xxx	xx	
	c*	-x	xxx	xx	xx	---	^	-x	xxx	xx	xxx	xx	
44		xxx	xxx	xx	xx	-	-^	xxx	xxx	xx	xxx	xx	
45		xx	xxx	xx	xx	---	-^	xx	xxx	xx	xxx	xx	
51	a	xxx	xx	-x	xx	-	-^	xxx	xx	-x	xxx	xx	

4.4.4 Analýza tezí a arzí

Také ze soupisu metrických schémat dochovaných Naeviových saturnských veršů je patrná jejich tendence k metrickému schématu ve tvaru:

$$\acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x,$$

kde \acute{x} je přízvučná slabika, případně zástupná délka či krátká slabika se sekundárním přízvukem, zatímco x je slabika nepřízvučná. Přibližně čtvrtina veršů má však schéma smíšeného hexametru s částečně časoměrným čtením (příp. akcentové schéma s pěti ikty).

Co se týče prvních čtyř stop, nejčastěji zastoupeným metrickým vzorcem je *sdss* (11 veršů, tj. 27,5 %), dále *ddss* (7 veršů, tj. 17, 5 %), *ssss* (5 veršů, tj. 12,5 %), *sdsd* (4 verše), *dsss* (3 verše), dále vzorce *sdss*, *dsds*, *ddds*, *ssds* (po 2 verších), *dssd*, *ssdd* (po 1 verši). Vzorec *sdss* je přitom nejčastěji zastoupeným vzorcem v hexametrech Luciliových, druhý u Ennia. Také vzorce *ssss* a *dsss* jsou u Ennia a Lucilia často užívanými vzorci, naproti tomu Naeviem druhý nejpoužívanější vzorec *ddss* je u Ennia až na pátém místě a vzorec *sdsd* se v seznamu osmi nejpoužívanějších vzorců vůbec neobjevuje (viz kap. 3.2.1.1, Duckworthovy analýzy).

Zastoupení jednotlivých tvarů stop ve verších, přízvučných a sekundárně přízvučných slabik v tezích stop i tvary arzí shrnujeme v následujících tabulkách.

Poměrné zastoupení jednotlivých stop v Naeviových saturnských verších je obdobné jako ve verších Liviových – nejčastěji zastoupeným tvarem stopy je **přízvučný trochej** (resp. spondej) $\acute{x}x$, který se vyskytuje ve 45 % pozic ve stopách 1-5, v šesté stopě je to tvar téměř výhradní (v 9 verších je potlačena poslední arze a šestá stopa má tedy tvar $\acute{x}\wedge/—\wedge$).

Druhým nejčastěji zastoupeným tvarem stopy je **přízvučný daktyl** $\acute{x}xx$, zastoupený téměř ve 30 % pozic ve stopách 1-5. Ve druhé stopě je přitom zastoupen několikrát častěji než ve stopách ostatních a převažuje zde výrazně i nad přízvučným trochejem.

stopa	1	2	3	4	5	6	celkem	% (1-6)	% (1-5)
íxx	8	26	9	5	8	0	56	23,3 %	28,0 %
xíx	6	0	0	0	0	0	6	2,5 %	3,0 %
—xx	0	0	0	0	2	0	2	0,8 %	1,0 %
ìxxx	1	0	0	0	1	0	2	0,8 %	1,0 %
íxx	23	11	26	27	4	30	121	50,4 %	45,5 %
—x	1	2	3	2	9	0	17	7,1 %	8,5 %
ìxx	1	1	1	1	6	1	11	4,6 %	5,0 %
íx/—x	0	0	0	0	0	9	9	3,8 %	0,0 %
časom.	0	0	1	5	10	0	16	6,7 %	8,0 %
celkem	40	40	40	40	40	40	240		

Tab. 5: Metrický tvar jednotlivých stop

Pozn. V předposledním sloupci uvádíme celkové procento zastoupení jednotlivých tvarů ve všech stopách verše, v posledním sloupci uvádíme celkové procentuelní zastoupení jednotlivých tvarů ve stopách 1-5.

Celková **daktyličnost** Naeviových veršů (ve stopách 1-5) dosahuje úrovně **34 %**, tedy o něco vyšší úrovně než ve verších Livia Andronika. Nejvyšší zastoupení daktylů je přitom možné opět pozorovat ve druhé stopě, nejnižší ve stopě čtvrté. V porovnání s Liviem je zastoupeno méně daktylů ve třetí stopě, výrazně více naopak ve stopě druhé.

stopa	1	2	3	4	5	celkem
xxx	15	26	9	6	12	68
xx	25	14	31	34	28	132
daktyličnost	37,5 %	65 %	22,5 %	15 %	30 %	34 %

Tab. 6: Daktyličnost

Na základě rozboru daktyličnosti lze konstatovat, že Naeviovy saturnské verše mají tendenci k následujícímu metrickému schématu:

$$\acute{x}x(x) | \acute{x}xx | \acute{x}x(x) | \acute{x}x | \acute{x}x(x) | \acute{x}x.$$

Počet **tezí tvořených nepřízvučnými slabikami** není ani v Naeviových verších vysoký, ačkoli v tomto případě je nutné se zabývat nejen tezemi tvořenými sekundárně přízvučnými slabikami, ale také tezemi v časoměrných částech schémat smíšených veršů – jde celkem o 48 případů (tj. 20 % tezí), z nichž 28 je umístěno v páté stopě.

Z těchto 48 případů je 35 zastoupeno dlouhými slabikami (19 tezí je tvořeno zástupnými délkami, 16 nepřízvučných tezí je součástí časoměrných částí schémat) a pouze 13 tezí je tvořeno krátkými, sekundárně přízvučnými slabikami, z nichž 6 je umístěno v páté stopě.

Pouze ve 4 případech je nepřízvučná teze (v akcentových schématech) součástí daktylské stopy, tj. je následována dvojslabičnou arzí; 3 z nich se vyskytují v páté stopě.

K tezím zbývá dodat, že i naprostá většina přízvučných tezí je tvořena dlouhými slabikami. To je ovšem způsobeno přirozenými vlastnostmi latinského přízvuku, který stojí buď na dlouhé penultimě

nebo krátké či dlouhé antepenultimě, přičemž přirozeně a pozičně dlouhých slabik je v latině výrazně více než slabik krátkých.

stopa	1	2	3	4	5	6	celkem	%
$\grave{x}x$	1	1	1	1	6	1	11	11,7 %
\acute{x}	1	2	3	2	9	0	17	
\grave{xxx}	1	0	0	0	1	0	2	1,7 %
\acute{xx}	0	0	0	0	2	0	2	
časom.	0	0	1	5	10	0	16	6,7 %
celkem	3	3	5	8	28	1	48	20 %

Tab. 7: Teze tvořené nepřízvučnými slabikami

V tabulce uvádíme arze přízvučných stop. Přibližně třetina arzí ve stopách 1-5 je tvořena dvěma slabikami, třetina jednou dlouhou slabikou a třetina jednou krátkou slabikou.

stopa	1	2	3	4	5	celkem	%	
xx	15	26	9	5	11	66	35,9 %	64,1 %
—	16	6	14	6	10	52	28,3 %	
∪	9	8	16	24	9	66	35,9 %	35,9 %
celkem	40	40	39	35	30	184		

Tab. 8: Analýza arzí v akcentových částech schémat

Časoměrné stopy jsou v celkem 11 smíšených verších rozloženy následovně:

stopa	3	4	5	celkem
—∪	0	1	1	2
—	1	4	8	13
—∪	0	0	2	2
celkem	1	5	11	17

Tab. 9: Rozložení časoměrných stop

Problematické jsou stopy tvaru —∪, které by se v časoměrném hexametru vyskytovat neměly. Jedná se však pouze o dva případy (ve verších 44 a 51a), v obou případech se přitom jedná o pátou stopu a u obou veršů je možné uvažovat o čistě akcentovém schématu s pěti ikty.

V sedmi z deseti smíšených veršů je potlačena poslední arze (verše 6a, 6c, 8b, 25c, 44, 45, 51a), což lze považovat za Naeviovu metrickou licenci. U všech sedmi veršů však lze uvažovat také o čistě akcentovém schématu s pěti ikty.

Vzhledem k nízkému počtu smíšených veršů se ani po připočtení arzí časoměrných stop celkový poměr arzí výrazně nepromění:

arze	%
xx	34 %
—	32,5 %
∪	34 %

Tab. 10: Celkové zastoupení jednotlivých tvarů arzí

Pokud tedy nepočítáme šestou stopu, která má vždy tvar $\acute{x}\cup$, je v Naeviových verších zastoupeno celkem:

- 34 % časoměrně-přízvučných ($\acute{x}\text{—}$) nebo časoměrných ($\text{—}\text{—}$) spondejů;
- 32,5 % přízvučných ($\acute{x}\text{xx}$) daktylů,
ve dvou případech se objevuje časoměrný daktyl ($\text{—}\cup\cup$);
- 34 % časoměrně-přízvučných ($\acute{x}\cup$) trochejů,
ve verších 44 a 51 a, se objevuje časoměrný trochej ($\text{—}\cup$).

Na základě analýzy lze tedy konstatovat, že Naeviovy saturnské verše mají metrické schéma:

$\acute{x}\text{x}(\text{x}) \mid \acute{x}\text{x}(\text{x}) \mid \acute{x}\text{x}(\text{x}) \mid \acute{x}\text{x}(\text{x}) \mid \acute{x}\text{x}(\text{x}) \mid \acute{x}\text{x}$.

Rozbor daktyličnosti jednotlivých stop ukázal tendenci k následujícímu rozložení daktylských a trochejských (resp. spondejských) stop ve verši:

$\acute{x}\text{x}(\text{x}) \mid \acute{x}\text{xx} \mid \acute{x}\text{x}(\text{x}) \mid \acute{x}\text{x} \mid \acute{x}\text{x}(\text{x}) \mid \acute{x}\text{x}$.

Výsledek analýzy Naeviových je tedy identický s výsledkem analýzy veršů Livia Andronika.

Loquier lingua Latina obliti sunt Romae.

časoměrné schéma:

U— U— U— U—

akcentové schéma:

xxx xx xxx xxx x xx

metrické schéma verše – varianta 1: xxx | xxx | xx || — | — | —

metrické schéma verše – varianta 2: xxx | xxx | xx | x | xxx | xx

První varianta je založena na předpokladu, že se jedná o úplný verš, který má šest iktů. V takovém případě má verš schéma **přizvučně-časoměrného** hexametru. Je rozdělen střední dierezí.

Druhá varianta je založena na čistě akcentovém čtení verše, má však pouze pět iktů.

Ze srovnání s ostatními verši epitafu se pravděpodobnější zdá první varianta. Metrické schéma analogické k předešlým by mělo tvar:

metrické schéma verše – analogické: xxx | xxx | xx || xx | —x | xx.

Toto schéma ovšem předpokládá *obliti* s akcentovým tvarem **xx—**. Pokud ovšem druhou polovinu verše změříme časoměrně (varianta 1), není nutné připouštět nejistou transakcentaci a verš zní velmi podobně jako ostatní verše epitafu.

4.5.2 Soupis metrických schémat

xx	xxx	xx	xx	—x	xx
—x	xxx	xx	xx	—x	xx
xx	xxx	xx	xx	—x	xx
xxx	xx(x)	xx	xx	—x	xx
xxx	xxx	xx	—	—	—

4.5.3 Analýza tezí a arzí

Metrická schémata jednotlivých veršů Naeviova epitafu jsou nápadně shodná. Je na nich patrná tendence k metrickému schématu ve tvaru:

xx(x) | xxx | xx || xx | —x | xx.

Nápadným společným prvkem schémat je výhradně daktylská druhá stopa, pátá teze tvořená zástupnou délkou a také pravidelně umístěvaná střední diereze.

5 Souhrnná analýza

Nyní se pokusíme shrnout výsledky dílčích analýz.

Výsledná metrická schémata Liviových a Naeviových saturnských veršů, Naeviova epitafu a „vzorového saturnského verše“ *Malum dabunt...* vypadají následovně:

Livius:	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x$,
s tendencí k	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}xx$	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x$	$\acute{x}x$.
Naevius:	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x$,
s tendencí k	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}xx$	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x$	$\acute{x}x$.
Epitaf:	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x(x)$	$\acute{x}x$	$\acute{x}x$	$\acute{-}x$	$\acute{x}x$.

Jedná se tedy o přízvučné¹⁶³ šestistopé verše, tj. hexametry. Záleží přitom pouze na úhlu pohledu, zda je prohlásíme za přízvučné hexametry trochejské s možností rozšíření stop na daktyly či přízvučné hexametry daktylské s možností nahradit daktylskou stopu trochejem.

Daktyličnost literárních saturnských veršů je však poměrně vysoká (cca 30 %, Naevius 34 %), srovnatelná s daktyličností veršů Enniových a Luciliových (méně než 40 %), proto se domníváme, že hexametr lze považovat za daktylský.

Teze

Ačkoli v přízvučných verších mohou být teze tvořeny dlouhými i krátkými přízvučnými slabikami, většinu tezí saturnských veršů tvoří dlouhé přízvučné slabiky. To je dáno závaznou pozicí latinského přízvuku, který bývá umístěn buď na dlouhé penultimě nebo na antepenultimě libovolné délky, a také přirozeně vyšším procentem dlouhých slabik v latině.

Teze může být v přízvučných verších zastoupena také dlouhou nepřízvučnou slabikou na místo slabiky přízvučné. Z celkem 57 případů, kdy je v Liviových a Naeviových verších teze tvořena nepřízvučnou slabikou, jde ve 37 případech právě o slabiku dlouhou, tedy o tzv. zástupnou délku. Ve zbylých 20 případech je teze tvořena krátkou nepřízvučnou slabikou (pouze 5 % tezí). Ve všech případech, kdy je teze tvořena nepřízvučnou slabikou, se přitom jedná o slabiky, jež nepředchází ani nenásleduje přízvučná slabika a na nichž může být umístěn sekundární přízvuk. 33 těchto tezí, tj. 58 %, je umístěno v páté stopě.

Arze

V přízvučných daktylských hexametrech se vyskytují stopy $\acute{x}xx$ i $\acute{x}x$. Dle přísnějších pravidel časoměrně-přízvučných, jimiž se při překladu časoměrných hexametřů řídil např. O. Jiráni (viz kap. 3.2.4), jsou stopy $\acute{x}xx$ přípustné bez ohledu na délku slabik, zatímco dvouslabičné jsou přípustné pouze

¹⁶³ U Naevia se vyskytují také hexametry smíšené, přízvučně-časoměrné.

jako přízvučně-časoměrné spondeje $\acute{x}—$, nikoli přízvučně-časoměrné trocheje $\acute{x}\cup$. U Livia a Naevia se vyskytuje celkem 31,5 %, resp. 34 % stop¹⁶⁴ ve tvaru $\acute{x}xx$ ($\acute{x}xx$, $\grave{x}xx$), 39,2 %, resp. 32,5 % stop ve tvaru $\acute{x}—$ ($\grave{x}—$), celkem tedy 70,8 %, resp. 66,5 % stop, které požadavku vyhovují. Nevyhovující tvar stopy $\acute{x}\cup$ ($\grave{x}\cup$) se objevuje ve 29,2 % stop u Livia, ve 34 % stop u Naevia. Zdá se tedy, že básníci neupřednostňovali časoměrně-přízvučný spondej před trochejem.

Cézury a diereze

V Liviových i Naeviových verších převládá střední diereze (cca 70 % veršů), vyskytuje v něm také cézury *κατὰ τρίτον τροχαῖον*, *τριθημιμερής*, *πενθημιμερής*, *ἑφθημιμερής* a bukolská diereze. Co se týče cézury oddělující poslední tři slabiky každého kóla, zvané *caesura korschiana*, domníváme se, že ji ve většině veršů nelze uznat jako právoplatnou cézuru, neboť často porušuje jednotu slovních a syntaktických celků.

Charakteristika jednotlivých stop

První stopa

- Je velmi často trochejská (dvě třetiny veršů), méně často daktylská (třetina veršů).
- V 8 verších se objevuje tvar $x\acute{x}x$, což je přípustná licence na počátku verše.
- Velmi zřídka se v ní vyskytuje teze tvořená nepřízvučnou slabikou (celkem 5 veršů).

Druhá stopa

- Má nejvyšší daktyličnost: 53,8 % u Livia, 65 % u Naevia, 100 % v Naeviově epitafu.
- Velmi zřídka se v ní vyskytuje teze tvořená nepřízvučnou slabikou (celkem 4 verše).

Třetí stopa

- Je velmi často trochejská (až 75 % veršů).
- Velmi zřídka se v ní vyskytuje teze tvořená nepřízvučnou slabikou.
- 1 Naeviov verš má ve třetí stopě časoměrný spondej místo přízvučného schématu.

Čtvrtá stopa

- Má nejnižší daktyličnost ze stop 1-5 (pouze 15 %).
- Zřídka se v ní vyskytuje teze tvořená nepřízvučnou slabikou (celkem 8 veršů).
- 4 Naeviovy verše mají ve čtvrté stopě místo přízvučného schématu časoměrný spondej, jeden verš časoměrný daktyl.

Pátá stopa

- Má průměrnou daktyličnost, srovnatelnou s první stopou.

¹⁶⁴ V úvahu bereme pouze stopy 1-5.

- Téměř polovina tezí v této stopě je tvořena nepřízvučnými slabikami (více než polovina všech tezí tvořených nepřízvučnými slabikami se vyskytuje právě zde). Ve verších Naeiova epitafru je pátá teze tvořena výhradně dlouhou nepřízvučnou slabikou.
- 7 Naeiových veršů má v páté stopě místo přízvučného schématu časoměrný spondej, 1 verš časoměrný daktyl, 2 verše časoměrný spondej.¹⁶⁵

Vysoké procento licencí v páté stopě se neshoduje s vysokým procentem výskytu hérojských klauzulí v klasických časoměrných verších. Může se jednat o Liviovu inovaci, nebo mohl Livius považovat závěr verše za rytmicky zřetelný i po připuštění licencí ve formě sekundárních přízvuků.

Šestá stopa

- Má výhradně tvar **xx**.
- V jednom případě je teze tvořena nepřízvučnou slabikou.
- V 8 Naeiových verších je potlačena poslední arze, tedy arze šesté stopy, z toho v 7 případech se jedná o arzi v časoměrné části smíšených veršů.

¹⁶⁵ Jedná se o již zmíněné problematické Naeiovy verše 44 a 51.

6 Závěr

Záhadný metrický systém nejstarších latinských literárních památek, tzv. saturnský verš, je již dvě stě let předmětem bouřlivých diskuzí.

Zásadní je zejména problém jeho metrické struktury (existující teorie jsme shrnuli v kapitole 2). Některé teorie předpokládají pro metrickou strukturu saturnského verše prozodii časoměrnou, jiné akcentovou (s počátečním či penultimovým přízvukem), jiné teorie jsou založené na předpokladu, že se saturnský verš skládá z pevného počtu slabik či slov, existují i teorie prohlašující jej za „verš arytmičtý“. Nejvíce badatelů se v současné době shoduje, že je saturnský verš založen na **prozodii přízvučné**, s přízvukem umístovaným dle klasického (ante)penultimového pravidla; při stanovení konkrétních metrických schémat jednotlivých veršů se však badatelé často rozcházejí (viz srovnání, kap. 2.4.4.1.2). Uznávají 2-3 ikty v každém kólu verše, mají různé názory na otázku uznávání elize a hiátu, synize apod., dokonce i pozice přízvuku se často ukazuje jako nejednoznačná a ani v otázce sekundárního přízvuku nepanuje shoda. Lze tedy konstatovat, že neexistuje uspokojivá, všeobecně uznávaná teorie popisující metrickou strukturu saturnského verše.

V kapitole 4 jsme se proto pokusili formulovat nové řešení. Vycházeli jsme z předpokladu, že se Livius Andronicus při překladu *Odysseie* pokusil napodobit metrické schéma řecké předlohy, avšak s pomocí přízvučné, nikoli časoměrné prozodie, která je pro latinu nepřirozená, a že tedy mohl literární saturnský verš vzniknout a být používán jako **přízvučná nápodoba klasického řeckého časoměrného hexametru** s předpokládaným schématem:

$$\acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x,$$

kde \acute{x} značí tezi tvořenou přízvučnou slabikou; x , resp. xx arzi tvořenou jednou či dvěma nepřízvučnými slabikami.

Na souvislost saturnského verše s hexametrem přitom již někteří badatelé upozornili (Tanner¹⁶⁶, Pulgram¹⁶⁷), systematicky však toto řešení zpracováno nebylo.

Provedli jsme tedy detailní rozbor jednotlivých saturnských veršů, přičemž jsme pracovali pouze s literárními saturnskými verši (s eposy *Odusia* Livia Andronika a *Bellum Poenicum* Gnaea Naevia), s tzv. vzorovým saturnským veršem a s Naeviovým epitafem. Na základě detailního rozboru jednotlivých veršů jsme pro literární saturnský verš stanovili následující metrické schéma:

$$\acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x,$$

s tendencí k $\acute{x}x(x) | \acute{x}xx \quad | \acute{x}x(x) | \acute{x}x(x) | \acute{x}x \quad | \acute{x}x,$

kde \acute{x} značí tezi tvořenou přízvučnou slabikou; x , resp. xx arzi tvořenou jednou či dvěma nepřízvučnými slabikami.

Toto metrické schéma literárního saturnského verše s výše uvedeným vzorovým schématem přízvučného hexametru překvapivě shodné.

¹⁶⁶ Viz pozn. 60.

¹⁶⁷ Viz pozn. 65.

Bibliografie

Sekundární literatura

- ABBOT, F., 1896. Review: The Saturnian Metre by W. M. Lindsay. *AJPh* 17, 1, 94-97.
- ALLEN, F. D., 1898. Suspicions about „Saturnian“. *HSPH IX*, 44-47.
- ARNOLD, E. V., 1907. The Saturnian Metre. *CR* 21, 103.
- BARCHIESI, M., 1962. *Nevio epico. Storia, interpretazione, editio critica del primo epos latino*. Padova.
- BARTONĚK, A., 1996. Das lateinische Vokalsystem. In: ed. A. BAMMESBERGER, F. Heberlein, *Akten des VIII internationalen Kolloquiums zur lateinischen Linguistik*, 117-124. Heidelberg.
- BEARE, W., 1957. *Latin Verse & European Song. A Study in Accent & Rhythm*. London.
- BERGFELD, H., 1909. *De Versu Saturnio (dissertatio inauguralis)*. Utrecht.
- BERNARDI PERINI, G., 1967. *L'accento latino*. Bologna.
- BRUGMANN, K., 1906. *Grundriss der vergleichenden Grammatik II.1*. Strassburg.
- COLE, T., 1969. The Saturnian Verse. *YCIS* 21, 3-73.
- CONWAY, R. S., 1897. *Italic dialects*. Cambridge.
- Corpus Inscriptionum Etruscarum*, ed. K. PAULI, Leipzig 1919-1921.
- Corpus Inscriptionum Latinarum, I²*, ed. TH. MOMMSEN, Berlin 1918.
- CRUSIUS, F., 1992⁸. *Römische Metrik*. München.
- ČERVENKA, M., 2006. *Kapitoly o českém verši*. Praha.
- DE GROOT, A. W., 1934. Le vers saturnien littéraire. *REL* 12, 284-312.
- DUCKWORTH, G. E., 1969. *Vergil and Classical Hexameter Poetry, A study in Metrical Variety*. Michigan.
- ERASMI, G., 1959. The Saturnian and Livius Andronicus. *Glotta* 57, 125-149.
- ERASMI, G., 1975. *Studies on the language of Livius Andronicus (dissertation)*. University of Minnesota.
- ERNOUT, A. – MEILLET, A., 1932. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris.
- FITZHUGH, T., 1912. Caesius Bassus and the Hellenization of Latin Saturnian Theory. *TAPhA* 43, 20-24.
- FRAENKEL, E., 1951. The Pedigree of the Saturnian Metre. *Eranos* 49, 170-171.
- FRASER, J., 1909. The Saturnian Metre. *AJPh*, 30, 4, 430-446.
- FREEMAN, P.M., 1998. The Saturnian verse and early Latin poetics. *JIES* 26 (1-2), 61-90.
- HAVET, L., 1880. *De Saturnio latinorum versu*. Paris.
- HERRMANN, L., 1962. Vers vulgaires et vers saturniens. In: ed. M. RENARD, *Hommages à A. Grenier, Coll. Latomus LVIII*. Berchem – Bruxelles.
- HORÁLEK, K., 1942. K teorii předrážky v českém verši. *Naše řeč* 26, 107-110.
- HRABÁK, J., 1978. *Úvod do teorie verše*. Praha.
- KELLER, O., 1883, 1886. *Der saturnische vers*. I Leipzig 1883 (*non vidi*), II Prag 1886.
- KLOSS, G., 1993. Zum Problem des römischen Satuniens. *Glotta* 71, 1-2, 81-107.
- KOLÁŘ, A., 1947. *De re metrica poetarum Graecorum et Romanorum*. Praha.
- KOSTER, W. J. W., 1929. Versus Saturnius. *Mnemosyne* 57, 267-346.
- KRÁL, J., 1898. O přízvukném napodobení starověkých rozměrů časoměrných. *LF* 25, 1-73.
- KRÁL, J., 1906. *Řecká a římská metrika I*. Praha.
- KRÁL, J., 1913. *Řecká a římská metrika III*. Praha.
- KRUSCHWITZ, P., 2002. Die antiken Quellen zum Saturnischen Vers. *Mnemosyne* 55, 465-498.

- LEO, F., 1905. *Der saturnische Vers*. Göttingen.
- LINDSAY, W. M., 1893. The Saturnian Metre. *AJPh* 14, 139-170, 305-334.
- LINDSAY, W. M., 1922. *Early Latin Verse*. Oxford.
- LUISELLI, B., 1967. *Il verso Saturnio*. Roma.
- MUELLER, L., 1885. *Saturnische Vers und seine Denkmäler*. Leipzig.
- MUKAŘOVSKÝ, J., 1934. Obecné zásady a vývoj novočeského verše. In: *Československá vlastivěda, díl III.*, 376-428. Praha.
- NOVÁKOVÁ, J., 1949. *Tři studie o českém hexametu*. Praha.
- NOVOTNÝ, F., 1955. *Řecká a římská metrika*. Praha.
- Oxford Latin Dictionary*, 1968. Oxford.
- PARSONS, J., 1999. A New Approach to the Saturnian Verse and Its Relation to Latin Prosody. *TAPhA* 129, 117-137.
- PASQUALI, G., 1936. *Preistoria della poesia Romana*. Firenze.
- POKORNY, J., 1959. *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch I*. Bern - München.
- PULGRAM, E., 1975. *Latin-Romance Phonology: Prosodics and Metrics*. München.
- PULTROVÁ, L., 2006. *The Vocalism of Latin Medial Syllables*. Praha.
- REICHARDT, A., 1893. Der Saturnische Vers in der Römischen Kunstdichtung. *JPhP, Supplementband 19*, 207-253.
- SANTEN, L., 1825. *Terentianus Maurus, Notae*. Utrecht.
- Slovník latinských spisovatelů*, 2004. Praha.
- TANNER, R. G., 1961. The Arval Hymn and Early Latin Verse. *CQ, New Series 11, 2*, 209-238.
- TANNER, R.G., 1973. The evolution of Roman epic. *PACA XII*, 15-22.
- THURNEISEN, R., 1885. *Der Saturnier*. Halle.
- TIMPANARO, S., 1949. Note a Livio Andronico, Ennio, Varrone, Virgilio. *ASNP, Serie II, vol. 18*, 186-190.
- TODD, O. J., 1940. Servius on the Saturnian Metre. *CQ 34, 3-4*, 135-145.
- VENDRYES, J., 1902. *Recherches sur l'histoire et les effets de l'intensité initiale en latin*. Paris. 318-327.
- VETTER, E., 1925. Zur altfaliskischen Gefäßinschrift CIE 8079. *Glotta 14*, 26-30.
- WALDE, A., 1906. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- WEST, M. L., 1973. Indo-European Metre. *Glotta 51*, 161-187.
- WHATMOUGH, J., 1937. Giorgio Pasquali. Preistoria della poesia romana (review). *AJPh 58*, 483-488.
- ZANDER, C. M., 1918. *Versus Saturnii*. Lund.
- ZICH, O., 1928. Předrážka v českých verších. *Časopis pro moderní filologii 14*, 97-122.

Zkratky

- CIE *Corpus Inscriptionum Etruscarum*, ed. K. PAULI, Leipzig 1919-1921.
- CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*, I², ed. TH. MOMMSEN, Berlin 1918.
- ID CONWAY, R. S., 1897. *Italic dialects*. Cambridge.
- AJPh American Journal of Philology
- ASNP Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa
- CQ The Classical Quaterly
- CR Classical Review

HSPH	Harvard Studies in Classical Philology
JIES	The Journal of Indo-European Studies
JPhP	Jahrbücher für clasissche Philologie
LF	Listy filologické
PACA	Proceedings of the African Classical Association
REL	Révue des études latines
TAPhA	Transactions of American Philological Association
YCIS	Yale Classical Studies

Citované prameny¹⁶⁹

- Grammatici Latini*, ed. H. Keil, Leipzig 1855-1880.
- ENNIUS, *Annales*, ed. J. Vahlen, in: *Ennianae poesis reliquiae*, Leipzig 1903.
- FESTUS, *Epitoma operis de verborum significatu Verii Flacci*, ed. W. M. Lindsay, Leipzig 1913.
- HOMÉR, *Ilias*, ed. M. L. West, Stuttgart 1998.
- HOMÉR, *Odyssea*, ed. A. Ludwich, Stuttgart 1998.
- HOMÉR, *Odysseia*, přel. O. Vaňorný, Praha 1967.
- HORATIUS, *Epistulae*, ed. S. Bailey, Stuttgart 1995.
- CHARISIUS, *Artis grammaticae libri V*, ed. C. Barwick – F. Kühnert, Stuttgart 1997.
- ISIDORUS HISPALENSIS, *Opera omnia*, ed. J. P. Migne – F. Arévalo, Paris 1850.
- LAEVIUS, *Carminum fragmenta*, ed. J. Blänsdorf, in: *Fragmenta Poetarum latinorum*, Stuttgart 1995.
- LIVIVS ANDRONICUS, *Odusia*, ed. J. Blänsdorf, in: *Fragmenta Poetarum latinorum*, Stuttgart 1995.
- LIVIVS ANDRONICUS, *Odusia*, ed. W. Morel, in: *Fragmenta Poetarum latinorum*, Leipzig 1963.
- LIVIVS ANDRONICUS, *Odusia*, ed. E. H. Warmington, in: *Remains of Old Latin II, Livius, Naevius, Pacuvius and Accius*, Harvard 1961.
- LUCRETIUS, *De rerum natura*, ed. J. Martin, Leipzig 1969.
- NAEVIUS, *Bellum Poenicum*, ed. J. Blänsdorf, in: *Fragmenta Poetarum latinorum*, Stuttgart 1995.
- NAEVIUS, *Bellum Poenicum*, ed. W. Morel, in: *Fragmenta Poetarum latinorum*, Leipzig 1963.
- NAEVIUS, *Bellum Poenicum*, ed. E. H. Warmington, in: *Remains of Old Latin II, Livius, Naevius, Pacuvius and Accius*, Harvard 1961.
- OVIDIUS, *Metamorphoses*, ed. W. S. Anderson, Leipzig 1981.
- OVIDIUS, *Fasti*, ed. E. H. Alton – D. E. Wormell – E. Courtney, Stuttgart 1997.
- RAUTENKRANZ, J., 1813. *Óda Horácova IV, 7*, in: *Prvotiny pěkných umění, neb Literární Přílohy k císařskému králi. Vídeňským novinám*, sv. III, List 37, str. 150.
- SERVIUS, *Commentarius in Vergilii Georgicon libros*, ed. G. Thilo – H. Hagen, Leipzig 1887.
- VARRO, *De lingua latina*, ed. G. Goetz – F. Schoell, Leipzig 1910.
- VERGILIUS, *Georgica*, ed. O. Ribbeck, Leipzig 1894.
- VERGILIUS, *Aeneis*, ed. O. Ribbeck, Leipzig 1895

¹⁶⁹ Citace z latinských autorů byly čerpány z elektronických databází *Bibliotheca Teubneriana 2* a *Patrologia Latina*, které obsahují zde uvedená vydání.

Résumé

V první části práce jsou shrnuty výsledky dosavadního bádání o saturnském verši – jsou postíženy základní problémy a pokusy o jejich řešení. Je zmíněn problém interpretace dochovaných antických zpráv a dochovaného primárního materiálu, a také problém původu saturnského verše. Především se však práce zabývá otázkou metrické struktury saturnského verše – systematicky jsou shrnuty existující teorie (časoměrné, akcentové, isosylabické, synkretické atd.), včetně kritického zhodnocení jejich principů a nedostatků.

Další část práce se věnuje českému verši, jeho základním principům a především problému překladu časoměrného hexametru do češtiny. Zabývá se přitom českým časoměrným, přízvukným i smíšeným, resp. sylabickým hexametrem.

Klíčovou část práce pak tvoří rozbor schémat jednotlivých dochovaných literárních saturnských veršů, tj. veršů z eposů *Odusia* Livia Andronika a *Bellum Poenicum* Gnaea Naevia, „vzorového saturnského verše“ *Malum dabunt Metelli Naevio poetae* a Naeviova epitafu. Pro každý verš je stanoveno časoměrné a akcentové schéma, a samozřejmě také z nich vyplývající výsledné schéma metrické. Navrhované řešení přitom vychází z předpokladu, že se Livius Andronicus při překládání *Odysseie* do latiny pokusil ctít rytmické schéma předlohy (tj. řeckého hexametru), a z faktu, že pro latinu, jazyk s dynamickým přízvukem, je přirozená přízvukná, nikoli časoměrná prozodie. Literární saturnské verše tedy mohou představovat přízvuknou nápodobu řeckého časoměrného hexametru. Součástí rozboru schémat veršů je také sumární analýza tvarů jednotlivých stop, arzí a tezí, daktyličnosti veršů i pozic sekundárních přízvuků.

Summary

The first part is the summary of recent research which includes the summary of basic problems concerning the Saturnian verse and attempts at their solution. It discusses the issue of the interpretation of antique messages, preserved primary materials and the origin of the Saturnian. At length it deals with the metric structure of the Saturnian - systematically summarizes the existing theories (quantitative, accentual and other notions - isosyllabic, syncretic, and others) and tries to comprehend its principals and shortcomings.

The following part focuses on the Czech verse, its principals and especially the problems with translating quantitative hexameter into the Czech language. It addresses the Czech quantitative, accentual and mixed, syllabic hexameter.

The key part is a schematic analysis of individual literary Saturnian verses; verses from eposes *Odusia* by Livius Andronicus and *Bellum Poenicum* by Gnaeus Naevius, "exemplary Saturnian verse" *Malum dabunt Metelli Naevio poetae* and Naevius' epitaph. The analysis of the each verse consists of quantitative and accentual schemes and resulting metric scheme. The research is based firstly on the presumption that Livius Andronicus (during the translation of *Odyssey* into Latin) could have attempted to retain the rhythmic scheme of the original (Greek hexameter) and secondly on the fact that Latin, a language with dynamic accent, naturally follows an accentual rather than a quantitative prosody. As a result, an accentual similarity of the literary Saturnian verses to the Greek quantitative hexameter is appreciated. Included in the analysis of the verses' schemes is also a summarizing breakdown of the schemes of individual feet, arses and theses, the percentage of dactyls in verses and the position of secondary accents.

Příloha

Óda Horácova IV, 7 (přel. J. Rautenkranz)

Utekli jsou sněhové: vracejí se trávy již polím,
U stromoví vlasové:
Země se obnovuje, a řeky již ubývající
Přes břehy nevstupují.
Nymfy a bližinky s milostenkou své směle tance
V nahotě provozují.
Věčné bys věci nedoufal, rok i hodina učí,
Jenž bere den přemilý.
Zefyry ulevují mrazové: jaro zničeno létem,
Jenžto i pomine, jak
Podzimek ovocný své ovoce dá, a se vrátí
Zima zas lenošivá.
Nadzemských ale napravují škod měsíce rychlé:
My, kdy se dostaneme,
Kam pobožný Eneáš, bohatý kam Tullus i Uncus,
Toliko prach jsme a stín.
Kdo ví, zdaž Bohové nebeští k toho konci dne zejťfek
Na novo připojejí.
Všecko, co s příznivým dáš srdcem, uteče rukoum
Dědice závistivým.
Jednou jak pomineš, a Minos o tobě slavné
Úsudky pronese, pak
Torkvate, ani rod, ani ctnost, ani dobrořečnictví
Zpátky tě nepřivedou,
Neb ani Diana stydlivého z temnosti pekel
Vyvede Hippolyta;
Ni Theseus můž Lethejské Pirythoovi svému
Okovy odraziti.